

Tartalom

LVII. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

2003. SZEPTEMBER

ZALÁN TIBOR: Képforgatás; André Kertész	3
ACZÉL GÉZA: pótkuruc	6
CSIKI LÁSZLÓ: A hideg kutya (Regényrészlet)	7
TANDORI DEZSŐ: Most már egy szű; Ami másokra tart; Komikum vité	20
KISS OTTÓ: Gyorsmozi	23
SIMAI MIHÁLY: Metamorfózis; kék; lelkek	32
NAGY KOPPÁNY ZSOLT: Közönséges történet; Frédi és Irénke	34
DOBAI PÉTER: Pola, hadikikötő, lőgyakorlat; Harangozó Dominica hantjánál, a Farkasréti sírkertben	40
JUHÁSZ FERENC: Lipták György szeretete	42
KASS JÁNOS: Lipták Györgyről	45

ÖRÖKSÉG

VARSA MÁTYÁS: A legrégebb magyar mítosz (II. rész)	46
--	----

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: Sziklay László pályájának emlékezete	64
DOBOS ISTVÁN: Példázat és emlékezés (A családtörténet újraírása)	74

KRITIKA

ALFÖLDY JENŐ: Emlékek jelenidőben (Ágh István: Semmi sem úgy)	95
MARNO JÁNOS: A sűrítés transzparenciája	100
OLASZ SÁNDOR: A Bermuda-ötszög felett (Sándor Iván meditációi a regény jövőjéről)	103
SZABÓ TIBOR: A szenvedélyes Dantéről – szenvedélye- sen	107

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

LIPTÁK GYÖRGY munkái az 5., 19., 33., 39., 43., 63., 94.,
99., 102. és a 106. oldalon

ZALÁN TIBOR

Képforgatás; André Kertész

(0)

*A kedves olvas és csak olvas
s az installációkon túl az
előadás a színpadon megy
Combjára rátapadt a szoknya
a festett deszka is felizzik
és megszűnnek számára mind a
hangok mik túlról átszűrődnek
a koszlott díszleten keresztül
Mit olvas mindegy is csak félő*

*lekési tán belépőjét így
Fején cilinder és a flitter
kabátja prémjén felcsillámlik
E csillámlásban ott az éjjel
az összes bűnével – s az undor-
gyönyör kevercse feltolúl a
torokba lassu délelőttben
Egy férfi áll és lopva nézi
az olvasó nőt és kívánná*

*levonni róla prémkabátját
apró mellébe fűrni arcát
harisnyás combját szétfeszíteni
durván és koldus mozdulattal
– de visszatartja a merengő
póz melly az olvasó nőt fogja*

tekintetét balettcipőin
nyugtatja végül Köhhent ám a
visszhang nem érkezik nőnktől meg

A földön táskák szétszórt holmik
kabátok szimplán faltövébe
lehullva mintha kapkodó pár
után maradna szétzilált nyom
A vaslábú székek sóhajára
megreppen arca olvasónak
a férfi ismét köhhent és megy
a nő Felugrik olvasmányát
a székek mellé a földre dobja

(180)

A székek mellé a földre dobja
az olvasmányát nőnk s felugrik
A férfi megy és ismét köhhent
megreppen arca Olvasó a
vaslábu széken halkán sóhajt
Maradt utána szétzilált nyom
a fal tövében kapkodó pár
emléke hullva szimplán úgy csak
akár a földre szétszórt holmi

Nem érkezik nőtől a visszhang
köhhent Nem múlik nyugtalansá
ga Balettcipőn tekintete
póz melly a merengőt visszatart
ja olvasó nő vágyat ébreszt
hogy durván koldus mozdulattal
harisnyás combját szétfeszítse
apró mellébe fúrja arcát
levonja róla prémkabátját

*az olvasó nőt így kívánja
a lopva álló s néző férfi
Torokban áll a délelőtt is
gyönyör kevercse feltolúl az
undorhoz és az összes bűnhöz
Kabátja prémjén éj csillámlik
s a csillámlás akár a flitter
aláperreg cilinderéről
lekési tán belépőjét is*

*Mit olvas is csak félőn mindegy
a koszlott installációkon
a túlsó hangok átszűrődnek
s megszűnnek mind számára nyomban
A festett deszka felparázslík
szoknyájából kivillanó comb
ja látvány rátapadna A szín
padon előadás megy túlhan
...csak olvas és csak olvass kedves”*

*Lipkó
Vannóczy*

TANDORI DEZSŐ

Most már egy szű

*Most már egy szűk nap sincs hátra –
s kimehetek a világba.*

*Ha csak a világra vágytam –
miután úgy elkivántam.*

*Elkivánom és kívánom –
ez világod, ez világom.*

*Kinti átok, benti átok –
kint és bent is: csak világok.*

*Sehol nincs túl, semmin sincs túl –
az ember csak nekiindul.*

*Hülye esze, lusta lába –
szorgoskodik a világba.*

*Nem is oly túl szorgoskodik –
nyűvödik csak, unatkozik.*

*Ha nem lenne benti átok,
nem kérnél kinti világot.*

*Rájöttél rég: egy a kettő,
se kint, se bent nem a kellő.*

*Francha küldöd, nem kelendő,
szűköl, szűkül, mégis eljő.*

*Véget ér a hármas ünnep, elmehetsz,
jó lenne, ha lenne „vissza se jöhetsz”.*

*Jó lenne, ha nem lenne az „elmehetsz”,
nem lenne mihez se „vissza se jöhetsz”.*

Ami másokra tart

*Ami másokra tartozik, már mindent
megírtam, épp írom, meg fogom írni.*

*Létem papírnyi,
senki ne akarjon egyéb találkozásra bírni.
Köz közeg az: nem bomlott és nem is szent.*

*De mert az írás nem irodalom csak,
s egyével a másába minek rontsak
– feledjük hagyományunk,
mely szerint földi valónk... égi másunk...
létem rákényszerít, hogy osztályozzák.*

*Mit látok? Különbség teendő
esetleges másság s oly lelki bendő
közt, mely úgy feleméztene
– épp – téged (engem), hogy végül tényleg semmije
ne látszana, valóban, hantomon füvem nő-*

*jön legföljebb, szép fű. Mely tisztelendő,
de senkinek nem árthat.*

*Nem képez konkurenciákat,
és a többi. Nos, érdektársaságot, más ilyen „családot”
különböztess meg attól, ami pusztán*

*lény-idegen, a maga léte folytán,
de külön jót vagy rosszat nem akar.
S így tovább. Továbbá el kéne tűnnöd magad javára is hamar.*

Komikulum vité

Általánoslag

*Komikulum vité, fájó röhej,
nekem ez nem túl élni való hely,
élet se itt, se ott túl,
a harang is így kondul.*

*Kis asztalnál magam daccal harangozok,
odakötik lábam, edd meg a 'penótot!
Penna, egyéb, jó spenót,
minden mód csak rosszat s jót!*

*Így értették szavam, ahogy betle'meztem,
faragtak s mellőztek, verset elemeztem.
Közben történt egy és más,
elcsalt, üdvös, nem vitás.*

*Viták helyett sárral vertem nyugodalmam,
így értem el, hogy most élve jól meghaltam.
De hogy „jól”, épp az nincs jól,
nem néma még, aki szól.*

*Hát lennék érzék'tlen minden érzékemmel,
hát elhibernálnék egész ép eszemmel.
Ne hallanék senki másról,
magamról se – a világról.*

*Ólmot olvassz, szart olvassz,
érvényesülj, édes pajtás, ilyen verset ne olvass.*

CSIKI LÁSZLÓ

A hideg kutya

(REGÉNYRÉSZLET)

A városkát lecupaszította a hó. Eltűntek a részletek, velük a színek. Magányosan álltak a házak. Hóba vágott ösvények vezettek az ajtóktól a kapukig, és a hátsó kertekben észak felől havat gyűrt a szél a gyümölcsfák tövébe. Jónéhány udvaron azonban nem látszott ösvény, mintha napokig nem jártak volna ki a lakók. Nem látszott a széleken épült panelházak karéja, és a tizedik emeletről nem látszott maga a szálloda sem, amelyben már fél órája laktam. A régi város kőre épült, kőből, és málladozását eltakarta a hó, az új negyed betonból volt, akárcsak a hotel.

A szálloda, melynek egyik magas ablakából szülőhelyem maradékát, az utcák kirajzolódó rendszerét és az ösvények kuszaságát néztem, egy mozi helyén állt, és a többi új építménnyel együtt azt a benyomást keltette, minél több van belőlük, annyival többet veszít a város. A romlékony új épületek a régi házak boltíves pincéi fölött álltak, s azokban még ott penészedett a biztonságba helyezett nyári kerti pad, senyvedt az őszi sárgarépa, és hajdani katonaládákban a családi levelezés. A külsőbb részeken is álltak betondobozok, a szeméttelp fölött, a folyó árterében, mely a tavaszi áradáskor biztosan kimossa alóluk a hulladékot. Az állomástól befelé jövet láttam ezeket a négyemeletes házakat, az eső és a szél lekerekítette már a sarkokat, szögleteket, éleket, és kifakadt vezetékekből szivárgó víz foltjai tarkázták a falakat. Az ablakokon dobkályhák kürtője nyúlt ki a szabadba, de vajmi kevésből szállt a füst, talán csak pára.

A hó fekete volt. Csak a belévágott, mély ösvények oldalában fehérlett, akár a megégett héjú kenyér béle, ha kettévágják. A park rézsűjén, a gesztenyék alatt megcsúszott a feltorlódott hó, a szakadás fehér volt, szemet sértően friss és esendő. A házfedelek is feketék voltak, a falak azonban néhol mégis fehérek. Legmagasabb pontjáról, szállodai ablakomból nézve olyan volt a város, mint a saját tervrajza. Vagy az emlékeztető régi, kezdetleges fényképe. De nem volt maga a város.

A főtéren, a törvényszék tornyos épületével szemben, a befagyott szökőkút kávjánál egy tehén állt a virágágyásban, a tulipánkórók között. Deres volt a szőre a szomjas tehénnek, párállott. A törvényszék bolthajtásos kapuján egy bányász lépett ki, gumicsizmásan, sáros sisakban, szénporos vászonruhában, műanyag bevásároló szatyorral a kezében. Megpaskolta tehene farát, és elindultak a gimnázium felé. Amikor átvágtak a néptelen úttesten, az állat meg-

csúszott, gazdája támogatta meg. A csicsonkázó tehéne és a bányászon kívül senki nem járt a téren. Aztán bekanyarodott egy lakodalmas menet.

Vasutasruhás rézfúvósok haladtak az élen, de nem adtak ki hangot, csak csillogtatták zeneszerszámaikat a délelőtti tompa fényben. Az ifjú pár jött mögöttük: az ara fehér selyemruhában, a vőlegény sötét műanyag öltönyben, bátran, mint kiket nem vehet meg Isten hidege. A fiatalember bányászsisakot viselt az ünneplőjéhez. A násznép magára szedte, ami vastag ruhát otthon található, kékposztó felöltőt, ujjatlan bundabekecset, pufajkát. Fújták a párát, mint a nótát.

Szerdán tartották a lakodalmat, ünnepi munkaszünet lehetett a bányában, vagy sújtólégrobbanás. Tél az, ha a bányászok esküsznek, mondtam magamnak, de aztán megláttam és a tizedik emelet magasából is felismertem a nászaszszonyt: nem a vendégmunkások közül való volt sem ő, sem a sánta férje. Az asszony a mesterséges megtermékenyítő állomáson dolgozott, a város határában, takarítóként, és fizikatanár volt az apja, még külföldön is megjelent néhány tudományos közleménye. A férfi iktatta kitelepülési kérelmemet a hivatalban, hét évvel ezelőtt. Szülei nagyanyám szomszédai voltak, és nem hagyták aludni, esténként annyit zongoráztak.

A nászmenet az út közepén haladt, és szembejött vele három bányász. Nem tértek ki. Átvágtak a rezesbandán, baráttan meglökdösték a vőlegényt, lekapták fejről a sisakot, s amíg visszatették, védtelenül csillogott a kopaszága, majd tovább haladva félretolták az örömanyát, -apát és a teljes gyülekezetet. Felszeletelték. Amint kikerültek az emberek közül, utánuk fordultak és könnyökből behajlított karukat lengették feléjük.

A násznép besorjázott a törvényszékre. Pára gomolygott ki nyomukban az ajtón.

Amikor elmentem innen, nem voltak még bányászok, és fehér volt a hó. De sírni nem szabad, barátom – mondtam, és a gyerekkori nevemen szólítottam magamat.

Dél tájban megszólalt a telefon. Hideg volt a kagyló.

– Ebéd! – mondta benne anyai nagynéném.

– Honnan tudja, hogy itt vagyok?

– Igyekezz, mert kihűl. – Harsogott, mint általában. Az esze is ilyen harsány, konok volt.

Kattant a készülék, de tovább hallgattam belé, hogy nyitott maradt-e a vonal, szuszog-e másvalaki a túlsó végén. A vonal közepén pontosabban. Csend volt, azaz zúgás, percegés.

Barátom, mondtam magamnak, ma délben sokat fogsz kacagni tele szájjal.

A konyhában ebédeltünk, mert a szoba elrepedt. Egy-egy nagy X látszott a falain.

- Elgondolom néha - mondta nagynéném -, hogy egy reggel lent a tárnában ébredek. Úgy lemegek álomban, mint egy liften, észre sem veszem. Biztosan csak a sötétség zavarna. Így aztán gyertyával az ágyamban alszom. De a gyufám mindig átvizül. Szerinted mitől? - kérdezte.

Később azt kérdezte, kimegyek-e szüleim sírjához.

- Nem. Ha nem muszáj.

- Igazad lehet - mondta. - Én is megpróbálok búsulni, de nem tudok. - A gyufa pedig szintén a bányából felszivárgó nedvességtől ázott át, vagy a hasadékokon behúzó szélről, de még az is lehet, a néni verejtékéről. Lehet, hogy mégiscsak félt, de csak álmában. Csak alva mert félni, és attól izzadt, öntudatlanul. A teste még nála is okosabb volt. Talán az éjszakai verejtékezéstől fogyott le, apadt el, mióta nem láttam, és így kitetszettek a nagy, rúdszerű csontjai. Szögletesen meredt ki a járomcsontja is, ferde szemöldökcsontján meg borzasan állt a szőr.

Tyúkhúst ettünk, ő többet nálam, nagyobb fogakkal.

En többnyire a tányért néztem, előbb karimáján a kék virágfüzereket, aztán alján a képet a szószban. Pásztorlányka üldögélt a tányérom alján.

- Tied a tányér, ha akarod - mondta tele szájjal. - A nagyanyádé volt, az anyád is örökölhette volna. De ti már nem vagytok. Nekem meg már nem kell.

- Nekem se - mondtam.

- Megegyeztünk. Ha elmész, összetöröm.

A tányértörést is módszeresen, higgadtan művelte volna, mint mindent az életében, és közben meg sem járja a busa fejét, hogy búcsúszertartást végez, mielőtt egy szinttel alább viszi a lift. Távozásom után kiáll a lépcsőre, és egyenként csapja földhöz a porcelánokat. Nem tudtam - elképzelni sem -, eltörnek-e a tányérok a fekete havon.

- Meghívtak - szólalt meg - egy vasárnap a szomszédaim ebédre. Ismered őket, a fiuk kölyökkorodban beleverte az orrod a kutyaszarba, most valami kis fejes valahol. Káposztát főztek, két disznólábbal. A bányáról beszélgettünk, de ha nem is, mindegy, úgyis mindenki csak a bányáról beszél. Mondtam nekik, hogyhogy nem tudnak többet a bányáról, mire fel főnök akkor a fiuk? Ettük közben az ünnepi ebédet. Nem csak vasárnap volt, hanem még ünnep is, éppen a fiuk születésnapja, csak annak nem jutott ideje idejönni, vagy nem engedték a felettesei. Na, megettük a csülkös káposztát, megköszöntem, elbúcsúztam, indulok hazafelé, s ki jön velem szemben, kifelé a nyárikonyhából? A disznójuk. De két mülábon! Seprűnyélből rakott az öreg művétagot a disznójának a valódiak helyett, mert mi azokat az amputált lábakat, fiam, megettük ünnepre, káposztával. S még mondják, hogy nem találékony ez a nép!

- Az öregasszony nevetett, mélyről, a gyomrából tört fel a hang.

– De hogy ezek a nyárikonyhában tartották... Nem is nyárikonyha, hanem a fiuk régi szobája, aminek ajtót vágtak az udvar felé, amikor nagykorú lett.

A tyúk, a disznó és a kutya – jutott eszembe, miután visszatértem a szállodába, és csak néztem ki az ablakon. A látáson kívül itt nem volt más módom, eszközöm. Új emlékek üledtek a régiekre, de emlékek voltak azok is: a nagynéni, az ő emlékképe: a disznó, végül a kutya.

Hevert a díványpárnán, a konyhai dikó fejénél egy dakszli. Karikába görbedve hevert, horpaszához húzott hátsó, előre nyújtott mellső lábbal, a plüssre simulva, csak a fejét emelte fel, egy kissé természetellenes tartásban. Megsimogattam, vagy inkább beletöröltem kezemről a zaftot. Hideg volt a kutya.

– Kitömettem – mondta a nagynéném –, hadd már ne pusztítsa az ételt itt nekem. Kedves, ugye? Olyan okosan néz. Idekint tartom, mert még megfázna a szobában.

– Én inkább bevinném – mondtam. – Túlságosan okosan néz.

– Úgyis kihozom, ha elmész – mondta a régi, dacos hangján.

A régi szobában imént csupán az X-ekre figyeltem a falakon. Most viszont azt is láttam, hogy az ablakkal szemközt a vedlő faltól elhúzták a plüssdíványt, és papírzsákokat tömködtek mögéje. Vörös huzatán vegyesen állt a fehér mész és a fekete szénpor, morzsalék. A támlás ágy fölött, a Krisztus-képen, éppen a mellkasára kitett, lángoló szíve mögött haladt át az egyik repedés, kettémetsette. A többi képet, a virágos csendéleteket és csatajeleneteket, tüll-ruhás női portrékat leszedték a falról és kétoldalt a csempekályhának támasztották, a feltekert perzsaszőnyeg mellé. A kályhában fél tábla szalonnát találtam, újságpapírban. Az ágy lábánál az uborkásüvegeket és a metszett kristályvázákat, melyekben az öregasszony ugyancsak savanyúságot tett el télire, keresztbe szelte a Jézus szívéen átnyilalló fali hasadék, képe megtört a páclében. A kutyát az ágyra tettem, a kelim takaróra.

– Maradt egy comb – mondta a konyhában az öregasszony –, én úgyis a püspökfalatját szeretem. Becsomagoltam neked. Kézcsók lesz?

Előbb a konyharuhába törölte, majd nyújtotta és én megcsókoltam nagy kezén a lassan lüktető, kék eret.

– Diákkorodban is mindig elvitted a combot, egyszer még el is csentél egyet.

– Anyunak – mondtam. – Maga mindig is jobban állt nálunk.

– Én voltam az idősebb. Mégis én maradtam itt az öregekkel. Még a kéroimet is kirúgtam miattuk, pedig katonatiszt volt az egyik.

– Tudom, néne.

– Aztán rám hagyták, amit ezek a trógerek meghagytak nekik. Törvényesen.

– Tudom, néne.

– Anyád nem is pereskedett, pedig az apád nagyon biztatta. – Megállt velem szemben, halkán és elszántan. – Te most mit akarsz? Felőlem törvényre is mehetünk, ha akarod.

– Nem itt élek én már – mondtam neki. Mélabúsan hangzott, pedig nem annak szántam, de jobb volt így, hiszen nyilván ezt várta tőlem. – A magáé. Tartsa meg. Már mondtam.

Azt kérdeztem volna, ha merem – akár kérdezni, akár megtudni –, honnan tudta, hogy itt vagyok a városban, kitől. Miért vállalta, hogy felhív? Meghív.

– Legjobb lenne ezt leírni valahova – mondta. – Hogy te nem tartasz rá igényt.

– Holnapra leíratom.

Hazudtam neki, miközben bolyhos felöltőm zsebébe raktam a csirkecombot, aztán elmentem.

A szállodában aztán még az is eszembe jutott az emlékeken kívül: azt mondta, loptam tőle a csirkecombot, nem azt, hogy csentem. Ne szépiítsuk a dolgokat, és ne szépelegjünk.

De előbb el kellett jutnom odáig, a szállodáig. Minden kapufélfába megkapaszkodtam, minden házfalnak megtámaszkodtam, hogy hanyatt ne essek a jeges, fekete járdán, és háromszor megpihentem, akár egy öregember. Tapogatózásom, fogódzkodásom közben talán azt reméltem, azért tapogatóztam, pihengettem éppenséggel, hogy valamelyik kapualjban vagy falon meglegyem a nyomom, egy vésetet, krétafirkát, egy szórólapnak bár a ragacsát, noha itteni életem negyedszázada alatt nem irkáltam a falakra és még csak nem is okádtam, könnyebbültem meg részeg hajnalon valamelyik kapualjban, arcomba lógó zászlót sem téptem ki a tartójából. Nem voltam jelen saját életemben. De ezt csak most képzeltem így, akkor, a maga – a magam – idején azt sem bírtam elképzelni, hogy egyszer majd a nyomomat kutatom, ezért aztán nem is hagytam nyomot, jelet.

Szerda volt most, két napom maradt. Másfél.

Egy. Fél. Semmi.

Olyan voltam, mint a kitömött kutya.

Tehergépkocsik értek utol, de előbb a dübörgő hangjuk, és haladtak tovább meg-megfarolva a főtér felé. Éreztem a melegüket, az égett olaj szagát a jégszilánkos levegőben. Terepszín palánkossal voltak, ilyeneken szállították a hegyekből a sót a finomítóba, az üres ládákat, ősszel a cukorrépát és répát ásni, közmunkára a gyári munkásokat. Most havat szállítottak a sóhegyek, a repaföldek felől, leponyvázva. A főtéren, a park oldalába és a szökőkút köré ürítették a fehér havat a feketére, és a bányászok elgereblyézték rajta. Néhány fekete télkabátos, ujjatlan bundabekecses, pufajkás férfi is egyengette a havat, s azon a saját cipője nyomát, makulátlan volt már a városközpont fele. A háztetőkről munkások takarították le a szénporos istenáldását. Igazi, hamisítatlan tél lett

a vidéki városkában imitt-amott, nézőjét megtisztelő látvány. Ugyanakkor andalító, persze.

- Holnap jön a Cár – mondta az öreg recepciós, értelmét adva a látványnak.
- Két csomagja van, uram. Vigyáztam rájuk, nem piszkált hozzájuk senki.

- A nagysága is jön? – kérdeztem.

- Arról sose tudni.

Lehet, hogy nincs másfél napom se.

Fogtam a két apró csomagot, de nem figyeltem rájuk. Szobámból felhívtam egy furcsa, messzi számot, a férfihangon bejelentkező központosnak azonban nem tudtam nevet mondani, csak annyit: a főnök, majd a sajátomat, ezt a Konstantin Barapoulost. Hogy az én vagyok. Ide-oda kapcsolgattak abban a központban, jutott időm feldühödni, emlékeztetni legalább magamat az idegenben szerzett önérzetemre. Dühösen, önérzetesen mondtam tehát végül valakinek, hogy lefoglalták, visszatartották a mintakollekciómát, így pedig nem tudom bemutatni a felső személynek, főként ha nem tartózkodik a fővárosban. Ha én utazom a csomagomhoz, őt nem találom, ha őt megtalálom – itt –, nem lesz csomagom. Ezért pedig maguk a felelősek. Mit mutassak neki, a csóré...?

- Azt nem ajánlom – mondta valaki, egy komoly férfi hangján. – De megoldjuk.

Gubbasztottam aztán, szemközt szülővárosom kifehéredő látképével túl az ablakon, s úgy kiment belőlem az önérzet, mint a hascsikarás. Hozzájuk fordultam, segítséget kértem, és ezzel kiszolgáltattam, sőt alávettem magamat. Mintha utasítást várnék, éppen tőlük, akik velem zsarolták a rokonaimat, őket meg velem. Én pedig elfogadtam. Nem mentség, hogy ijedtemben, kötelességtudatból, muszájból vagy elkeseredésemben, s ha mentség volna mégis, senki nem tud róla, egyedül én.

Benne voltam, benne mindenben, megint és egyedül. A hét évvel ezelőtti állapotomban voltam, visszafiatalodva a rémületbe, a hisztéria senkiföldjén. Éljen szeretett hazánk, Hisztéria! Hebefrénia jó szomszédja, Depresszió Köztársaság nagy barátja! Éljen Skizofrénia, és annak hős vezére, Izé!

Odakint éppen az ő nevét írta embernagy, piros betűkkel az import óra három pályamunkás.

Én ittam egyet. Nem rá: ellene. Az előtéri hűtőszekrényben volt egy palack konyak, de tarthatták volna bent is, a hideg szobában, hogy aztán egy kamasznak ajándékozzák a kiürült arany címkés üveget, s az gyertyát állítson a nyakába. Ez hiányzott még nekem a teljességhez: a büntudat, mielőtt azt is elfelejttem. Éppúgy kényszerűségből szegtem meg a fogadalmamat, mint ahogyan megtettem, amikor becsuktam az ország, a hűtő ajtaját. Nem azért tartóztattam meg magamat hét éven át, mert bőségesen megittam azelőtt a magamét, és a vége felé azt se tudtam, az alkoholtól kusza-e minden, vagy amúgy önmagá-

tól, mert olyan a természete, mitől émelygek egyfolytában. A rosszullet csak addig érdekelt, amíg ittam rá egyet másnap. Nem, nem, úgy szakítottam a szesszel, mint a szülőhazámmal. Blaszfém a hasonlat, ha nem másért, mert engem tol előtérbe. A háttér pedig – igen, háttér – egy egész ország vagy földgolyó. Na, az előtt virítok én. De ki mással foglalkozhatnék, ha nem magammal? Egyáltalán, képes lennék-e valaki-valami mással? Mit érdemes látnom, megismernem? A világmindenség sem létezik majd, ha én nem vagyok.

Puff neki! Ennyi erőlködés egy közhelyért! Micsoda kapálózás, helyben biciklizés, hogy feljussak a banalitás felszínére, akár egy úszómedencében, hogy aztán, levegőhöz jutva, önfelédten pancsikolhassak benne.

Józanul ámulogtam tehát a párizsi bisztrókban és a hivatali ünnepeken, még utáltam is kaptos kartársaimat. Aztán készségesen hazaszállítottam őket és együttérzően fogtam fejüket a vécészsze fölött vagy már az utcasarkon. Az emigránsok többsége keményen ivott, habár titokban, otthon, vagy egymással csupán. Kerültem őket: nem emlékeztettek, hanem lehangoltak. Ha emlékeztettek valamire, mégis: arra, hogy milyen lehetnék, a jövőbeli alakomra. Lehetőségre, nem esélyre. Semmire. Magányos estéimen azzal kellett biztatnom magamat tehát: különb vagyok, okosabb lettem náluk. Illatszerügynök. És volt egy Lucille-om, vagy majdnem. Eljutottam oda, amit ők elhagytak, de annyira, hogy már nem is keresik. Ültünk a nagy seholban. Ki annak egyik, ki a másik felén.

Ültem a szállodaszobában, nagykabatosan, néztem, amint odakint, odalent azt írják a hóra embernyi, piros szabványbetűkkel: Köszöntjük városunkban a Haza B... Holnapig befejezik, a végére érnek, ha addig le nem isszák magukat ők is.

Tévedtem az előbb. Ijedtemben hagytam abba az ivást, még a kihallgatások alatt. Félttem, hogy kába lesz a fejem, nem tudok túljárni az eszükön. Öncsalás volt mindkettő, még a tévedés is. Már-már hiba. Nem lehetett túljárni az eszükön, mert nem aszerint dolgoztak. Rajtam. Nem a józan eszem miatt nem vallottam nekik, hanem mert nem volt amit vallanom, kivéve a feltételezéseiket. Nem is akartak mást valójában, csak hogy igazoljam, hihetővé, valóságossá tegyem a koholmányaikat – melyekről ők tudták legjobban, hogy puszta elmeszülemények –, és ezzel az értelmes és szervezeti létüket, ezt a tökélyre vitt önellentmondást.

A konyakos palackot bedugtam hátam mögé, a párna alá.

Lucille, Lucille!

Lucille, hagyjuk ezt. Hagyjuk, különben elkapnak végül.

Hallottam az üveg lágy súrlódását a párnahuzaton, valahányszor előhúztam alóla. Egyéb tárgyak is voltak a szobában, sorra szemrevételeztem. Valami okból csupán az apró tárgyak érdekelték, de nem kívántam megérinteni őket. Az olvasólámpa tejüveg burája túlságosan sima volt. Lehetett. Az íves falikar túl-

ságosan érdes. Egy pohár nagyon átlátszó, a fűtőtest gombja nagyon barna. A tükör előtti kis asztalon – minek ide tükör? – az egyik csomag fehér. Arasznyi hosszú, sántaarasz széles. A másik terjedelmesebb, kockatest a matt asztal-lapon. Kék.

A fehér csomagot bontottam ki először. Vigyázva kellett volna, de nem vigyáztam. Lehámoztam a papírt, apró kartondoboz volt alatta, drapp.

Miért nem jelented nekik? – nyomozzák ki a feladót.

A portát hívtam. Itt nem bip-bipelt, szokásos hangján csengetett a készülék. Az öreg recepciós vette fel. Bemondta a szálloda nevét, mintha nem éppen abból, hanem valahonnan messziről, idegenből hívnám.

A kisebb csomagot magamkorú férfi hagyta a portán, sovány és borostás. Ma még csak szerda, szombaton biztosan megborotválkozik. Nagy kucsmát viselt. Maguknál télen majd' mindenki nagy kucsmát visel, mondtam. Esetleg, újabban bányászsisakot. Az öregember nem tudott többet a küldöncről. A küldönc sem tudott többet rólam. Szobaszámomat írta csupán a dobozra – ő vagy másvalaki –, a nevemet nem. Azt mondta a portán: a francia vendégnek. Az vagyok, mondtam, francia vendég.

Egy pontlyukasztó volt a dobozban. Selyempapírba göngyölt kis fémrúd. Fényes. Reszelővel csiszolhatták, látszott a fogazat körbeindázó nyoma, mint valami külső huzagolás, ráspollyal hegyezték tompára az egyik végét is. Puha-fém volt, talán betonvas sufnyiban megmunkált darabja, még keményfába sem üthetett volna jelet, nem hogy acélba.

Üzenet volt, nem szerszám, talán jelkép, de nem tárgy. Küldője fontosabb volt nála. Nem is a küldője, hanem a rejtezkedése.

Néztem a láthatólag szabvány méretű dobozon a helyi szerszámgyár barna emblémáját, egy szirti sast, csőrében kurta fémrúddal, alatta a feliratot: Kiváló termék. I. oszt.

Ezt gyártották, és a gyár egyik mérnöke hozta nekem. Elhallgatta a nevét, és én sem ejtettem ki, magamban sem, jól ismertem pedig Nem is őt, hanem a kamasz alakját.

Gimnáziumi műhelygyakorlaton, az alagsorban ez a sovány fiú reszelte az enyémmel szomszédos satupadnál a pontlyukasztót. Vizsgadarab volt, betonvasból, csak ki kellett hegyezni és fényesíteni, másik végén pedig egy kissé lekerekíteni a peremét. Három zöldségesládára valót reszeltünk, aztán, miután megkaptuk rá az osztályzatot, szanaszét hajigáltuk az iskolakertben. Valami területfoglaló játékra is használtuk az elrozsdált pontlyukasztókat: egyikünk hegyével a földbe hajította, a másiknak pedig a maga pontlyukasztójával ki kellett azt ütni onnét, majd vonalakat karcolva kijelölni a meghódított földdarabot. Romázásnak hívták azt a játékot, jutott eszembe végre.

Gunyoros, sőt cinikus emberré válhatott az a kamasz, ha ilyesmit gyártat, és legalább mérnöknek kellett lennie, hogy rajzasztalon megtervezze a munka-

darabot és elrendelje a gyártását. Egy kiábrándult, megkeseredett értelmiségi, bundasapkában, átázott, átfagyott félcsizmában. Lázadó ember mégis, aki legalább úgy szabotálja az ország iparát, hogy röhög rajta, és használhatatlan terméket készít, nagyüzemi méretekben.

Láttam magam előtt a barátomat, nem is a való, nem is a régi alakjában, hanem az emlékeknél megfoghatatlanabb, mégis valóságosabb szándékait és állapotát. Ismertem mindeniket. Testmeleg volt a pontlyukasztó, de az én testemtől. Sokáig forgattam a kezemben, aztán számba vettem, megnyaltam a hegyét. Akár tintaceruzát a hajdani szatócsok. A fém ízétől megint magamra gondoltam. Arra, hogy nem vagyok itt. Vagy nem most. Soha nem fogom látni a bátor mérnököt.

Lucille, Lucille!

Szerda volt, délután öt óra, a hegyekből leereszkedett a városra a korai sötétség, fehéren hagyta még az idehordott új havat, és hamar elrejtette a feketét. Felkapcsoltam a villanyt, akkor az utcason az én ablakom világított harmadiknak. A fénytől különös módon kisebbek lettek szobámban a tárgyak.

Magam elé húztam előjegyzési naptáramat, és azt írtam bele a mai naphoz a tükör előtt:

1. Séta a városban. Fejlődik, de szép.
2. Látogatás néninél. Pompás ebéd, elégedettség. Kedves állatok.
3. Csomag a portán. Értelmetlen, buta vasdarab.

Az asztal sarkához igazítottam, jól látható helyre, a nagyobb ajándékcsomag mellé tettem a műbőr fedelű, rézveretes sarkú füzetet, és széthajtottam a lapokat, hogy bárki megtalálja, olvashassa, aztán elindultam a boltba vagy a bárba cigarettáért. Hét év után nagyon megkívántam a cigarettát. Az ajtóból visszaléptem, rézsutosan a naplólap reggel nyolcat és délután öt órát jelölő vonalára fektettem a golyóstollamat, vigyázva, nehogy túl szabályos, azaz meszterkelt legyen, de lássam, ha elmozdították. Észre sem veszitek, és kiképeztek, suttogtam magamban. Az anyátokat! Úgy kiműveltek, én győzők végül.

A boltba mentem inkább, az út túloldalára, mert világosságot láttam a kirakat mögül. A bárban tovább ittam volna, ha már bent vagyok, és úgyis belefogtam.

A bolt olyan volt, akár egy külterki nagyterem bankett után, amikor a pincérek már leoltották a villanyt, aktatáskájukba gyűjtötték az értékesebb maradványokat, és cafatokban fityegnek a selyempapír girlandok. A terem közepén, gyalulatlan léckorlással elkerített, szobányi gödör látszott a mennyezeti neonlámpa fényénél, oldalában sívó fekete föld, peremén töredezett padlócsempe. Langy bűz áradt a gödörből, a kókadtan belógó gyökerek közül, és kimarjult csillék, szálkásan tört támfák, tépett kábelek heverték az alján. Belepte őket az üzlethelyiségből aláhullt, átázott zsírpapír, műanyag-törmelék, szemét. Egy ember jelent meg a sötét mélyben, koszos fehér vászonruhát viselt, akár a hen-

tesek, sisak volt a fején: a hulladékban bóklászott, és felmosolygott rám. Intettem neki, erre magasba lendítette műanyag bevásárló szatyrát, zsákmányát mutatta, és lehet, hogy büszke volt rá. Ő volt a boltvezető.

A boltban két öregasszony járkált a gondolák között, körbe-körbe, század-szorra, fogdosták a halkonzerveket, a pénztár palánkja mögött régi iskolatársam ült, egy pufók, vérekes arcú, csigás hajú nő, zsírfényes bundamellényben. Nem ismert fel, legalábbis úgy tett. Én is úgy. Benyúlt a széke alá, mintha a hosszas gubbasztásban megizzadt, hurkás ölet akarná megvakarni, két doboz külföldi cigarettát vett elő.

- Köszönöm - mondtam.

- Agyó - felelte. - Nem láttuk egymást.

A dobozokat felöltöm zsebébe tettem, a csirkecomb mellé.

Nem akartam látni senkit: nem volt szabad. Megtiltottam, megfogadtam. Minek, bajnak?

Hűdött és tompa voltam, akár itteni utolsó évemben végig, talán kiszáradt bennem a szesz, és még fel kellett nyitnom a második dobozt. Tudtam, ki küldte, és ezért volt nehéz. Nem elképzelnem, hanem elfelejtennem kellett a feladót.

- Kereste a patikus - mondta az öreg portás. A szálloda fémvázás bejáratánál várt rám, és biztosan fázott a fehér ingre vett meggypiros mellényében, satnya nadrágszárán is remegett a lampasz.

- Köszönöm.

- Még egyszer nem jön.

- Köszönöm.

- De várja.

- Köszönöm.

Jólesett az anyanyelvemen beszélni.

A felvonó nem működött, tíz emeletet mentem felfelé, és a harmadikig azt skandáltam magamban: hiába, hiába. Én mégis lejárrok. Ahányszor akarok, akármit csináltok. Infarktust nem kapok. Di-rekt a-la-cso-nyan tar-tom a vérnyo-má-so-mat - az ötödiken aztán már semmit se mondtam, azon felül meg nem is gondoltam. Arra azért mégis, hogy edzenem kellene a megviselt állóképességemet, hogy kibírjam. Mit?

Annyira egyedül voltam, hogy történnie kellett valaminek.

Az öt alsó emelet üres volt - üres, nem néptelen -, a hatodikon katonák laktak. Nem laktak: ott szálltak meg, a hatodikon a katonák. Terepmintás ruhájuk illett a sárga-barna padlószőnyegekhez, melyre a géppisztolyokat rakták. A szőnyegre állították a fegyver agyát, csövét a műbőr foteloknak és a falnak támasztották. Hárman a lépcsőfordulónál ültek - ültek is, heverték is - a dohányszóban, az alacsony asztal körül, azon pedig a sapkájuk. Másik három a falat támasztotta a folyosón, civil módra. Meglepően kicsi, kopasz katonák vol-

tak. Egyszerre ketten intettek felém, egyforma csuklómozdulattal, hogy haladjak tovább. Szusszanás nélkül másztam eggyel fennebb. A tizediken nem égett a folyosói villany, egy távoli ablakon át derengett idáig a város maradéka.

Naptáramban a golyóstoll úgy állt, ahogy hagytam, már-már ugyanazt az időt mutatta, reggel nyolc és délután öt között. Beírtam:

4. Lyuk a boltban. Senki ismerős.

Ezután a golyóstoll két füzetlap között hevert, és semmit nem mutatott reggelig. Magamra voltam, éppen csak rohamosztagosokkal a talpam alatt.

A második doboz, Em ajándéka üres volt. Csomagolásán csokorra kötött ezüst szalag jelezte, hogy ajándék, és leírt idegen nevemben az *s* betű öble, hogy Em az ajándékadó. A kék szín az együtt töltött időre és talán a folyóra emlékeztetett.

Emnek szólítottam, úgy is emlegettem.

Nem illett hozzá, hozzám jobban.

Most úgy betöltött, hogy nem is láttam magam előtt, ahogyan túlságosan közelről semmi sem látható igazán, csak a tapintása, az illata érezhető. Birsalma illatát éreztem. Aztán a jól szeretkező fekete nők nyers palaszagát, amit mintha hegyi patak partjából, keserűlapuk alól mosott volna ki a zápor.

Lehet, hogy az üres doboz azt üzent: fel kell töltenem, és azt rakok belé, amit akarok. Kínra szánt volna, ha erre készlet: kiderül, mi, mennyi maradt, amivel az űrt kitölthetem. Meg kellett volna keresnem minden régi holmit, vagy újakat kitalálnom a helyükre. De megkönyörült rajtam. Segített, hogy benépesítsem a dobozát, és ezzel megkímélt, de elvette szabadságom felét, nem képzeleghettem kedvem szerint. Em ezzel a titkos küldeménnyel sem volt sejtelmes, romantikus: eligazított. A doboz belső oldalaira – falaira – Em egy szobát rajzolt. Félig nyitott ajtót és kitárt ablakot. A kilincs a padló felé hajlott: mintha kintről lenyomná valaki, aki bekéredzkezik. Ő nem hívott, csak várt. Szemben az ablaknyílást fehérén hagyta: bármi lehetett odakint, rám bízta, hogy kitaláljam, és előre tudta, hogy ezzel zavarba hoz. Lehet, azt remélte, tőle kérdezem meg, mi van – mi legyen – odakint. Függyönt nem rajzolt az ablakra, amilyen szigorú volt.

A festett ágy be volt vetve, le volt takarva, de túlságosan, sugallatosan nagy volt a szobához képest, és fejrészével a falnak állt, a közép felé nyúlt, minden oldaláról szabadon meg lehetett közelíteni. Az ágy mellé egy lavórt rajzolt Em. Grotosz és humoros volt az a lavór azon a helyen, biztosan kuncogott a rajzolása közben. Mégis helyén volt az a mosdótál. Em nagyon adott a testi tisztaságra, és azt is jelezte vele: ez az egyetlen helyiség, amelyben ellakhatunk. Lakhattunk volna. Fürdőszoba, só, konyha nélkül. Nyilván, ilyen lakásra gondolt, mert egy alacsony szekrényre konyhai edényeket, tányérokat dobo-

zokat festett. A dobozokban tartotta volna a lisztet, cukrot, egyebet. Még a száraztésztát is, nehogy megrágnák az egerek.

A szoba közepén, az asztalon egy palack és egyetlen pohár, átellenben egy szál virág látszott. Az italt nekem szánta, a vacsorához, miután a laborból hazatérek, a virágot vagy én hoztam volna neki, vagy elvárta, hozzak. Nem tudtam eldönteni, milyen virág az. Em a fréziát szerette. Most nekem kellett felismernem-elképzelnem a virágot, vagyis emlékezmem, melyik a kedvence. Arra is emlékeztetett, hogy soha nem kapott tőlem virágot. Keserédes szemrehányást is odafestett tehát, némi kis durcás duzzogást. De ott volt a megbocsátás is, hiszen mégiscsak volt ott, tányérja mellett egy szál virág. Frézia. Biztos, hogy lila frézia.

A padlón – a padlón, nem a falon – egy feszület hevert. Képtelen voltam megfejteni, többet gondolni róla, mint hogy elrontja, komorrá változtatja az idillt. Em nem volt vallásos, mert erősebben hitt önmagában, mint bármi másban. Nem szorult segítségre, el sem fogadta volna. Holmi szokványos esküvőre sem célozhatott a feszülettel, részben mert szó sem esett köztünk házasságról, részben mert aránytalanul nagy és elkínzott volt Krisztus a keresztyén. Pusztán a fájdalmat, a szenvedést jelentette volna? A megváltást semmiképpen, ahhoz nem sugárzott eléggé, pedig az néhány egyszerű, sárga vonallal elérhető. Jézus olyan volt inkább, mintha felravatalozták volna szobánk közepén. Valami halál, talán végleges.

A falon két kép függött, az egyiket, az absztraktot ismertem: ő festette az eredetijét, akárcsak ezt az apró, csupán jelzésszerű, vázlatos másolatot. Ezt is pontosan megfesthette volna, ha úgy dönt. Mindig jól, vagyis tudatosan határozott. Eszerint pedig másolat és vázlat volt a... – mi is volt utáncat és hevenyészett vázlat?

Képtelen voltam megnevezni. Pedig ő az új, az idegen, a görögös nevemet is tudta, még abból az időből, amikor megterveztem, de úgy, hogy idegenben is idegennek hasson. A folyó partján mondtam el neki, hogy minek hívnak majd ezután, egyszer, amikor...

Nem, monda akkor. Én nem. Én maradok.

Kétszer monda: én. Később többször is.

Volt még a dobozban valami, és nem illett a tiszta szobába. Az egyik sarokban, a szekrény és az ágy között: szemét. Élethű, már-már tapintható szemét, hulladék. Valódi. Valóságos. Egy beragasztott, undok kupac.

Ilyen itt? Megbánta? Elismerte, hogy egyszer, egyetlen egyszer legalább rosszul döntött?

Azt reméli, hogy én takarítom el? Kitakarítok legalább. A házában, ha más hol nem is. Ennyire bízna bennem, mégis? Ismer, de minek, milyennek képzel? Mit jelent az a valóságos szemét: beletörődést, vagy reményt? Elviseli a lakásában, vagy szabadulna tőle?

Elküldte, ajándékba, és viszonzásra vár.

A másik festményen egy férfit mutatott. Nem engem. Egy másik, pontosan, részletesen megfestett embert küldött nekem, akinek a képét kiakasztotta otthonunkba. Ez is a beletörődés jele volna? Hogy kell valaki, bárki? Mintha azt jelentette volna ki egyúttal, hogy nem vagyok egyedüli példány, még szerelmesként sem, amikor az ember páratlannak hiszi magát a párja mellett. Elfogadtam az üzenetét, a köznapi igazságát. Kell valaki, bárki legyen az. Egyedül, magányosan csak ilyen otthonokat rajzol az ember, bolti kartonlapokra.

Ekkor gondoltam először arra, hogy itt maradok. Megrémített a gondolat. Tudtam, hogy lehetetlen visszatérnem, talán azért is mertem elgondolni.

KISS OTTÓ

Gyorsmozi

FILMELŐZETES

Ürmös Lajos főművezető és egyben koordinátor nyitott platós Csepel gépkocsin érkezett az építkezés helyszínére. Mit csinálnak, ugrott ki felháborodva a teherautóból, és a felkavart portól rögtön köhögni kezdett.

Öt munkás békésen üldögélt a régi malom megmaradt falának tövében, négyük szájában fűszál volt. Amikor a főművezető befejezte a köhögést, az ötödik azt mondta:

Várjuk a drótkerítést.

Ezt nevezem kommunista morálnak, csóválta a fejét Ürmös Lajos. Aztán hangosabban hozzátette:

Lehet kezdeni a falbontást, meg lett rendelve a munkagép.

Ugyanebben a pillanatban S 100-as típusú lánctalpas markoló fordult be az utcába. Elöl, a fényesre kopott hatalmas kanálban Jávorka állt. Amikor megpillantotta a munkásokat, lehajolt, megfogta a lába között futkosó Misi malacot, magasra emelte, és hatalmasat kiáltott:

Jövünk!

Ürmös Lajos teste megmerevedett, csak a szeme nyílt kissé tágabbra, és az ajka lassan résnyire. A munkások, akik időközben lapátot, csákányt és ásót fogtak, a szerszámok nyelére támaszkodva figyelték a közeledő alakzatot.

Jávorkát az apja ajánlotta be két héttel ezelőtt Ürmös Lajos válogatott brigádjába, máshol nem szívesen látták. Mire elvégezte az általános iskolát, tizenöt is elmúlt, szalajtott egy évet plusz kétszer járta az ötödiket, mert elsőre nem sikerült neki, ahogy sok minden más sem. Tavaly például, amikor a személyi igazolványát csináltatta, először az anyjáról vitt fényképet a hatóságoknak, mert a nő rövidebbel azelőtt járt a városban fotóztatni magát. Csak az volt az úrlapra írva, magyarázta később a konyhában az apjának, hogy két fénykép kell, harminc napnál nem régebbiek.

Olyan sötét vagy, fiam, mint az ötvenes évek, mondta neki Jávorka bácsi, és az asztalon arrébb rakott egy mosatlan tányért.

A fiú nem szólt, figyelte az apját, aki lemondóan legyintett, tekintete pedig annyira savanyú volt, mintha egész életében citromot nyalt volna.

Az S 100-as nagy rándulással állt meg a torkát köszörülő Ürmös Lajos előtt. A régi malom évtizedekkel ezelőtt leomlott épületét benőtte a fű és a gaz. A kocsit poros nyomsvajait kivéve a környéket térdig érő csalán, bogács, ta-

rack, repce, acat és pipacs borította, a mélyebb részeket sás. Ürmös Lajos megvárta, míg Jávorka elhelyezi a visító malacot a földön, s amikor Misi ujjongva bevette magát a csalánosba, békésen megkérdezte:

Te meg hol voltál, gyermekem?

Gondoltam, jobb, ha Feri bátyámmal jövünk, nézett Jávorka a vezetőfülke ajtaján kihajoló férfira, aztán kilépett a kanálból, és hozzátette:

Addig, míg mi ide nem érünk, úgyse kezdődik a munka.

Emmá igaz, kurjantott az egyik munkás, leemelte kezét a lapátnyélről, nagyot köpött a tenyerébe, és összedörzsölte.

Már hogy te meg a malac, kérdezte Ürmös Lajos. Aztán elkapta tekintetét a fiúról, és emeltebb, ünnepélyes hangfekvésben odaszólt munkagép vezetőjének:

Hát akkor lássatok hozzá, Feri bátyám!

*

Másfél hónapja, mióta elkezdődött az új tanév, Palotás Peti Ürmös Petrával jár haza az iskolából. Tavaly még, s végig a nyári szünet előtti hónapokban, a fiú tanítások után két nyolcadikos osztálytársával, Boriszlávval és Necsev Áronnal együtt távozott az iskolakapun. Mielőtt elváltak volna, szinte mindig betértek a fekete démonhoz, Elvira kisasszonyhoz a sarki vegyesboltba, hogy a legfelső polcra válasszanak maguknak valamit. Mert Elvira kisasszony combközépig érő zöld köpenyben dolgozott, de csak akkor mutatta formás combjait, ha előcsalták onnan a rekeszekbe pakolt üdítőkhöz, vagy ami a legszebb látványt eredményezte, elérték, hogy fellépjen a polchoz támasztott kettős-létrára.

Három diánás cukor lesz, mondta Necsev Áron, és felfelé mutatott.

Elvira kisasszony megfordult, felállt a létra második fokára, nyújtózott kicsit, ettől még feljebb csúszott formás tomporán a zöld köpeny, és meg is feszült a vászon, annyira, hogy látszott alatta az apró selyembugyi vonala.

Kilencven fillér, mondta, és a pultra tette a három cukorkát.

Másnap, amikor a fiúk beléptek a boltba, már elő volt készítve a diánásdoboz a pénztárgép mellett. Elvira kisasszony nyúlt volna érte, de Palotás Peti megelőzte. Három Sport szeletet kérünk, mutatott a legfelső polcra. A fekete démon fellépett a kettős létra második fokára, nyújtózott kicsit, visszafordult, egy húsz, mondta, és mosolygott.

A következő napon Boriszláv bocskorszíjat kért, aztán Necsev Áron Zizit, azon a napon pedig, amikor már az összes édesség lekerült Elvira kisasszony mellé a pultra, Palotás Peti két köhintés között azt mondta:

Három hüsi lesz.

Kettő darab málnaízű meg egy Traubi.

Az üres üvegekkel megtöltött rekeszek a fekete démon mellett tornyosultak a kátrányos fapadlón, ám teli üveges rekeszből csak három volt, azok is a bejárati ajtónál. Elvira kisasszonynak elő kellett hát jönnie a pult mögül, s a fiúk körülállták. Ha guggolva nyitja az üdítőt, kilátszik a selyembugyi a combok közül, ha lehajol, felcsúszik a köpeny a formás tomporon, ráadásul előtűnnek a rózsaszín mellbimbók is a zöld vászon alól.

Másnapra tehát a fekete démon visszahelyezte az édességeket a legfelső polcra, és amikor a fiúk elé tette a három diánás cukrot, jobban mosolygott, mint korábban.

Most már nincsen ez. És nem csinálnak mást sem együtt. Megszűntek az estebe nyúló focicsaták, megszűntek a hétvégi golyózások az Ady utcában. Nem horgásznak a náddal benőtt régi bányatavaknál, sőt, már az óráközi szünetekben sem találkoznak, hogy elszívjanak egy illatos Filtolt hárman vagy marakodjanak kicsit egy zacskó Duna kavicson.

Az új tanév első hetében Boriszláv és Necsev Áron még azt hitték, mindez csak átmeneti állapot. Összeráncolt szemöldökkel nézték ugyan, ahogy tanítások után Palotás Peti napról napra feszengve fordul ki Ürmös Petrával az iskolakapun, de egy ideig nem szóltak. Azon a reggelen, amikor Boriszláv megelégette a dolgot, könyökével oldalba lökte az osztályteremből kifelé bámuló Necsevet, aztán mindketten a fiú elé járultak, és faggatni kezdték a lányról, nagyokat nyerítve, mint a vadlovak. Másnap csendesesen és szigorú arccal tették ugyanezt, de hogy Peti egyik alkalommal sem mondott semmit Petráról, és mindkét esetben elkomolyodott, békén hagyták. Necsev Áron ugyan ezután is tett néhány célzást a szertárra és az iskola falba süllyedő hátsó bejárati ajtajára, de hogy Peti ilyenkor is komoly maradt, nem firtatta a dolgot. Pedig annyiban igaza volt, és ezt nemcsak ő tudta, a tanárokon kívül szinte mindenki az iskolában, hogy a fiú a nagyszünetekben eltűnik Petrával a szertárban, vagy a lelakatolt hátsó bejárati ajtóhoz lapulva, a fal takarásában csókolózik a lánnyal.

Azon a napon is ez történt. Az a rossz emlékéű pénteki nap volt ez, ráadásul tizenharmadika, amelyen kezdetét vette az a megállíthatatlan esemény sor, mely végzetesnek bizonyult.

Rögtön, ahogy nagyszünetre csengettek, Petra iskolaköpenyének zsebébe nyúlt, előhúzott egy bontott szelet Boci csokit, letört belőle egy darabot, és bekapta. Mire találkozik Petivel, ez kábé három és fél perc, éppen elolvad a szájában, édes lesz a csókja, mint a törököké, akik Csontos Jolán szerint egész nap törökmézet nyalnak, de főleg csókolózás előtt. Csontos Jolán Petra padtársa, halk szavú és titoktartó lány, az egyetlen ember, akivel Petra néha megosztja Petihez fűződő viszonyának biztatóbb időszakait.

Ugyanabban a másodpercben, amikor Petra elhelyezte szájában a csokidarabkát, Palotás Peti iskolatejet és egy negyvenfilléres sóskiflit vett elő a táskájából. Egyébként is ezt szokta enni nagyszünetben, az elmúlt hetekben

azonban biztonsági okokból ő is méréseket végzett, sokat kockáztatva, de kifogástalan eredménnyel: mire kiér az iskola lelakatolt hátsó bejáratához, éppen végez az uzsonnával.

Már elfogyott a tej és a kifli, elolvadt a Boci csoki Ürmös Petra szájában, amikor megtörtént a baj. Azzal ugyanis egyikük sem számolt, hogy Petra anyja aznap délelőtt hétvégi bevásárlásra megy Elvira kisasszonyhoz. Amikor Ürmös Petra válla fölött Palotás Peti meglátta a hazafelé tartó asszonyt, már késő volt.

Veszed le a kezed a lányomról, szatír, kiabálta Ürmös Piri azonnal, ahogy összeakadt a pillantása a fiúéval. És még ugyanebben a pillanatban földre ejtette a bevásárlószatyrot, az se érdekelt, hogy borulnak kifelé a lisztes- és cukroszacskók, csak futott megállíthatatlanul a megrettent szerelmespár felé.

*

A moziépítő brigád valamennyi munkása, mind a heten, köztük Jávorka, a falu kocsmájában, a 613. Számú Italbolt fantázianevű vendéglátóegységben üldögélt. Munkaidőben is be-betértek egy-egy sörre vagy fröccsre, de most legálisan lehettek itt, mert Ürmös Lajos főművezető és egyben koordinátor munkaszünetet rendelt el a légiriadó idejére. Az eseményt a termény-betakarítást követően minden ősszel megtartják, csak esőmentes nap kell hozzá, de hogy mikor lesz ilyen, sose tudni előre. Így aztán a tanácselnök, Füredi Jóska őszi reggeleken kiáll fapapucsban, alsónadrágban és atlétatrikóban a nyitott gangajtóba kémlelni az eget, egészen addig a napfényes reggelig, amikor szinte biztosra vehető, hogy eső, szél, jégvihar nem akadályozza majd a riadót. Ilyenkor Füredi Jóska szája sarkában, közvetlenül a huncut kis bajusz alatt apró mosoly jelenik meg. Visszafordul a házba, telefonál hivatali sofőrjének, megmosakszik, lehúzza a borostát az arcáról, fel a cipőt, nadrágot és inget. Ez utóbbit, ellenében más hétköznappokkal, gombolatlanul hagyja, visszamegy a gangajtóba, és elkiáltja magát:

Légiriadó!

Ekkor gyorsulnak fel az események. A szemközti általános iskola irodájából kijön az igazgató. Magasra emelt jobb kezével jelez az ablakpárkányt ujjaival türelmetlenül kopogtató tanácselnöknek. Aztán visszamegy az irodába a megviselt rézharsonáért, amely tulajdonképpen csak egy hosszú, trombitaszerű kürt, csövén „Légiriadó esetén” feliratú hímzett, vörös zászlócskával. Két rövidet és egy hosszút fúj bele, erre a tanárok érdeklődve kikukucskálnak a tantermek résnyire nyíló ablakain, s nem telik bele egy perc, többtucat gyerek özönlik az udvarra. Amikor mindnyájan felsorakoztak, az igazgató is elkiáltja magát, légiriadó, s a gyerekek, hat felső tagozatos kivételével, hasra vetik magukat az udvaron. A hat kivétel, három fiú és három lány, marad csak állva, és amikor az igazgató int, azonnal futni kezdenek. Ők az úgynevezett értesítők.

Mindegyiküknek megvan a feladata. Rohannak ki az iskolakapun, onnan pedig hatfelé szaladnak.

Ebben az évben köztük van Roczkó Ványa is, ez a halálsápadt, szeplős szőke lány. Amikor kiér az iskolakapun, pillanatra megáll, jobbra tekint, aztán balra, végül úgy dönt, átvág az úttesten.

Ugyanebben a percben fordul be a tanácselnök fekete hivatali Volgája a sarkon, de nem üti el Roczkó Ványát, a sofőr időben észleli a tétova gyereket. Fékez, aztán odagördül a tanácselnök elé. Mert Füredi Jóska ekkor már a ház előtt áll a gombolatlan ingben, arcán nyoma sincs mosolynak, ellenkezőleg, jól láthatóan nagyon is feszült: vajon rendben mennek-e majd a dolgok?

Rendben mennek. Még nem volt olyan, hogy ne menjenek rendben. A hat gyerek szalad, köztük Roczkó Ványa, akinek Ürmös Lajos a feladata, őt kell értesítenie a légiriadóról.

A lány negyven percig keringett a faluban, mire megtalálta a volt könyvelőt. Először a Petőfi Termelőszövetkezet irodájába ment, aztán Ürmös Lajos házához, s amikor már az egész falu tudott a riadóról, végre rálelt az építkezésen.

Lajos bácsi, mondta halkán, halálsápadt arccal Roczkó Ványa, és közelebb lépett a férfihez.

Lajos bácsi, kitört a légiriadó.

Tudom, gyermekem, azon vagyunk, felelte Ürmös Lajos, és intett a munkásoknak, hogy munkaszünet van, lehet oszlani.

*

Lovászék udvarán, közvetlenül a kecske mellett, van egy huszonkét éves, zöld, oldalkocsis Ural motorkerékpár. A kormeghatározást Hízó borbély végezte, aki szerint a motor M72-es típusjelzésű. Jól ismeri, mondta, mert sikerült megszereznie makettben, és biztosra veszi, hogy eredetileg fekete volt, ugyanis Lovász Mari nagyanja azt állítja, az ura már így, zölden vette. A férjének az volt az elképzelése, hogy mire megnőnek az unokák, megjavítja nekik, mert már akkor se működött, traktorral hozták haza. Ha készen lesz, mondogatta, ünnepélyesen fogja átadni, kis családi ünnepség keretében, az unokák meg, bárki megláthassa, büszkén keringhetnek majd vele a faluban a vegyesbolttól a könyvesboltig, mert addigra bizonyára könyvesbolt is lesz. Meg unokák, tette hozzá ilyenkor Lovász Mari nagyanja, mert az a tény, hogy Lovászéknak csak egy unokájuk van, ő is lány, a Mari, Lovász mama urát nem zavarta. Az asszony hetekig zsörtölődött a férjével, hogy mi az ótváros rossebbér kell ide egy használhatatlan motor, míg végül beletörődött, mert a motorszerelést még mindig hasznosabb elfoglaltságnak tartotta, mint az olvasást. Lovász mama ura ugyanis korábban hétvégenként csak olvasott, ám ahogy meglelt a motor, egész napokat el tudott vele tölteni az udvarban. Az

Ural helyett végül ezt, az olvasás szeretetét örökölte tőle a Mari. Ő is egész délutánokat és hétvégéket tud eltölteni friss vagy régi Képes Újságok, valamint lányregények tanulmányozásával, ám az Autó-Motor példányai, amelyeket még a nagyapja vásárolt hétről hétre, az ágy alatt sárgulnak és porosodnak, azokat sose vette kézbe a Mari.

Amikor Lovász mama ura meghalt, az asszony nem siratta meg, a részvétnyilvánításokat pedig azzal hagyta helyben, hogy az ő párjáról bizony mindent el lehet mondani, csak azt nem, hogy hasznos ember volt. De Lovász mama azért a maga módján szerette a férjét, azóta, hogy elhantolták, minden péntek este kimegy hozzá a temetőbe, visz neki egy szál gyertyát, meggyújtja, na, most má látsz, olvassál, mondja neki, és hazajön. Két éve pedig megvette a kecskét, kikötötte az udvarba, a zöld Ural mellé, így elég, ha kinéz a konyhablakon, máris megvan az az érzése, hogy nincsen egyedül. Mert Vakarcs, a legnagyobb aszályban is örökké sáros kutya, sokszor egész nap csavarog, átmegegy Palotásékhoz vagy kibújik a kertre néző drótkerítés alatti lyukon, és csak estére ér haza. Mari meg inkább csak a nyarat tölti az öreganyjánál, és az iskolai szüneteket, egyébként otthon van az anyjával meg az apjával, akik szinte sohasem látogatják az öregasszonyt. Lovász mama sem nagyon jár Mariékhoz, pedig nekik tévéjük is van. Régebben, egy csütörtök este megnézte ugyan benne a Stirlitzet, de az volt az első és utolsó eset, mert harminc centire kellett ülnie a képernyőtől, hogy lássa és hallja is egyszerre az eseményeket, de olyan közelről meg idegesítette, ráadásul a végén el kellett mesélnie a többieknek, hogy mi történt, mert Lovász Mari nagyanyja széles asszony, a többiek nem láttak tőle semmit.

A Zsuzsi kecske nehezen szokta meg a zöld járművet, állandóan mekegett rá és le akarta legelni, de szerencsére a lánc nem engedte odáig.

Ezer csók Fortunának, mondta Hízó borbély, amikor tudomást szerzett a motorról, aztán gyorsan megegyezett az öregasszonnyal, hogy ha meg tudja csinálni, olcsó pénzért elviheti, így Lovász mama is jól jár, meg a kecske se idegeskedik annyit.

A borbély, ha ideje engedi, Lovászné udvarán szerel. Ez a második év, hogy tavasztól ősziig itt van, persze csak azokon a napokon, amikor nem túl nagy a forgalom az üzletben, akkor is inkább csak délelőttönként jön.

Most hétfő van, tíz óra ötven perc. Hízó borbély reggel ki se nyitott, mert vasárnap igen jól előrehaladt a szerelésben, és az is lehet, gondolta, hogy már közel van a megoldás. Meg tegnap este kályhaezüsstel szép metálra kente a lámpafejet, a bukóvasat és a fékdobot. Reggel látni akarta, hogyan sikerült, ugyanis mire végzett, teljesen besötétedett, és Lovász mama nem engedte felkapcsolni az udvari villanyt, hogy ne fogyjon az áram.

Hízó borbély most egyedül van a házban, mert az asszony félórája átment Palotásékhoz. Reggel, amikor a borbély lepakolta a szerszámosládáját az Ural

mellé, Lovász mama kigurított egy nagy sütőtököt a kamrából, az udvari járdán baltával kettéhasította, amitől egy kicsit kicsorbult a balta éle. Az öregasszony káromkodott darab ideig, aztán egy apró műanyag tálba kiválogatta a tök közepéből a magokat, a belsejét meg a kecske elé dobta. Nesze, itt van, egyél, mondta Lovász mama, és bement a házba.

Eltelt egy óra is, mire újra előjött. Hízó borbély addigra már jól előrehaladt a szerelésben, és azt is megállapította, hogy a tegnap esti festés igen sikeres volt, jókedvében rámosolygott hát az öregasszonyra.

Mit csinál, Lovász néni, kérdezte.

Hozott a Magdika nekem húsz szem őszibarackot egy hónapja, gondoltam, viszek neki cserébe tökmagot, válaszolta Lovász mama, aztán behajolt félig nyitott tenyerébe, ajkát fürgén mozgatva még egyszer megszámolta a magokat, és mielőtt elindult volna Palotásékhoz, visszaszólt a borbélynak:

Tudja, hogy van ez, vigyázni kell a jó viszonyra.

Ahogy az öregasszony kilépett a kapun, Hízó borbély rámosolygott a kecskére is, megtörölte olajos kezét egy olajos ronggyal, amitől a keze még olajosabb lett, és ráült a motorra, hogy megint megpróbálja beindítani.

*

A munkaszünet hivatalos elrendelése másfél órával ezelőtt történt, ám a moziépítő brigád tagjai még mindig a 613. Számú Italboltban üdögéltek. A kocsmát persze csak a névtábla szerint hívják így. Huszonöt évvel ezelőtt, amikor megnyílt, Tetűnek nevezte el a nép ajka, feltehetően a mérete miatt, de három év múltán, amikor Ármin bácsit egy szerencsétlen útbaigazítás kísérlet miatt nyolc hónapra elzárták, közkeletű neve Hétcsocsú lett. A kocsmá sarki épület, ki van rá téve az utcanévtábla: Lenin útja. Bő két évtizede, amikor Ármin bácsit leszólította egy megyei előljáró, aki inkognitóban látogatta a falvakat, mint Mátyás király, csak nem volt annyira igazságos, az utcát még Rákosinak hívták. Mátyás király először járt a faluban, útbaigazítást kért hát. A Tetű kocsmában volt találkozója a szupertitkos helyi összekötővel, aki az affér után kénytelen volt más vidékre költözni. Ármin bácsi, aki akkor még nem is volt bácsi, biciklivel karikázott a főúton, ezért, amikor a rozsdaszínű Fiat Topolinóból megszólította a rejtélyes idegen, elébb leszállt kerékpárjáról, megdörzsölte a bajuszát, udvariasan és szolgálatkészen meghallgatta az öltönyös ember kérdését, majd rámutatva a sarki épületen virító Rákosi útja felíratra visszakérdezett: látja ott azt a táblát? Látom, mondta az idegen. Na, az a Tetű, felelte Ármin bácsi. Aztán felült a biciklire, és továbbhajtott.

Még aznap este két Pobeda típusú gépkocsi állt meg Árminék háza előtt, és nyolc hónap múlva, amikor a férfi hazaérkezett, a fiatalabbak már Ármin bácsinak szólították. Mert ősz volt a haja, és rövid idő múltán ki is hullott, rancos az arca, és gyalog járt, sokáig bottal, mint az öregemberek. Ettől kezdve

Ármin bácsit valamiféle meg nem nevezett tisztelet övezte a faluban, de valószínű, nemcsak a történetek miatt, hanem mert bölcsőbb is lett. Az eset után nemcsak külsődleges jegyeiben, jellemében is igen megváltozott, beszéde pedig megfontolt, tapasztalattal teli, már-már bölcs ember benyomását kellette, akitől érdemes volt kérdezni, mert szinte mindenre ismerte a választ. És válaszai ezután sohasem egy-egy odavetett közhelyben merültek ki, hanem komoly, higgadt és kimért ember megállapításai voltak, amelyek olyan nézőpontból születtek, ahonnan csak az láthat, aki az eszével és zsigereiben is végképp bizonyosságot talált arra, hogy a világ menthetetlenül elveszett.

Tavaly ősszel, miután Járvorka apja egész napos nyomozásba fogott, hogy kiderítse, miért is Hétcösű a Hétcösű, és miután minden remény elszállt a magyarázatra a csöcsök számát illetően, mert Jávorka bácsi estére annyira berúgott, hogy másnap semmire sem emlékezett, Teca pincérnő, a kocsmáé egyik jól megtermelt pultos asszonya javasolta, hogy forduljanak Ármin bácsihoz. A törzsvendégek az egész délelőttöt átvitatkozták, hogy érdemes-e ilyen jelentéktelen dologban Ármin bácsi álláspontját kérni, de a kérdést délben eldöntötte a tény, hogy az öreg belépett a Hétcösűbe.

Teca pincérnő elébb kiosztott néhány barátságtalan megjegyzést a törzsvendégeknek, és amikor Ármin bácsi pipára gyújtott, elküldött egy cigarettázó alakot a pult mellől, aztán, még ugyanazzal a levegővel megjegyezte Ármin bácsi felé fordulva, hogy maga csak vulkanizáljon nyugodtan, magának lehet. S hogy ilyen látványosan sikerült megnyernie az öreget, óvatosan ráterelte a szót a Hétcösű kifejezés eredetére:

Aztán azt tudja-e, Ármin bácsi, hogy miért Hétcösű a Hétcösű?

Az öreg elébb hosszan tűnődött, figyelte Teca pincérnő szemét, aztán fogott csak magyarázatba bizonyos Romulusról és Rémusról és a megáradt Tiberis folyóról, valamint egy tápláló tejű farkaskölyökről.

Teca pincérnő büszkén tekintett végig a törzsvendégeken, ám érteni nem értett semmit, ahogyan a törzsvendégek sem, erről az arcuk elég feltűnően árulkodott.

Akkor Ármin bácsi krákolgatott néhányat, és azt mondta, hogy ő nem akar magának bajt. Aztán kiverte a pipájából a maradék dohányt, kicsit elgondolkodott, és elindult hazafelé. Ami előtt kilépett volna a kocsmából, visszafordult, és megmondta az igazságot:

Oda-vissza kell számolni, szombati napon, akkor kijön.

A törzsvendégek hosszasan töprengtek a rejtvényen, míg végül egyikük, egy János nevezetű meglelte a megoldást. A Hétcösűben ugyanis két pultos asszony szolgált ki, Teca és Maca. Egész héten felváltva voltak ott, egyikük délután, másikuk délelőtt, de szombaton egyszerre, mert nagy volt a forgalom.

Ma hétfő van, néhány perc múlva tizenkettő. Maca lenne a délelőtti, de Teca közel két órája, amikor tudomást szerzett a légiriadóról, leváltotta mun-

katársát, hogy ő is hazamehessen ebédelni. Ugyanis sose lehet tudni előre, meddig tart a veszély, van úgy, hogy négy-öt órán át is. Légiriadó esetén pedig kijárási tilalom lép életbe, az a szabály, hogy lehetőleg mindenki maradjon ott, ahol egyébként is volt. Kivételt képez az az eset, amikor valakit a riadó a szabad ég alatt ér, ilyenkor a lehető leghamarabb a legközelebbi fedett helyre kell mennie.

A moziépítő brigád tagjai éppen másfél órája vonultak a legközelebbi fedett helyre, a kocsmába. Precízen betartják a szabályt, azóta nem is mozdultak innen. Jávorka ugyan egyszer kiszaladt a malac után az utcára, hogy Misit visszaterelje a pulittal szembeni asztal alá, később meg a kerekas kútra akarta elvinni, mert szerinte szomjas, azért nyugtalan, ám röviddel azután, hogy az egyik munkás, a Pullman Imre nevű sört akart neki kérni, Teca pincérnő megszánta a malacot, és engedett a felmosó vödörbe vagy másfél liter szódavizet. Ivott is a Misi malac becsületesen, azóta nem rohangál és nem visít be minden sarokba, nyugodtan fekszik az asztal alatt, igaz, a szódától néha böfög egyet-egyet.

Pullmann Imre tehát némi tűnődés után a malac helyett magának kért egy újabb sört, miután kilesett a nyitott kocsmajtón, és megállapította, hogy biztosan maradnak még darab ideig, mert a rendőrség, Topáz zászlós és Antal Vendel törzsőrmester személyében, még csak akkor érkezett a kocsmá előtti aszfaltcsíkra. A törzsőrmester nagyot tisztelgett Füredi Jósának, aztán mindketten leszálltak a Panni típusú robogóról, s mihelyt Antal Vendel nekidöntötte a motort egy út menti fának, beálltak a többiek közé, mert az árok szélén heverő tűzoltók és munkásőrök, köztük Ürmös Lajos, addigra már felsorakoztak. Füredi József tanácselnök hátratett kézzel grasszált előttük, halkan magyarázott, és mutogatott az aszfalton kupacba rakott felszerelések felé, aztán, amikor a két rendőr is beállt a sorba, kiosztotta a vegyvédelmi ruhákat. Megvárta, míg az utolsó ember is bepattintja az utolsó műanyagombot, akkor visszalépett a sor elé, és elkiáltotta magát:

Gázmaszkot fel!

Ugyanebben a pillanatban éktelen zaj hallatszott az utcasarok mögül. Füredi Jóska a hang irányába fordult, és megint elordította magát:

Atomtámadás oldalról!

Hízó borbély ekkor fordult be a sarkon a zöld Urallal. Arcán földöntúli mosoly ült, magasra emelt balján a középső- és mutatóujjával V betűt formázott, és azt kiabálta, hogy működik, hohó, végre működik. Amikor elérte a sort, elhallgatott, arca ünnepélyesre váltott, homloka elé rántotta nyitott tenyerét, úgy tisztelgett. A rohamsisakos, gázálarcos emberek követték tekintetükkel a durrogó és pöfögő motor nyergében elrugózó borbélyt.

SIMAI MIHÁLY

Metamorfózis

UTÓHANG EGY VERES MIHÁLY-KÉPHEZ

*a léttelen lét
csillaghomloka
az egy-test-egy-lélek
mindig-soha
a szárnya-metszve
szárnyaló csoda*

*szegény magam
két félkör
vége/s/végtelenje
emberré istenült
hiperbola*

kék

SZÉLJEGYZET OLASZ ATILA KÉK ANGYAL CÍMŰ KÉPÉHEZ

*– s a pillanatba ékelődve: kék.
Kékek kékje. Angyalszem-villanás.
Valami rögtön elvérző varázs.
Valami örök veszteség.
Véget-nem-érő lélekszakadás
a Lét.*

lelkek

MEDITÁCIÓ EGY DALI-KÉP DALLAMÁRA

*mintha szárnyas világosságot
látni az
elefánt-tükörképű hattyúk
boldog röptét*

*ahogy a holtak tengere fölé
mind magasabbra magasabbra magasabbra*

NAGY KOPPÁNY ZSOLT

Közönséges történet

Amikor Virág hazaérkezett, Gábor a pamlagon feküdt, behúzott sötétítőkel. Nem mozdult akkor sem, amikor felesége már a cipőiből lépett ki. Virág – mint három éve mindig – a cipőtartóra tette táskáját, bezárta az ajtót, s az átlagosnál gyorsabban lépkedett be a nappaliba, ahogy lakásuk egyetlen – hálószobaként is funkcionáló – helyiségét nevezték.

Gáborhoz lépett, könnyedén megcsókolta:

– Mi van? Mi ez a sötét hangulat? – hangja kedvesen csengett, és füstölőillata lett a szobának.

– Nem vagyok túl jól.

Virág fáradtan lerogyott a pamlag fejénél álló székre, s megkérdezte:

– Hozzak valamit? Mid fáj?

– Hagyd csak. Olyan általános. Rosszkezd. Vagy mi a nyavalya.

– De mitől? – kérdezte Virág, de nem várta meg a választ, vetkőzni kezdett, ruháit a padlóra szórta.

– Á, semmi. – mondta fátyolos hangon férje, s befelé fordult.

Virág megvonta a vállát, a konyha felé indult, de hirtelen megfordult, s visszalépkedett a pamlaghoz. Ráhajolt Gáborra úgy, hogy meztelen melle a férfi tarkójához érjen. Kicsit lihegett, és kuncogott is.

Gábor bágyadtan megfordult, s egy erőtlen puszi cuppant a feszes mellen. Kicsit magához húzta Virágot, megtapogatta. Aztán leengedte a kezét. Némán feküdtek pár percig: Gábor elnyúlva, Virág félig állva, félig a férfira dőlve. Nemsokára kiegyenesedett, s kiment a konyhába.

A konyha hideg volt, s mindig sötét. Földszint, régi cselédlakás. Meggyújtotta a villanyt, leült, cigarettára gyújtott. Kicsit könnyebb lett minden, ez látszott rajta, amint beszívta a füstöt, majd gondosan a hamutartó oldalához ütögette cigarettáját, nehogy a hamu rossz helyre hulljon. Gábor még így is alig tudta elviselni felesége szenvedélyét, „olyan rosszízű a szád”, meg „büdös”, mondta gyakran.

Virág teát főzött, s közben többször is rápillantott a nagy rakás mosatlanra. Aztán hirtelen felkapta a teát, és Gáborhoz sietett.

– Igyál... most főztem...

– Nem kell.

– De miért?

– Nem kívánom.

– Jó. Különben pedig mosogathattál volna. Csak úgy mondom.

Gábor felült:

- Azonnal menjél ki!

Virág kiviharzott, lehuppant a székre.

- A francba - gondolta -, hogy idejutottunk.

Eszébe jutott szerelmük kezdete, mikor már egy hét múlva házasságról beszéltek. „Kamaszos hév volt, de szent”, s nemsokára nevüket is megváltoztatták: Gábor a Virág Gábor, Virág meg a Gábor Virág nevet viselte büszkén, s ezzel egyes ismerőseik megrökönyödését, másoknak viszont tisztelet- és szeretetteljes mosolygását vívták ki.

Mostani albérletükbe házasságuk után költöztek, sosem volt semmi gond, egészen az elmúlt napokig. Dúlt a szerelem, s ebben a dulásban Virág alig vette észre, hogy majd' egy éve csak ő dolgozik. Gábor virággal és elmosott edényekkel várta minden nap, s amint neje belépett, nyomban az ágyban hempergetek.

Néhány napja azonban ez a kép fogadja, és majdnem ugyanúgy követik egymást az események, azaz jóformán ugyanúgy nem történik semmi.

Gábor jött ki:

- Ne haragudj... - motyogta - Hülye vagyok. Nem akartalak bántani. - Kicsit könnyezett a szeme. - Szeretlek! - S keblére ölelte Virágot.

- Én is, nagyon!

Így ringtak pár pillanatig a konyha aprómintás csempekövén, Gábor Virág haját simogatta. Virág felnézett, bár Gábor alig volt magasabb nála - termetre is hasonlítottak.

- Régebben nem így simogattál!

- Miért?

- Nem tudom. Csak. Úgy érzem.

- Most szerinted mit mondjak arra, hogy „Csak. Úgy érzem”?! Mondd, hogy durva vagyok, vagy mímelem a szenvedélyt, mondj valamit, hogy legalább védekezni, magyarázkodni tudjak!

- Durva vagy! - pityeredett el az asszonyka. - Olyan hamar elveszted a türelmed! És kiabálsz!

- Te meg visszaélsz a kurva munkahelyeddel! Azt hiszed, olyan jó nekem mosogatni, és hülyén érezni magam?! Asszed, nem dolgoznék én, hogy te ülj itthon?! Asszed, nem szégyellek akárkinek a szemébe belenézni, mikor mindenki azon vihog, hogy én vagyok a háziember? Az istenit! - üvöltött Gábor.

Virág a székre rogyott, zokogott.

- S akkor én mit csináljak?! Hagyjam ott?! S ülünk mindketten itthon? Ha dolgozom, az se jó, ha nem, az se! Mikor hánytam a szemedre valamit is?!

Gábor arca eltorzult, sziszegve magyarázta:

- Hát nem érted, az istenit, hogy éppen azzal vádolsz, hogy megkérded, mikor hánytál valamit is a szememre?! Hát nem érted, te...

Virág elhallgatott, csöndesen szipogott, s a konyha legtávolabbi sarkába húzódott, bár így is csak két lépés választotta el élete párjától.

Gábor folytatta:

- Egy jó szavad sincs! Hazajössz, s meg sem kérded, mi van!
- De megkérdem!
- Inkább ne kérdeznéd! Úgy kérded! Nem érdekellek, mi?! Rutinfeleség!
- De mit csináljak, mit tudjak csinálni? Megkérdem, nem tetszik, simogatlak, nem tetszik, a mellem nem tetszik, a kurva tea nem tetszik, mit csináljak?!
- De hogy teszed ezt, Virág, hogy, arra gondolj! Éppen hogy le nem hánsz közben!
- De hogy kellene tennem, mondd el, kérlek! - zokogta Virág, és Gáborra csimpaszkodott.

- Engedj már... - lökte el az, és beviharzott a szobába.

Ült vagy két percet a széken, miközben arra gondolt, hogy milyen közönséges történet ez, az övék. Bekapcsolta a tévét, de aztán ki is kapcsolta. „Hogy néz ki, hogy veszekedés után tévézek”, gondolta, bár minden vágya az volt, hogy tévézzon. „Egész délután tévézhettem volna”, gondolta, miközben elnyúlt a heverőn.

„Milyen szenvedélyes volt még nemrég... Most meg bedugja a mellét a fülembe.” Elmosolyodott. „Hú, ha ezt megmondanám neki!...”

Heverészett, többször megsimogatta a hasát, cöcögött, a fejét csóválta. Az ajtón túlról Virág szipogása hallatszott. Nem akart vége szakadni. Gábor megkereste a papucsot, kislattyogott.

- Na... gyere ide... izé, bocsánat. - ölelte meg a síró nőt. - Szóval... tiszta hülyék vagyunk... te is feszült vagy... én is... veszekszünk... ez természetes...

- Én nem vagyok feszült... de hogy járjak a kedvedbe? - szipogta Virág.

- Na... ne kezdjük megint... te is tudod, hogy most mártírkodsz. Szóval... izé... ha nem én vagyok a hibás, akkor is én kérek bocsánatot, látod, ez az, ami idegesít!

Virág elhátrált, megint könnyezni kezdett.

- Jó na, ne kezdjük megint... De látod, milyen ez az egész: ha nem csinállok semmi rosszat, akkor is én vagyok a hibás, érted.

Virág arca vonaglott. Gábor kérdően nézett rá, várt:

- Mondjál valamit, vagy megint nem érdekel, amit beszélek, mi?!

Virág tovább hallgatott.

Gábor drámai mozdulattal az égre emelte kezét, felkapta fejét, s szemét megfogatva egy percig a villanykörtét nézte, majd megfordult és kiviharzott a konyhából, jól becsapva maga után az ajtót.

Az éjszaka közepén egyszerre ébredtek. Felültek az ágyon, aztán leszálltak róla, és az olvasólámpa fényénél hosszan igazgatták a hajukat.

Egymásra alig néztek, a nagy állótükörben viszont aprólékosan vizsgálgatták magukat. Megfordultak előtte, kisimították ruhájuk ráncait.

Mikor készen voltak, egymás felé fordultak, s néhány másodpercig mozdulatlanul nézték egymást. Bólintottak, és a kamrából Gábor behozta a nagy, vastag kötelet. Gondosan bogozták meg a csomót a két végén, s mindketten ellenőrizték mindkét hurkot, majd a szoba plafonjából kiálló kampóra akasztották. Székeket hoztak, felálltak rájuk, s Virág intésére belekapaszkodtak a két végébe. Vagy egy percig lógtak így, amíg karizmaik bírták. Kicsit imbolygott a két test, de egyik felé sem billent ki túlságosan.

Bólintottak, visszaereszkedtek a székre. Megpuszították egymást, a nyakukra illesztették a hurkokat. Először háttal álltak egymásnak.

– Így nem... – mondták szinte egyszerre, és szembefordultak. Lassan összekapcsolódott a tekintetük.

– Most! – suttozták.

A két test, mint a mérleg nyelve, sokáig kereste az egyensúlyt, míg végül lassan megállapodott, és egyik irányba sem mozdult már.

Nagyon szép látvány volt, mesélik, akik megtalálták őket.

Frédi és Irénke

(RÉSZLET)

Másnap Frédi felhívta Irénkét.

– Halló, Frédi vagyok, Irénnel beszélek?

– Jó napot, Frédi!

– Irénke... Sürgősen találkozoznunk kell!

Egy belvárosi cukrászdában beszéltek meg randevút.

Irénke feszes nadrágot, és köldöklúzt viselt, Frédi alig használt farmert és kissé kopott zakót.

Irénke igyekezett közvetlenül viselkedni, engedte, hogy Frédi alátolja a székét, majd egy narancslét rendelt. Frédi legszívesebben egy vodkát ivott volna, de aztán ő is a narancslé mellett döntött. Mikor a pincér felszolgált az üdítőt, Frédi a pénztárcája felé nyúlt, ám meggondolta magát, és csupán a cigaret-táját vette elő. Rágyújtott, Irénkére sóhajtott, de száját rögtön lefelé irányította, így az asztal üveglapja szórta szét a füstöt.

– Irénke... – kezdte, de elakadt. Ivott egy keveset, aztán folytatta: – nem kertelek. Legyen a feleségem!

A bájos, szende mosollyal kortyintó Irénke köhögni kezdett, s a narancslé – csöppet sem diszkréten, vagy szendén – az asztallapon landolt, s nyomban összekeveredett a füsttel. Miután újra kapott levegőt, Irénke csak nézett, kipirult arccal, és meg sem tudott szólalni. Frédi beszélt, sőt hadart:

– Tudom, hogy meglepetésszerűen érte, tudom, hogy nem erre számított. Hozhattam volna virágot, és udvarolhattam volna hosszú hónapokig, míg ide jutunk. De Irénke... értsen meg, nem is tudom, hogy mondjam: azonnali választ várok!

– Dehát...

– Kérem, én évek óta szerelmes vagyok magába, csak sosem volt alkalmam ezt a tudomására hozni. Bár négy éve írtam kegyednek egy zavaros, szerelmes levelet, elküldés előtt a borítékra véstem, hogy égesse el. Mint utólag megtudtam, kegyed ekképpen járt el, nagy bánatomra, mert persze azért írtam ezt rá, hogy elolvassa. Belátom, rossz csel volt. Aztán angolórákra járt, hozzám. Első érkezése előtt egy kicsiny füzetecskét installáltam szobám falára, azzal a felirattal, hogy mindenkinek, aki ide belép, írnia kell bele. Egész délelőtt korábbi válaszokat hamisítottam, hogy ne kegyed legyen az első. Valami semmitmondó szöveget írt bele, de nekem akkor ez többet jelentett mindennél. Kezét bátrabban fogtam hát meg, és a megengedettnél nagyobb gyöngédséggel vezettem végig a „to be” és „to do” segédigék ragozásán. Erre sem reagált, pedig a szív segédigéi voltak ezek. Aztán merész és őrült lépésre szántam el magam: majd húszéves fejjel egy emlékesfüzetet állítottam össze, különböző provokatív kérdésekkel. Gyorsan kitöltöttem, hogy kegyed majd olvashassa gigászi életundoromat és művészi ambícióimat, szerelemről vallott nézeteimet – és a kegyed kezére bocsátottam. Ám válaszaiból az ártatlanság mellett még az világlott ki, hogy bizony nem olvasta szenvedéseimről tanúskodó soraimat, mert a „Mit üzensz a füzet gazdájának?” kérdésre azt írta: „Éljen nagyon sokáig, járjon pénzben bokáig.”

Irénke itt elpirult, és már-már sikerült egy tiltakozó hangnak a száját elhagyni, de Frédi beléfagyasztotta a szót:

– Sebaj, gondoltam, nem létezik, hogy ne értette volna meg ezekből, mik a szándékaim. És vártam, hogy egyszer csak meglátom az arcán, mikor meglátja az arcomat... hiszen emlékszik, egy lépcsőházban laktunk, naponta találkoztunk. De nem láttam meg, amit szerettem volna, bár magam sem tudom, mi lett volna az. Aztán kegyedék elköltöztek, én itthon maradtam... és hát bevalom, elkaptam az élet. Voltak nőim, hogy úgy mondjam. De mindegyikben kegyedet kerestem, ők ezt félreértették és izgatottan viháncoltak kutató kezeim között. Aztán megcsaltak, vagy rosszul bántak velem. De én mindig erős szívvel viseltem a megpróbáltatásokat: tudtam, hogy az a terep, melyet kettőnk

számára előkészítettem, még virágot hajthat. Dehát kegyed nem volt itt, nagylány lett, és egy idő óta már Irénnek hívják... Ezalatt én meddő csatáimat vívtam kurvákkal és gengszterekkel. De nemrég érkezettnek láttam az időt: szakítottam azzal a lánnyal, ki szintén kevésnek bizonyult a megszámláltatás után, amely a magácska éteri tulajdonságainak és értékeinek benne megtalálható lajstromát illeti. Idegeim felmondták a szolgálatot: négy éven keresztül minden nőmnek hónapokig udvaroltam hűségesen – eredmény nélkül. Ezért próbálkozom most egészen másként. És tudom, hogy csupán két napja érkezett haza, mégis és máris arra kérem: legyen a feleségem. Kegyed az utolsó mentsváram: ha most elutasít, végem. De döbbenjen rá a múltra, és lássa két tónk évek óta nyiladozó szerelme betetőzésének ezeket a perceket. Mi a válasza?

Egy hosszú percig itta Irénke a narancslevet, aztán megszólalt.

DOBAI PÉTER

Pola, hadikikötő, lögyakorlat

Nagyanyám fivérének, Karlecz Mihály torpedistának emlékében, aki az osztrák–magyar flotta cirkálójának zászlóshajóján, a „Novarán” szolgált az Adrián, (1914–1918), az Otranto-i ütközetben súlyosan megsebesült. Nagy Ezüst Seb. érmet kapott Horthy Miklós ellentengernagytól, a „Novara” és a cirkálójaj főparancsnokától.

„Szél viszi messze a fellegeket,
Mögöttük lángol az ég!
Nyújtsd ide kedves a kis kezedet,
Ki tudja látlak-e még?
Ki tudja ölel-e a két karom,
Ki tudja csókol-e még valaha a szád?
Ki tudja, melyik éjjel, melyik hajnalon
Indul a naszád tovább...”

Tengerészdal

„...Éjjel a fák közt szivarra gyújt egy
bósi halott...”

Bakucz József

*Az I. Ferencz József császár és király arcát
római cézároknak babérráccsal ábrázoló, 5 Heller-es
bélyegen a lila körpecsét: még békeéveket idéz,
ama tűnt „békebeli világot”... de a rombolók, cirkálók,
csatahajók, ágyúnaszádok sikált fedélzetén már folynak
az éles lögyakorlatok, a löelemképzés-gyakorlatok,
a tűzvezetés-gyakorlatok... A vertikálisan és horizontálisan
is mozgatható, Krupp-acél páncéltörő, gyorstüzelő
géppágyúnál két ifjú tengerész tüzér áll, éppen bemérik
a higanyos hajszállkeresztben a célt... A még békebeli célt.
Célpontok lesznek nemsokára ők is, illik hát írni egy-egy képeslapot,
távol, falusi hazába, búcsúként édesanyáknak,
aráknak, húgoknak, régi, öreg tanítóknak... mielőtt harcészen
kifut a nyílt tengerre a flotta...*

– – – *A közeli szárazföldön a sírásók is gyakorlatoznak már
a kibővített temetőkben: a bősök közös tömegsírját ássák,
mércskélik a mélyét, szélességét, hosszát,
hogy elférjen majd a meszesgödörben, teljes létszámban
az elesett legénység...*

Harangozó Dominica hantjánál, a Farkasréti sírkertben

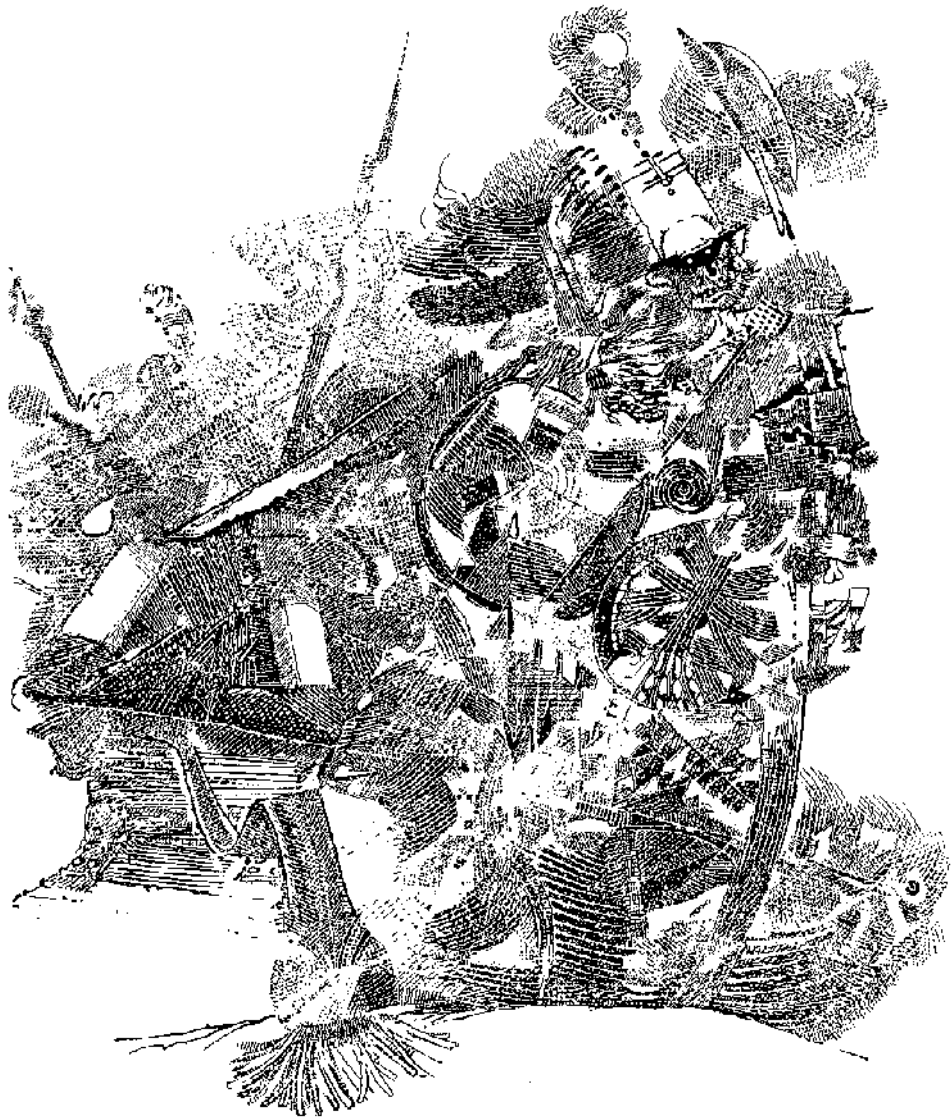
Makovecz Imrének

*Harangozó Dominica, a paulai Szent Vince
és lelki leánya, Ludovica Marillac által alapított
Irgalmasok Rendjének, a Filles de la miséricorde
szeretet-közösségének a novíciája volt. Lelenházban dolgozott
ápoló nővérként, de még fogadalmát
sem tehetette le, alig tizennyolc esztendősen hívták
evilágból el a jólelkű leányt, mindenható égi erők,
testét itt, a Farkasok rétjén nővérek énekével
temették, olasz akácokhoz közel...
Süllyedt hantjánál, dőlt fakeresztjénél megállok,
meditálok, megszólítom ismeretlenül, Dominicát!
Választ nem várok.
A síron nincsenek virágok.
Szólítom, de szavaim értelmetlenek.
Maglehet az is, hogy Dominica mégis válaszol nekem,
talán olyan nyelven, amelyet én nem értek,
pedig az a nyelv nem lehet énnékem idegen:
nemsokára meg kell majd tanulnom, igen,
mire én is oda érkezem – – –*

JUHÁSZ FERENC

Lipták György szeretete

Lipták György nagy mester! Jobb, ha ezt azonnal kimondom. Mert a kimondás szigorú bizalma szigorú hitelt kér. Ebbe a művészebe olyan sűrű, úgy összezsúfolódott a teremtés-láz, a szinte megfogalmazhatatlan ihlet, mint a fénysugárzás a csillagokban, mint a bonyolult erő-sűrűség az atomokban. Évtizedek óta ismerem személyét és működését, s látszatra mintha nem változott volna, mint a Kozmosz, amelyről ma újra azt mondják a fizikusok, hogy korongszerűen lapos. Költő vagyok, ezen is töprenghetek, hisz a költő működésének is a hit a lényege. Hiszen az Isten tenyerén a világ, vagy a Világ meg az Isten ugyanaz, ahogy Baruch de Spinoza mondta. Époszi méretű fölsorolásba kellene kezdenem, hogy elmondjam műveinek sűrű és tömött sokaságát, de hát ez egy éposz lenne, végtelen szorzás és elosztás, mert a Lipták-mindenség a szeretet, a borzalom, a mese, a kóc-Jancsiság, legenda, a csöndszelíd páfrány, lócsontváz-temető, gyermekkori dugattyús csodagép törpe mozdony, a lepkeszárny-pávahímfarok, bukfenc-törpe, madár-vizslatás mítosza. Jólátokat összedöntő robbanás. Szivárványvigasz és oly sűrű rejtelem-gubanc, mint a megmárványosodott füst. Ősi fossziliából visszavarázsolódott élőlény. Növényborzasság burjánzás-dzsungel. A természeti tébolyult tenyészet. A boldog, tomboló öröm növény-alakban, madár-alakban, ember-alakban, erdei törpe manók, rózsák, rettenetek és remények. És mindez olyan finom vonalakból, mint egy szempilla-gyűjtemény gyötrelme és végtelen reménye. Ez az (eddig) életmű, akár a seben a gézkötés vérrel, át van itatva merengéssel, szomorúsággal és szeretettel, szent bohóckodással, a szentjánosbogár luciferin-lámpás potroh-tűzéssel. A sűrűség és zsúfoltság szitaszövetében, vonalrács-szítájában mindig meglátható egy emberfej, egy emberarc, egy emberalak, vállán a hosszú horgascőrű madárral, egy asszony-alak, gyönyörű nő, falevelekkel, árnycsipke-kendővel borítva, mintha az óriás holdfényes falusi éjszakában asszony áll az árnyéklevélhullás bodzabokrában az árnylevel-burjánzásban, az árnylevelhullás hullástalan, zajtalan csöndjében valahol Bián a Tópart utcában, vagy, mint márvány-nőszobor Párizsban a Père Lachaise-i temetőben. Az irgalom-gyászrothadásban, esőrozsdás szögödrökkel, köldökrózsával és emlékekkel. A láz-finom Lipták-rácsozat millimikron nagyságú négyszögekből képződött rácsozót oly szűk, mint a szorongás, mint az ár-apály depresszió, a szorongás-szűk vonalrács, a selyemváz-vonalsűrűség élet-állapottá sűrűsödik munkáiban, biológiai lények, növények, emberek, mesék jelenléte ez a rácsozat, s a két fekete vonal közti négyzet, síklap, potrohshelvény-rés oly fehér, mint a köd-vo-

nal, szálkák közötti halhús, min a halál előtti keskeny szívverés. Vékony, mint a lezárt koporsó fedő-fugáján átizzó villanyfény, gyertyaláng, s az izzásszalag a halott fején, arcán, szemhéján, kezén, haján. Mese, mámor, varázslat, bukfencbohóc cirkusz, szentséges természet-áldozat, emberi hűség-nyilatkozat Lipták György művészete. És mindez a világ olyan vékony vonalakkól szöve és szeretve, mint a hajsza velőcsövében fölfutó velőanyag, velővagyok-ágaskodás, mint egy virágszirom vízhordozó edényhálózata, mint egy tollpihe szőrpáfrány csipke-egyenesese, mint a testbőrben, embertestben virágzó kapillárisok hínárözöne. Fantasztikus finom és keskeny vonalakkól szita-halak, saláták, krisztustövisek, egymásból-kinövések, egymásba-átnövések. Szigorú, sűrű, párafinom, ködfátyol-húrasztalos, érett pitypangpehelygömb-bolyhos, aprólékosan összesűrített végzet és dicsőség ez a mű, olyan szigorúan lágy, pontos és precíz, mintha mikroszkóp alatt néznénk egy szúnyogot, csáptollasat, s már az ideghálók is látszanak, nemcsak a fej-test-szem-csáp, ízék, lemezek, lékek: melyek mint egy megcsomózott barna cérnadarab, az egész állat-gépszerkezet hálósan kinagyúl, a sávok, karéjok, kitinrács-páraszövetek, és világít mint a nyáréji égbolt az üveglap alá nyomott halál-lény csigaházzá föltekert vérzabáló-elefántormánnyal, toka alá tekerceszt szívótrombita-szakállal. Mi változott mégis Lipták Györgyben. A szigorú, szorongó, szinte depressziós hajszaálcsozat-természet kócosabb, bozontosabb, busásabb dúsabb, burjánzóbb lett keze és látomása által. Oldottabb lett és színesebb, foltosabb, olyan rózsaszínfehér lobogás, romantikus gyöngykék és izzás-fekete a fehérben, mint a csizmásan lovagló Leo Tolsztoj hasig-érő fehér szakállán átvilágító harmatos rózsahajnal a virágzó tavaszi csoda-mezőn. És egyik színes madárból, a toll-özön palástos madárhátból kinő a másik kisebb madár, mint nagy szökőkút páralombhullás-vízlevegélés tetejéből a másik víz-árványhajcsokor szökőkút. Ó, víz-emeletek, szökőkút-emeletek, madár-emeletek, bohócok, törpék, gnómok, almák, cezanne-i piros gömbök, tüskék, bozótok, öreg gépek, amelyek elhasználtan is nehezek, mint a szegénység, a régi szegénység gyerekkora. Zöld mámor, rózsamámor, piros folt-mámor, mese-almafán heverve könyöklő Thyl Ulenspiegel! Élet-viszony rács-viszony, felhő-viszony. E viszonyok színes fényszövedéke az Egész Világegyetem. Mert mi mindnyájan világszövedék-természet vagyunk: halandók, a valóság minden volt, mostani és jövőbeli lény. Az emberi és az ember-alatti természet. A mind-halál! A párafátyol rózsacsöndek szívünkben, mint a sejtelem-virágállatok, zsákállattelepek a tengermélyben sziklára ragadva, szívünkre ragadva. És a rózsarácshal, akár az öröklét.

(Elhangzott a Vigadó Galériában 2003 májusában.)

KASS JÁNOS

Lipták Györgyről

Mennyire örülünk az első áprilisi fecske friss röptének, követjük tekintetünkkel, ahogy a tiszta kék égen lendülettel ívet kanyarít. Hogyne örülnénk egy fiatal művész, Lipták György jelentkezésének, hiszen figyeltük, figyeltem, vártuk jelentkezését. A Főiskolán már feltűnt egyéni hangja, sajátos látása.

A középkorban, de még a múlt században is a fiatal mesterek elindultak, bejárták az országot, Európát. Valcolni mentek. S azután ismeretekkel, tapasztalatokkal megrakodva tértek haza, telepedtek le, s kezdték hivatásukat gyakorolni. Vándorlásuk célja felmérés volt, erejüket tudásukat tették próbára, megismerték saját teherbíró-képességüket, helyüket a világban.

Most hasonló történik itt. Egy fiatal művész állja a próbát. Felkészültsége, elhivatottsága önmagába vetett hite és művei a rajzok, rézkarcok, s képei igazolják nem a kitaposott utat választotta, hanem maga-törte csapáson jár. Önálló hangja, látása, sajátos egyéni világa figyelmünket magára vonja.

A tehetség nem mérhető műszerekkel, mégis megszólal bennünk egy belső hang, jelzés, megmozdul bennünk egy láthatatlan műszer mutatója, ha üzenetet kapunk a műveken keresztül s, felmelegszik a szívünk, figyelmünk felé fordul.

Figyelmünk és szeretetünk, mert a friss hajtás a bontakozó, kivirágzó tehetség felkelti ismét bennünk a reményt, a hitet, hogy a lét igazolása csak műveken keresztül valósulhat meg, és a személyiség sugárzása ismét magával ragadott. Ugyan ki tudja megmondani tíz, húsz, harminc alkotó évtized állandó feszültségéhez honnan merítünk energiát, milyen radioaktivitás hője fűti fel, és teszi fontossá számunkra tevékenységünk célját: az alkotást. Mi különbözteti meg a jó művet a rossztól a mechanikustól, a rutintól? Az a belső hang, amire figyelünk? Bizonyára, s az indulás, az első lépések iránya, a járatlan út vállalása. Az elmúlt évtizedek, a látszólag felgyorsult változások kora volt. A torlódó stílushullámok próbára tették az alkotókat. A legjobbak tudtak csak két lábon megállni és következetesen vállalni önmagukat. A zavaros víz levonulása után csak a súlyos kövek emelkedtek ki az árból valódi értéként. A kavicsok elsodródtak. Parittyából kilőtt kavicsként repülni idegen energiától ismeretlen cél felé kényszerítve? Ugyan ki vágyik erre? Lipták György tehetsége kihívás, művei visszhangoznak bennünk és feléje forduló figyelmünk impulzusokat kap. Kövessük hát hívását és örömmel látjuk kiállított műveinek belső sugárzását, nekünk szóló üzenetét.

(Kass János 1981-ben született írása itt jelenik meg először.)

A legrégebb magyar mítosz

II. RÉSZ

A totemkultuszban általában valamilyen állatot tekintenek a törzs őskének, elődjének (néha tárgyat vagy természeti jelenséget). Ez a lény állati és emberi tulajdonságokkal egyaránt „ékes”, gondoljunk Egyiptom állatfejú, embertestű, vagy állatetestű, emberfejú isteneire, a görög kentaurokra, Pánra; nehéz különválasztani bennük az állatit az emberitől. Füvecske szüleinek állati, illetőleg emberi vonásait – még ebben az idők folyamán több átalakuláson keresztül ment mesében – is bizonytalanság lengi körül.

A totemős egyesíti a nemzetséget. A törzs tagjai mindannyian a nagymedve, a sas, a szarvas stb. fiainak tekintik magukat. Ezért a kiválasztott állat szentté válik, és szigorú szabályok írják elő, mikor szabad rá vadászni. Általában csak rituális alkalmakkor ejtik el, olyankor úgy állítják be az eseményt, mintha az ősapa fia maga áldozná fel önmagát. (Mert nem magát az őst, hanem annak gyermekét, vö.: Ég-Apa-fia, áldozzák fel.) Ez oly módon jut kifejezésre, hogy egy rituális lakomán mindannyian esznek az égből leküldött isteni fiú húsából. Ez az ősi gondolat – az áldozathozatal logikája – jelenik meg Jézus keresztfeszítésében és az eucharisztia szentségében is, abban, hogy a keresztény hívők áldozáskor ma is jelképesen esznek Isten szeretett fiának testéből.

A Csillagmítosz azt az eseményt meséli el, amikor először végezte el valaki a kultuszt, a történet hőse tehát mintául szolgál. Mintha az elbeszélő valamennyi sorával így beszélne hallgatóságához: „lássátok feleim, így tudta meg Fű-fi hogy ki ő valójában, hogy a fajdok nemzetségéhez tartozik. Az új ismeretet azzal a cselekedetével szerezte meg, amelyet ti most rituálisan megismételtek, miközben a történetét halljátok tőlem.” A mítosz előadása és a rítus jellemzően párhuzamosan folyik. A rituális cselekedetek bemutatását a mítosz előadása kíséri.

Füvecske az isteni világ harmadik generációjához tartozik. Ég-Apa már megszületett, és különvált Föld-Szülőanyjától. Feltételezhető, hogy – mivel minden Föld-Szülőanyjától származik – korábban ő szülte Ég-Apát is. Kettejük gyermeke lehet Ég-Apa-fia és Föld-Leánya, *akiknek fajd az alakmása*, az ő fiuk Fű, aki ebből következően maga is fajd, mint az egész tőle származó hallgatóság, a mítoszt előadó emberek nemzetsége. Fű egyben az első emberarculatú isten is, kapocs istenek és emberek, állatok és emberek között. Ezért kap Földanyától faragó fejszét és kést (de a nemi szervek kifaragásának tisztjét Földanya magánál tartja), emiatt nevezik Embernevelő-Istennek, és ezért állít emberalakú bálványt. Füvecske az ember fia, noha az istené. Látjuk, hogy a történetben Füvecske felövezi magát a fajd szárnyaival, tehát mágikusan azonosul a fajddal. Dia meg is dicséri érte.

A rituálénak kellett hogy legyen egy „papja”, „szertartásmestere”, valaki, aki a beavatást végezte és vezette. Ezt a feladatkört tölti be Dia. Dia az első avató. S ha lehántjuk karakteréről a „modern” egyénítő vonásokat és csak a tényekre figyelünk, meg tudhatjuk azt is, mit tanítottak annakidején a fajd nemzetség ifjainak, amikor a férfiak közösségébe léptek. Dia első kérdése ez: „ki vagy?” a fiú válasza: „Nekem nincs nevem,

és apám sincs.” Milyen másként csengenek ezek a szavak, ha egy szertartáson hangzának el! „Anyám Füvecskének hív” – folytatódik a szöveg; mintha csak azt mondaná Fű-fü: jelenlegi nevem átmeneti név. A következő téma a „hogyan születik az ember, hogyan születél te?” – kérdése, és Dia elmondja: „Égfia leszállt a földre /- / Odajött hozzá Földleánya. Földleányával lefeküdt, és kettesben aludtak.” Megtudjuk azt is, milyen hatást tesz az avató az avatatlanokra. Füvecske így számol be arról a pillanatról, amikor először pillantja meg Diat: „Mintha képen lenne, olyan szép a ruhája, csillog, gyapjú-e vagy valami más, nem tudni. Az az ember *kinyitja* a szemét, és csak néz rám. Egészen megrészegettem ezektől a szemektől, karom lehanyatlott, rajta felejtettem a szemem. Egész bensőm reszket. Egyik kezemben a fajdot tartom, a másikban kis íjamat.” ... Meghökkenítő, csodálatos, hihetetlen, ijesztő és lenyűgöző... „Mintha képen lenne” talán arra utal ez a félmondat, hogy a szertartáson volt egy kép, vagy szobor, egy szent alakmás, amely a leírás szerint díszesen, különlegesen fel volt öltöztetve, vagy egy ember állt oly mereven, mint egy szobor. Egyszer csak kinyílt a szeme. Tehát eredetileg csukva tartotta. Még azt is megtudjuk, hogy a szertartás közben a „fajd-fiókák”-nak egyik kezükben íjat, a másikban fajdot kell tartaniuk.

A legkínzóbb, legfájóbb dolog azonban Füvecske számára az, hogy árva. Az „árva isten” típus a szamojéd mitológiákban. Létezésében lehet ősök kereső logika: minden elődnek magányosnak kell lennie ahhoz, hogy később egy egész nemzetséget vallhasson magáénak; mítoszban betöltött szerepe azonban sokkal inkább az, hogy kifejezze: család, törzs, nemzetség nélkül árvák volnánk mindannyian.

De voltaképpen kicsoda Dia? Istenalak, aki megtalálható az enyec mitológia pantheonjában. Akárcsak Nga, akivé a Csillagmítosz végén Füvecske válik. Nga teljes neve Ljuba-Nga (szó szerinti jelentésben: „istenárva”). Az enyecekkel közeli rokonságban lévő nganaszánok mitológiájában a Ljuba-Nga-nak megfelelő alakot Djuba-Nga-nak vagy Djojba-Nguo-nak hívják (a név jelentése ugyanaz: „istenárva”. Egyébként maga a nganaszán név is a törzs istentől való származására mutat). Djuba-Nga sokszor megkettőződve létezik. Az egyik Djuba-Nga az árva hős, a *másik Dia*, vagyis ugyanaz a Djuba-Nga, égi síelőként, cselvetőként és csalóként. Néhány szamojéd mítoszban előfordul az a furcsaság, hogy a hősnek két megjelenési formája van, vagyis ugyanabban a történetben két külön szereplőként tűnik fel. Esetünkben is így áll a helyzet. Mit jelent ez az avatási rítus szempontjából? Nagyon egyszerű dolgot, azt, hogy Füvecskét egy vele azonos, de nála idősebb, tapasztaltabb valaki vezeti be a szertartásba.

Sok mindent megtudhatunk az avatás körülményeiről is. A legényke íjat kap. Az íjat Földszülőanya adja. Elképzelhető, hogy azért adja át az íjat ő, mert még nem volt más a világon, aki át adhatta volna. De ez az érvelés gyenge lábakon áll, mert a „ceremóniamester” Dia éppenséggel odaadhatná. Lehet tehát, hogy így történt annakidején, a „rituálé korában” is. Az íjat – mint tudjuk – nemcsak vadászeszközként használják, hanem kozmikus anyaöl szimbólumnak is tekintik. Természetes dolog volna hát, ha az ifjak a „minden élőnek szülőanyjától” kapnák.

A mitopoetikus gondolkodásban kapcsolat áll fenn a vadászat és a nász között. (A vadászritus kozmikus lakodalom formáját ölti, a lakodalmi szertartás pedig vadászat jellegű. Ennek az ősi tudattartalomnak kései felmerülése Vörösmarty Szép Ilonkájának kezdő képe: „A vadász ül hosszú, méla lesben, / vár felajzott nyílra gyors vadat”.) Az új vadász (harc) jellege és szexuális vonatkozása tehát egyaránt megjelenik az avatási szertartásban. A férfivá váláshoz mindkét ismeret hozzá tartozik. Ha pedig a történetet koherens egységnek tekintjük, és belőle indulunk ki és semmi másból, akkor csak így

válaszolhatunk: azért adja Földszülőanya az íjat, mert tőle származik a nemiség, hiszen ő faragja ki a gyermekek nemi szerveit.

Nem marad el a regéből a rituális evés szertartása sem. Mivel Füvecske nemzettség nélküli árva, a fajt húsából kettesben falatozik az anyóval. Amikor azonban már túl van a szüleiével való találkozáson (lelőtte a fajdot) már nem eszik a húsából. Nem ehét belőle, mert ha enne, önmagából, vagy a testvéreiből enne.

(Közbevetőleg: a Csillagmítosz mai elbeszélőjének értelmezése szerint Füvecskének azért nincs étvágya, mert égi isten lett, élő lélek, a lelkek pedig nem igényelnek testi táplálékot. Az eredeti regét azonban több ezer évvel ezelőtt mesélték el először. Legközelebbi nyelvrokonaink hiedelmeiből ma már nem mutatható ki totemkultusz. Az idők folyamán több réteg települt az eredetire, valószínűleg maga a mesélő sem tud már a mítosz mélyrétegeit alkotó ős-struktúráról.)

Az avatási mítosz jellemzője még, hogy hőse az ismert világ határain túl válik beavatottá. Az avatást a régi én halálaként, és egy új megszületésének fogják föl. Ez a rítusban is megjelenik. Hogy esetünkben is így áll a helyzet, az abból látható, hogy Földszülőanya e szavak kíséretében küldi első vadászatára Füvecskét: „ne menj megszűre, nem jó ott járni, annyi a halott, mint a fű, ártalmadra lesz!” A totemkultusz nemcsak azt jelenti az egyénnek, hogy a törzs tagjai közös őstől származnak, így mindannyian egy test, egy vér, hanem egy olyan felfogást is – ami logikusan illeszkedik az előbbiekhöz –, hogy a meghalt ősök túlvilági szellemként tovább élnek. Tehát az első őstől isteni, szellemi láncolat vezet a ma élőkhöz. Ha pedig Füvecske fű, akkor a halottak, jobban mondva *a holtak szellemei is azok: fűvek*. A beavatás az ősök közegében, jelenlétében megy végbe. Bizony az évezredekkel ezelőtti Földszülőanya szájából riogatóan hangzott a szó: „nem jó ott járni, annyi a halott, mint a fű”!

Lehetséges az is, hogy a rituális lakoma – ha a rege hűségesebben közvetít – az örökké éhes Földszülőanyjánál történik. Nem elképzelhetetlen az sem, hogy mivel Földszülőanya saját gyermekeit eszi, legendás örök éhsége rituális kannibalizmusra utal. Talán ebben a kontextusban kell elhelyezni azt a furcsaságot, hogy a nyeldekkléssel kapcsolatos szavaink lényegében az „ny”-hang különféle változatai: iny, nyal, nyelv, nyál, nyelv, nyak. Ebbe az „ny-hangra írt kantátába” jól és gördülékenyen illeszkedik az „any” tövű *anya* szó. (Lásd: em–emik–emlő ; em [anya], emik [szopik]. Akkor is, ha e párhuzamot alapul véve „ny-környéki” szavaink inkább a szopáshoz adathatók). Különösen azért valószínűsíthető ez a feltevés, mert a beavatási mítoszok jellegzetes „stációja” egy olyan esemény, amikor valamilyen szörny (eredetileg a totemállat) elnyeli az ifjakat, majd kiköpi őket (halál-ujjászületés motívuma). Talán emlékszünk még rá, hogy az anyó azt tanácsolja Füvecskének, ha találkozni akar a szüleiével, feküdjön egy, a fű alatt lévő gödörbe, amely „akkora, mint egy madárfészek.” A fészek azonban Földszülőanya testén horpad, hasonló üreg, mint amin keresztül az anyó rituálisan magához veheti a számára odahelyezett áldozatot. Szavaiból már a mese elején kiderül, hogy azért fogadja kitörő örömmel a gyermeket – túl azon az általános örömen, amit egy csecsemő látása okoz –, mert majd fajdra vadászik. Kinek? Neki. Ő maga nem vadászik, de éhes, minden alkalommal úgy jut táplálékhoz, hogy a fiú hoz valamit. A „fészek” egyaránt kapcsolódik Földszülőanyjához, a fajdhoz, és bizonyára szerepe volt a rítusban is, az avatandók ténylegesen befeküdtek a fajdfészekbe, hogy onnan fajdfiókaként (fióka a fiú becézett alakja) kikelve szülessenek újjá.

(Hasonló magyarázatot kínál bölcs és bölcső szavunk. Volt olyan idő, amikor úgy vélték, hogy a bölcsesség bölcsőben születik.)¹

Jelentéssel bír az is, hogy távozásakor Dia a fiút lába közé véve egy darabig vele együtt halad. Frazernél találkozunk egy olyan, számos primitív közösségre jellemző szokással, hogy amikor valaki örökbe akar fogadni egy gyermeket, áthúzza a lába között, ezzel jelképesen újjá szüli a maga számára.² Hasonló értelme lehet annak is, hogy a fiút Dia a lába közé veszi. A Diaban megtestesülő ősatyakép ezáltal a fiatalembert a nemzetség fiává fogadja.

De vajon lehetséges-e, hogy ez a tyúkforma madár ilyen jelentőséget vívjon ki nyelvi eleink kultúrájában? Találunk-e erre utaló nyomokat az obi-ugor hagyományban? Igen. Hogy pontosak legyünk az obi-ugorok lélekhitében. Említettük már, hogy a manysik és hantik úgy vélik, minden embernek több lelke van, s hogy ezek közül legfontosabb a lélegzet-lélek és az árnyék-lélek. Utóbbi ki tud lépni a testből, például akkor, amikor álmodunk. Beszéltünk arról is, hogy a sámánok is e lélektípust használják, amikor más világok között közlekednek. Ha valakinek ezt a lelkét ellopják, súlyos betegségbe esik, és ha nem sikerül visszazereznie valamely sámánnak, a beteg akár még meg is halhat. Nos, az „álomlélek” (*ulum isz* – nevében a már említett *íz* szó szerepel) *álommadár*, azaz *siketfajd* alakjában járja útját, ezért alakját bölcsőkön ábrázolják. A hanti mitológiában létezik egy Vont-Lung nevű erdei szellem is, aki a vadak pártjára áll az emberrel szemben, a menekülő vad alakját ölti fel és félrevezeti a vadászt. Ez a szellem is *siketfajd* alakjában mutatja meg a hazafelé vezető utat az embernek. Mivel az árnyéklélek sokszor állat alakját ölti (lásd fent: sámánutazás; valamint latin: anima [lélek] – animal [állat]), Vont-Lung és az *ulum isz* könnyen közös nevezőre hozható. Eszerint a *fajd*-ban az árnyéklélek megtestesülését kell keresnünk. S pontosan ez az a lélektípus, amely által a faj, a nemzetség egyedei is, önmagukból kilépve eggyé válhatnak. *Ez csak akkor lehetséges, ha közös a lelkük.*

Már nem is olyan különös a fentiek ismeretében az – az egyébként rendkívül megdöbbentő dolog –, amivel akkor találkozunk, ha az Etimológiai Nagyszótárt a „*kéj*” szócikknél utjuk fel. A tömör szöszedet szinte a *fajdról* szól. Lássuk: „Ősi örökség a finnugor korból; vö.: vog. kaj-: kajšob’ *bájoló, varázsló dal*’ (sób ’szó’), kajj – ’énekel (*varázsló*) *jövendőmondáskor vagy amikor valamit fejszével kutat*’; osztj. DN kejdä, kojta, Vj. kojta’ *a pázás időszakában van (fajdkakas, nyírfajdkakas)*, Trj. kojtäz’ *a pázás időszakában van (nyírfajdkakas)*’ Ni. kejtä’ *dürög, hívogató hangot ad (nyírfajdkakas a pázás időszakában); varázsdalt énekel*’. Kaz. kejtä’ *dürög, hívogató hangot ad, a pázás időszakában van (nyírfajdkakas); sorsot vet, jövendöl, varázsdallal varázsol (dobbal vagy anélkül)*’, O. köjdä’ *sorsot vet, jövendöl, varázsdallal varázsol*’ J köjjeep’ *varázsdob*’ zürj. Lu. kojnj, Ud. kojnjš’ *dürög*’, V., Sz., Lu. kojtnj’ *dürög (süketfajd)*.” (Kiemelések tőlem. V. M.)

Hogy mi a dürgés? Ma már nem mindenki tudja: a fajdkakasnak a párosodás idején bemutatott tánca, közben hallatott éneke. Hogy a fajd násza a legutóbbi időkig foglalkoztatta a magyar ember fantáziáját, azt pontosan tanúsítják a „no, mi a dürgés?” és a „dürög, mint a fajdkakas”, szólásaink, amelyek, ha nem is gyakori kifejezések, de ma is használatban vannak. Külön szót tartunk fenn a fajdok nemi életére! Kevés madár mondhatja el ezt magáról.

¹ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága 217.

² James G. Frazer: Az Aranyág. Budapest, 1993. 25.

A *kéj* szócikkbe foglaltak nyomán két kérdés vetődik fel bennünk: mi köze a szexualitásnak a varázsláshoz, és mit tud a fajd, amivel kiérdemelte az őt övező megtisztelő figyelmet? Az ősi kultúrák az életerő és a teremtő erő fogalmát természetes módon kapcsolták a szexualitáshoz. Ennek két oka lehet, egyik az, hogy folyton folyvást a születés metaforájában gondolkodtak, a másik, hogy a gyönyör transzcendens élményként csapódik le az emberi tudatban. A sámánt sokféle túlvilági szerető kényszeríti, hogy fogadja el a hivatást (nem ő jelentkezik – hívják), egyúttal lépjen szexuális közösségre ezzel a szellemmel és legyen földöntúli házastársa. A sámánt ez a túlvilági szerető viszi le az alvilágba, ő tanítja a varázslás tudományára. Ebben a világban a tudás megszerzésének legfőbb eszköze az átélés, az azonosulás, amely lehet szexuális tartalmú (közösülés) is.

A finnugor *fajd* szó két rokonyelvben maradt fenn, a voguloknál *nyírfajd*, *siketfajd*, a zürjénben *hófajd* jelentéssel, a fajddal kapcsolatba hozható *kéj* a vogulban, osztjákban és zürjénben. (A vogulban a *fajd* nem áll konkrét összefüggésben a *kéj*-jel, csak a „bájoló, varázsló dal” jelentésből és a hasonló tartalmú osztják és zürjén szavak szoros *fajdhoz* tapadásából következtethetünk arra, hogy megnevezetlenül is bennfoglaltatik a jelentésben.) Az osztják szó általában vett *fajdkakas* és *nyírfajdkakas*, a zürjén *fajdkakas* és *siketfajd* vonatkozású.

A szóban forgó területen négyféle fajd honos: a hófajd, a császármadár, a nyírfajd és a siketfajd. Amikor Füvecske megpillantja a mocsár közepén ülő két alakot (a szüleit), és ezt mondja magában: „de az a folt nem is fekete, inkább fehéres”, hogy aztán az elbeszélő így folytassa: „teljes erőből futni kezdett az árnyék felé”, talán a hófajd fehérségére, egyszersmind a fajd árnyéklélek voltára utal. Ami elemzésünk szempontjából lényeges lehet: a hófajd és a császármadár párban él, a nyír- és a siketfajd azonban poligám természetű. Ez azért érdekes, mert van egy helye a regének, ahol az anyó azt mondja Füvecskének: „Apád nem ismer téged. Amikor anyád megszült, ott hagyott!” Nos, a nyírfajdról tudjuk, hogy kakasai és tyúkjai elkülönült csoportokban élnek, a szülők csupán a fiókák megtollasodásáig vannak együtt, azután a kakas magára hagyja gondjával a tyúkot. A siketfajd kakasa pedig a tyúkkal kizárólag a párzás idején foglalkozik.

Térjünk a fészkelésre! A siketfajd fészke mindössze egy *földbe kapart gödröcske*, a nyírfajd fészke *fűvekkel* berakott mélyedés, lehetőleg védett helyen, a *magas fűben* vagy bokor tövén. A fajd fészkelési szokásai tehát jól beleillenek abba a képbe, amit Füvecske regebeli fészkeről tudunk. A tojónak, mivel a földön költ, rejtő színe van, alkalmazkodott a föld színéhez. Így valóban Földszülőanya leányának tekinthető. A kakas ellenben ragyogó színekben pompázik. A fajdok jobbára a földön élnek, de fákon alszanak. A siketfajd a fán kezdi meg a dürgést a tojó költőhelyének közelében. Megesik, hogy valamelyik tyúk gyengéden hívogatja, aminek a kakas egy pillanatig sem tud ellenállni, mint darab fa *hull le* az ágról, és mámoros táncot lejt a földön. A kakas tehát valóban Égapa fiának tekinthető, aki fentről érkezik, éppúgy kötődik az éghez, mint a tojó a földhöz. A fentiekből már az is körvonalazódik, hogy a dürgő fajd meglehetősen potens állat, egy-egy kakasra hat-nyolc tojó jut. És ez nem elhanyagolható szempont egy totemósatyánál, hisz minden nemzetség elsődleges célja: nagyvá lenni. A csoport ereje pedig szoros összefüggésben áll a lélekszámmal. Az Úr Isten Abrahámnak tett legfőbb ígérete is az, hogy nagy néppé teszi, és magvait megsokasítja, mint a föld porát.

Végül: a fajd násza szép. A hozzáértők szerint minden madár közül ő lejt legszebben párosodáskor. Ez a tánc kész rituálé, csak le kell kopírozni. (Tekintettel *kéj* szavunk rokonnyelvi *kai, koi* megfeleléseire, amelyek feltűnően hasonlítanak az ismert latin *coitus* tövére, valamint arra a jelenségre, hogy a spanyol kasztanyetta hangja megtévesztésig hasonlít a siketfajd kappogására, továbbá, hogy a fajdfélék lantformájú farkukat legyezőszerűen terjesztik szét násztáncuk közben, azután hogy a kakas a dürgőhelyre érve percekig a mozdulatlanság állapotát veszi fel, tánc közben pedig szárnyait kiterjeszti és lebecsátja, minden egyes mozdulatát szárnycsapásával kíséri; valamint hogy különösebb elmélyedés nélkül is szembetűnő, hogy a spanyol flamenco tánc eredetileg madarak tánca lehetett – tekintettel mindezekre: érdemes lenne a jelenség indo-európai vonatkozásait, esetleg eredetének ősidőkbe nyúló ugor vagy finnugor kapcsolatait megvizsgálni.)

Szemtanúk szerint a nyírfajd szerelmi játéka még a siketfajdénál is különb. A kakasok sokasága vesz részt a szerelmi rituáléban. A dürgés helyül tisztást választanak ki ahová évről-évre visszatérnek e hely neve: *lek*. Már este megjelennek a közeli fákon, és egész hajnalig dörögnek. Énekük szebb és változatosabb a siketfajdénál. A hajnali szürkületben leszállanak a földre, olykor harmincan, negyvenen, néha százan is összegyűlnek. „Előbb farkát legyező módjára szétterjesztve, függélyesen tartja, kiegyenesíti nyakát és fejét, melyen minden szál tolla felborzolódik, szárnyait pedig két oldalt lecsüggeszti teste mellett, aztán ide-oda szökken, néha körbe-körbe ugrálva” – olvashatjuk Alfréd Brehmnél akinek segítségét az eddigiekben is igénybe vettük – „közben csőrét oly mélyen a földre nyomja, hogy álláról ledörgöli a tollakat.” A kakasok viadalra kelnek egymással, de az esetek többségében inkább színjáték ez, mint valódi harc. A Simon Tillier szerkesztette Állatvilág Enciklopédiájából az derül ki, hogy a domináns példányok a térség középső területén foglalnak helyet maguknak, az „alsóbbrendű” példányok körülöttük, kevésbé behatárolt területen mozognak, a hódítási játékból kizárt fiatalok pedig a térség szélén helyezkednek el. „Amikor egy tyúk föltűnik, több hím területén áthalad, hogy a választottjához, rendszerint egy domináns példányhoz érjen. Áthaladása közben mindenki megpróbálja elcsavarni a fejét, hiába.”

Mindezt azért ismertettük ilyen részletességgel, mert joggal feltételezhetjük, hogy a totemközösség – a rítusban utánozta a szent állat szokásait.

Egy dologról nem esett még szó, arról, hogy a siketfajd „privát” viselkedésében van-e valami olyan jellegzetesség, amellyel rászolgált arra, hogy az obi-ugorok körében lélekmadárrá váljon? Brehmtől idézünk: „*Wildungen* említi, hogy dürgő fajdkakas hirtelen megtámadta a fűrészelő favágókat, szárnyaival verdeste őket, csőrével feléjük vagdosott, úgyhogy alig tudták elzavarni. Más esetben kiröpült a mezőre, szántogató embernek a lovai elé állt és megvadította őket. /-/ Néhány évvel ezelőtt – írja atyám – lakóhelyem közelében élt egy fajdkakas, amely magára vont mindenki figyelmét. Dürgés idején és azután is meglehetősen forgalmas út közelébe járt, /-/ ahelyett, hogy elmenekült volna, az emberek mellett szaladgált, belecsípett a lábukba, rájuk csapott szárnyával és nem lehetett elzavarni. Egyik vadász elfogta és elcipelte magával jó két óra járásnyira attól a helytől, ahol rendszeren mutogatta magát. Másnap azonban már megint ott volt. Másik vadász felvette a földről, hóna alá fogta és el akarta vinni az erdőszhez. A fajdkakas eleinte nyugodtan viselkedett, mikor azonban látta, hogy megfosztják szabadságától, lábaival karmolni kezdett, olyannyira, hogy szétszaggatta a vadász kabátját és szabadon kellett engedni. *Babonás emberek szemében ez a madár rettenetes, szinte túlvilági jelenség volt.* Mivel néha meglepte azokat, akik fát akartak lopni,

a vidéken az a monda kelt szárnyra, hogy a vadászok ennek a fajdkakasnak az alakjába öltöztették a gonosz szellemet, mely mindenhol azonnal megjelenik, ahol ők személyesen nem lehetnek jelen. Ez a babona hosszú ideig megvédte életét, dacára annak, hogy szokatlan küzdelmet folytatott az emberekkel; végül egyszer nyomtalanul eltűnt, nem tudta senki, hogyan.” (kiemelések: tőlem)

Ezzel lezárhatjuk a „fajdkérdést”, és megállapíthatjuk, hogy a finnugor népek sámanjai révület és varázslás közben kapcsolatban álltak a fajddal, valószínűleg fajd képét öltötte az árnyéklelkük, vagy fajd volt a túlvilági segítőjük, amelynek révén ki tudtak lépni hétköznapi alakjukból. Megállapíthatjuk továbbá *fiú, faj (fajta), fajd* szavaink etimológiai azonosíthatóságát, s hogy a *fiú* szó is hozzájuk csatolható; vagy nyelvi eredetét tekintve (is), vagy (csak) a mitopoétikus tudatban azonosságot alkotva. Láttuk, hogy a rege ősrégi totemkultuszhoz vezet, s hogy a névazonosítás a kultusz alapja, annak bizonyítéka, hogy a nemzetség egytőről fakad.

A mesének azonban még nincs vége. Mert a rege valójában két történetet tartalmaz. Talán egy nagyobb lélegzetű hősmítosz első két darabja lehetett ez a két történet... Új szereplő penderül színre, aki más viszonyulást teremt, új konfliktust hoz és új mondanivalót. Ez a vadonatúj szereplő: *Porneku*. Ő az, aki – ha még emlékszünk rá – úgy nevet, mintha kiabálna, Fű-fiú szerint nem lehet eldönteni róla, hogy kiabál-e vagy nevet? *Porneku* Földszülőanyja lánya, akit az anyó „erdőbe engedett”. *Porneku*, vagy másnéven *Porne*, *Parne* nemcsak a szamojédok körében ismert, hanem az obi-ugoroknál is; sőt, feltételezések szerint a szamojédok az osztjákoktól (hantik) vették át. A *porne* utótagja, *ne* nőt jelent, előtagja, a *por* pedig megegyezik az obi-ugorok egyik frátriájának nevével. A másik fráttria neve: *mosz*. Mi a fráttria? Nemzetségszövetség, amelynek szabályát a manysik és hantik még a 19. század fordulóján is szigorúan megtartották.

Lényege, hogy a törzs – atyai leszármazás alapján – két elkülöníthető felet, család-közösséget tart számon. Senki sem köthet házasságot a saját frátriájából valóval, csak a másik fráttria tagjával, vagy idegennel. Esetünkben ez annyit jelent, hogy *por* férfi csak *mosz* nővel, *mosz* férfi csak *por* nővel házasodhat. *Porne* az obi-ugoroknál és a Csillagmítoszban nőnemű (pedig a szamojédoknál hímnemű szokott lenni). Azt tartják róla: „minden bizonnyal az óriások közé számítandó.”³ A Csillagmítosz részben igazolja ezt a feltételezést, de csak részben. Maga a szöveg semmi ilyet nem mond róla, a fiúval méretarányosnak tűnik. Küllemével kapcsolatban ennyit tudunk meg: „farkát vonszolja maga után. Ruhája nincs, de testét nem látni, csupa szőr”. Nem esik szó arról, hogy tagbaszakadt volna. Földszülőanyja kifejezetten ijedősnek festi le. S ezt látjuk a „valóságban” is, a fiú megszólítására megáll, azután rohan a fák között. Mi lehet az igazság? *Porneku* kicsi is meg nagy is, mert alighanem ő az erdő szelleme. Az erdő szelleme nem egyedi, hanem *típusszellem*⁴ az obi-ugor mitológiában. Ősi nyelvrokonaink szerint sok van belőlük, ezeket a szellemeket azonban mégis mindig egyes számban szólítják meg. Az erdő szelleme ugyanis nem önmagát, hanem egész fajtáját képviseli. Ez a felfogás ahhoz az animisztikus hiedelemhez kötődhet, hogy bizonyos lényeknek, például a madaraknak, állatoknak csoportos lelkük van, ezért egy szót használnak a faj minden tagjára. Hogy *Porneku* az erdő szelleme lehet, azt az is mutatja, hogy egy fatönkön ülve látjuk meg. A szellem ugyanis eltört fán, fatönkön keresztül tud ki- s be-

³ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. 88.

⁴ Uo.: 38.

lépegetni a fából és a fába. Erdőszellem voltát támasztja alá az is, amit a fiú mond róla amikor meglátja: „persze, ez valami szellem, ha egyszer erdőben él.” Továbbá, hogy hol itt, hol ott bukkan fel, miközben hangjával betölti az erdőt. Külseje is erdei szellemre mutat. Az erdei szellemet ugyanis szőrös lényként tartják számon, és ez megfelel a leírásnak. A porne-nak egyébként szinte megszámlálhatatlanul sok megjelenési formája van. Néhol olyan emberszerű lény, akinek elől és hátul is van arca, s nem süllyed el, ha vízbe ugrik, máshol óriás, akinek szőrös a szeme és a lába. A név általánosan ismert, a küllemet illetően azonban eltérőek az elképzelések. A Csillagmítosz Pornekuja lehet láthatatlan, mint egy hang az erdőben, lehet akkora, mint az ember, de szelleme betölthet egy fát, vagy akár betöltheti az egész erdőt is. Oriás voltának is nyoma van. A rege ugyanis azzal zárul, hogy Fű-fiú elégeti Pornekut, akinek elröppenő szikráiból szúnyogok lesznek. Ez a sors a legyőzött és eltűzelt óriások sajátja a szamojéd mítoszokban.

A hagyomány szerint az első por asszonyt egy nősténymedve szülte. A szülést előidéző esemény az volt, hogy füvet, egészen pontosan medvetalpfüvet evett. A fű férfi nemi szimbólum, az evés és a szexualitás jelképrendszerében is rokonság van, a folklórban az evés gyakran az intim kapcsolat metaforája. Az emlékezet azonban a szülők közül csupán az anyát (a medvét) őrizte meg, és azt hogy előzőleg füvet fogyasztott. A fű nevében, „medvetalpfű”, azonban megelőlegeződik a nász. Minthogy a talp hagyta nyom női, míg a fű férfiúi szimbólum. Eredetibb kapcsolatot tehát a medve és a fű között kell feltételeznünk, ez azt jelenti, hogy az első por asszony a *fű és a medve nászából* származtatható.

Az ősi népek sok esetben nem tettek különbséget az erdő fái és állatai között. Silvanus és Tapio (finn erdőistennő) egyaránt volt az erdő fáinak és vadjainak istene, gazdája. Hogy ősünk is hasonlóképpen gondolkodtak, arra egyértelmű bizonyítékot ad *vad* szavunk, mert a *vad* szó – még néhány száz évvel ezelőtt is – ugyanúgy *jelentett vadat mint vadont*. Ha az Etimológiai Nagyszótárt felütjük a *vadon* szónál, ezt olvashatjuk: „magyar fejlemény: a *vad szóból jött létre*.” Ha fellapozzuk az erdő szócikket, ott a következőket látjuk: „eleinte a vágás után vagy a vágásból felnövekedő, sarjadjó, fiatal erdőnek volt a neve, s később vált általánosabb jelentésűvé, feltehetőleg azzal összefüggésben, hogy *a vad eredeti 'erdő' jelentése elavult*.” Most nézzük meg a *vad* szócikket. Itt egy 1298-ban kiállított latinnyelvű oklevél sorával találkozunk, amelyben a *vad* szó értelmezése: „eredeti életkörülményei között, *vadon élő, nem nemesített (nővény), nem tenyésztett (állat)*.”

Ha Porneku a por frátria „*vad*” képviselője, (a vadság értelmében és úgyis mint „vadállatok és vadon szelleme”), akkor a bináris oppozíciókban gondolkodó mítoszteremtő ember észjárását követve Füvecske szelíd, és benne a nyers természettel szembeni kultúra képviselőjét kell keresnünk. Ezt látszik igazolni a Csillagmítosz szövege is. Amikor Füvecske isten volta beteljesedik, ezt mondja neki Dia: „te leszel az igazi emberek istene.” A történet végén pedig így tájékoztat felőle az elbeszélő: „azóta a neve Embernevelő isten”. Az embernevelés funkciója pedig mi más, ha nem az ember kultúra felé terelgetése a vad és nyers természet felől. E tételezést erősíti az is, hogy amikor a rege végén elválnak Fű-fitől – mint felnőtt Nga-tól – magára maradván sámandobverőből (sulyokból) emberformát kezd kifaragni.

Ha ez így van, és lehetne-e másképp? Akkor az oppozíciók számát tovább szaporíthatjuk, és Füvecske már nemcsak a fű, hanem a szelídített állatok istene is lesz. Ezzel magyarázatot kaphatunk arra, hogy a mai eszünkkel leghitványabbnak, legközön-

ségesebbnek tartott növény, a fű, hogy vergődhetett eleink hiedelemvilágában ekkora méltóságra. A mítosz alapváltozata Ju. B. Szimcsenko rekonstrukciós kísérlete szerint a régi uráli rénszarvasvadászok kultúrájához tartozott.⁵ Valamikor nemcsak északon foglalkoztak rénszarvasenyésztéssel, hanem a mai elterjedtségnél jóval nagyobb területeken. A rén meghatározó szerepet játszott az ember életében ezen a vidéken. Tejét itták, húsát ették, ináival kötözték, bőrét, szarvát feldolgozták, mindezek mellett még igavonásra is használták. A sámándobot a sámán hatásának, lovának vagy *rénjének* tekintették, ezeken a területeken a dob bőre is rénszarvasbőrből készült. A sámán magát nemcsak az emberek vezetőjének, hanem a rének gazdájának is tekintette, szellemutazásaiban is gyakran öltött rén alakot. (Érdeemes eltöprengeni az ismeretlen eredetű „legel”, „legény”, és esetleg a vitatott „leg” felsőfokjel közötti etimológiai vagy mitikus összefüggés lehetőségén. Ez azt jelentené, hogy a fű-fi azonosítást egy legel-legény párhuzamban is kifejezésre juttatja a mitopoetikus nyelv.)

Ha Porneku nő, vad, vadállat és vadon, valamint az egyik frátria, a *por* képviselője, akkor ebből következően, Fű-fi – aki szelíd, emberfaragó, a szelidített állatok táplálója és gazdája –, a másik obi-ugor frátriát, a *mosz*-t jeleníti meg (ne feledkezzünk meg arról, hogy a *por* frátria a *fű* és a *medve* nászából származtatható). Porneku és Füvecske testvérek („szólítsd nővérednek” – mondja az anyó). Hogy oppozícióban állnak, kiderül abból is, hogy röviddel megismerkedésük után összekapnak. Nem ritkaság ez a mitológiákban, talán a legismertebb példa a már az anyaméhben is viaskodó ótestamentumi Ézsau és Jákob. Míg előbbi szőrös, vad, vadász, dáridózó-mulatozó, utóbbi szőrtelen, szelíd, pásztor, isten törvényei felett töprengő mitológiai alak.

Így van-e vagy nincs így? Lássuk, mit tudunk a *mosz*-okról? A hagyomány szerint a *mosz*-ok gyengébbek, és előkelőbbek, mint a *por*-ok. Míg utóbbiak kötődnek a medvéhez, a *mosz*-oknak távol kellett maradniok a medveünnepektől. Annak a *mosz*nak, aki részt vett a medveünnepen, a hiedelem szerint nagy baja esett, elragadták a menkvek (óriások, akikkel a *por* nemzetség tagjait azonosították), erdőbe hurcolták, és ott hét medvével kellett táncolnia, alig szabadulhatott karmaik közül. Hogy a *mosz*-ok a „kultúra térfelén” helyezkednek el, mutatja az is, hogy a manysi mondák szerint a testvérházasságok tilalmát egy *mosz* férfi mondta ki. Nem mellékes az sem, hogy a *mosz* frátria szent állatai megegyeznek az *obi-ugor Földanya*, Kaltes Ekva nevelt fiának, Ekva-Pi-nek szent állataival, Ekva-Pi pedig – mint majd látni fogjuk – alapvonásaiban azonosítható az enyec Ljuba-Nga-val, azaz Füvecskével. Megemlítendő még, hogy a Fiastyúkot *hét por asszonynak* tartják, vagy – ami ugyanezt jelenti – *mosz ember házába való asszonyoknak*. Erre vizsgálódásunk során még visszatérünk.

A felek összekapnak tehát, azután harcba bocsátkoznak. Az összekülönbözés oka Füvecske származása. A leány a fiú kiléte után faggatódzik. Füvecske Föld-Szülőanyja-öregasszony fiának mondja magát, Porneku azonban tudja róla, hogy Földlánya és Égfia gyermeke. Mai ésszel fölfoghatatlan, hogy ezen összevesznek. A lélektanilag árnyaltan, hitelesen ábrázoló meséből az fejtődik ki, hogy a fiú árvasága miatt nem mondja el az igazat, azért ferdíti el a valóságot, mert érzelmeileg igen erősen kötődik az őt fölnevelő Föld-Szülőanyjához; nem is kötődik máshoz. A régi ember azonban másként (is) gondolkodott.

Az ősi kultúrákban az eredet azonos az életerővel. Az ember azonos a (tettével elnyert, jövőjét jósló, vagy valamilyen jegy alapján a jövője felett befolyással bíró) nevé-

⁵ Mitológiai Enciklopédia II. 569.

vel. A primitív kultúra embere a nevet a belső lényeg kifejeződésének fogja fel, olyasminek, ami azonosítható a lélekkel. Ezért, ha a természeti népek körében valakinek a neve után tudakozódunk, megessük, hogy a mellette álló barátjához fog fordulni e szavakkal: mondja meg ő. A név kimondása az életerő szabadprédál bocsátása. Így már sokkal érthetőbb, miért folyik a küzdelem Porneku és Fű-fi között. A másik nevének, életerejének, lelkének megszerzéséért. A sámánisztikus jellegű kultúrában csak így képzelhető el a másik fél legyőzése. (Isten is ezt kérdezte tusakodás közben Jákobtól: „Mi a neved?” És Jákob is ezt kérte tőle, miközben viaskodott vele: „Mondd meg nekem a nevedet!”)

Füvecske ezt mondja: „tűzön égetlek el”; a lány így fenyegeti a fiút: „összekarmolalak”. Figyelmet érdemel, hogy Füvecske hadakozás közben is, mindvégig megmarad főnek: a tűzgyújtás, élesztés száraz fűvet igényel. Ebben gyakorlati tapasztalatunkon kívül nyelvi érzékünk is megerősít. (Weöres Sándor egyik költeményének refrénje hangzik így: „az első, amit kimondott a szám: „fű, fa, füst”.)⁶ Valamennyien érezzük, hogy fű, fűlik, fűt, füst szavainkat titkos szómágia fűzi egybe. Ezek az ugor kori szavak egymás mellé leírják az „őslobbantás” műveletét.

Porneku karmolással fenyegeti Füvecskét. A karmolás olyan cselekedet, amit a sűrű erdő ágai ugyanúgy végbe vihetnek, mint a medve karmai. A fiú ezt mondja: „tűzbe doblak, csak *hamu* marad belőled”.

Az ember a legelők miatt harcot vívott a vadonnal. Vagy inkább fogalmazzunk így: a legelő (szelleme) harcolt az erdőszellemmel? Hasonló esemény nyomával a Kalevalában is találkozhatunk: Väinämöinen fejszével irtja az erdőt, egyedül egy nyírfának kegyelmez, amelyre rátelepszik az ég madara, a sas, tüzet lobbant, fölégeti az egész irtást, „Fölégeti fáját porra, / Egy üszökké elhamvasztja”.⁷

Porneku így válaszol: „mihelyt a karmaim közé kerül, széttéplek”. Ismét azt látjuk, hogy a faszellemnek karmai vannak, mint a medvének. Néhány sorral alább a mesélő közli, hogy a fiú: „száraz fűvel szítja a tüzet. Felcsap a láng.” Fű-fi tehát *maga is ég*, maga a *fű* harcol itt a maga módján. Összeakaszknak, a fiú elkapja Pornekut és belevágja a tűzbe (azonosulnak a lángokban.) Porneku elég, „*akár egy fabasáb*”. Füvecske tehát ember, de mindvégig fű (is), Porneku pedig fa és medve (is).

Az erdei óriás külön típus a szamojéd mitológiákban.⁸ De Kannisto rajtuk kívül is több olyan óriást említ, akiknek nevében az *erdő* szó szerepel. Porneku óriás voltát erősítik utolsó szavai is, végső lehetőségével ugyanis ezt mondja még: „szálljanak a szikráim szerteszt földeden! Bárhol legyenek is emberek, csípjék őket! Válljanak a szikráim szűnyogokká”. A szamojédek mitológiáiban pedig, mint már tudjuk, a szörnyeknek, óriásoknak van meg az a rossz szokása, hogy ha elégetik őket, pattogó maradványaik szűnyogokká alakulnak. (Ennek részben az lehet a magyarázata, hogy a lápos, mocsaras vidékeken a nyári időszakban szinte elviselhetetlen az élet a szűnyogok kízó csipései miatt. Köze lehet hozzá annak, hogy a *nyár* neve a magyarban meg-egyezik egy fáéval, a *nyárfát* pedig általában átkozott, ördögi fának tartják. Másrészt közrejátszhat az óriások és az emberevés kapcsolata – a szűnyogok is emberevők.)

Figyelmet érdemel, hogy Porneku így fogalmaz: „szálljanak a szikráim szerteszt földeden”. Füvecske nem a saját földjén találkozik Pornekuval. A föld sokkal inkább

⁶ Weöres Sándor: Fű, fa, füst

⁷ Vikár Béla fordítása.

⁸ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. 84–88.

Pornekué. A mese tehát arról szól *hogyan bódította el Füvecske Porneku földjét*. Talán nem tévedünk, ha mai materiális észjárásunkat követve ezt nemes egyszerűséggel így fordítjuk le magunknak: az étetéssel legelőt csinált az erdőből.

Ha „leásunk” a *fa* szó etimológiai gyökeréhez, a rokonnépek nyelvében *pä, pu, pea, pü, po* megfelelőket találunk. Azt látjuk tehát, hogy az ősi *fa* igen közel esik a *por* frátrianévhez, mintha belőle képződött volna. Két olyan szavunk van, amely esetleg idevonatkozatható. Egyik a ’húzóháló úszója’ jelentésű *para* (belőle származik a jólismert nyelvújításkori összetétel: a *parafa*). A *para* finnugor megfelelőiből (tutaj, *fa*, úszó a húzóhálón) nyelvészeink számára a „vízen úszó *fa*” eredeti jelentés hámozható ki. A másik szavunk, amelynek lehet valami köze a *por* frátrianévhez a *por* főnév. E szócikknél vogul és *finn* megfeleléseket találunk, előbbi jelentése ’szemét’, utóbbié ’forró hamu, törmelék’. A *para* szó jelentéséből – ’vízen úszó *fa*’ – egyértelmű, hogy az ősi *fa* tövel áll kapcsolatban. (A Parne az egyik elképzelés szerint: olyan lény, aki ha vízbe ugrik, nem süllyed el.) De ha a *para* az ősi *fát* őrzi, miért ne őrizhetné a *por* is. A két szó rendelkezésre álló jelentései között van egy konstans értelmezhetőségi lehetőség: *olyan fa, amely nincs a helyén*. Kidöntötték, vízre fektették, elégették, törmelékké, szemétté tették, *már nem él* és nem áll. Por és hamu. (Lásd: *elporlik*). Érdekes párhuzam, hogy amikor a Kalevalában isten fája, a tölgy nem akar megfoganni, feljő egy hős a tengerből, lángra lobbantja a lekaszált *füvet*, amely elég, utána nagy halom hamu marad. „Szár az egész egy domb van”, – olvassuk az eposzban – ebbe hull bele a makk, és a csemete kizsendül. Hamu lesz Fű és Fa közös égéséből, lángokban történő egyesüléséből a regében is, de a mitikus hamut semmiképpen sem foghatjuk fel úgy, mintha az eggyévalás eredménye a „semmi” lenne, hanem csak mint a termékeny jövő talaját. Végül: a vogul *por* megfelelője *szemét* jelentésű, és a finn *hamu* alapszavának jelentése is az: *szemét*. Por és hamu *felcserélhető*.

Van egy közismert kifejezésünk: „fűvel fával megcsalja”... De a *fű-fa* más mondásokban is feltűnik („fűben fában bízok”, „fűhöz fához kapkod”). Ez azért érdekes, mert úgy tűnik, mintha a két frátria, leírható lenne úgy is, mint fű és fa ellentétpár. Nézzük meg, van-e nyelvi maradványa a *fű-fa* polaritásnak? Úgy látjuk, hogy igen. Etimológiai Szótárunk összetett szóként adja meg a *fű-fa* -t, amelyet eredetileg a „növény” fogalom jelölésének tart. Olyan „poláris kifejezésnek” amely a „növény” fogalmát a „legkisebb és legnagyobb megnevezésével” határozza meg. Majd így folytatja: „hasonló felépítésű kifejezések más finnugor nyelvekben is vannak; vö.: zürj. *tšuziš puisturiniš* ’fából-fűből létrejött lény (ember)’; votj. *piš-pujos-no tur imjos* ’növények’”. A *fű-fa* tehát voltaképpen maga az élővilág, a *fű* és *fa* nászából létrejött lény pedig nem más, mint az ember.

Ha ez így van, a *mosz* névnek *fű* értelműnek kellene lennie. A *mosz* frátrianévről az a mitológiakutatók feltételezése, hogy déli jövevény lehet. Akár így van, akár nincs így, mindenképpen feltételeznünk kell, hogy az ősi tudat ennek a fontos névnek, amely frátriája megjelölésére szolgál, helyet talált nyelvi szimbólumrendszerében. Nos, tudjuk, hogy Füvecske – mint minden lény ezen a világon – Földszülőanyjától származik. Persze Földszülőanyjától származik Porneku is. A *mosz* szemléletű Csillagmítosz azonban Földanyót inkább a magáénak érzi, mint amennyire a *por*-okénak tekintti. A *fű* valóban közelebb is áll a földhöz. Nem elsősorban alacsony növése miatt, hanem azért, mert évről évre történő sarjadása, újjászületése nagyobb, alapvetőbb óhaj a pástornak, mint az erdőzöldülés a vadásznak. Vadászni télen is lehet, de legelni nem. Azonkívül a *fű* ősszel leszárad. A *fa* azonban nem tűnik el, megvan télen is, úgy

hajt ki belőle tavasszal a levél, ahogyan fű a földből. Földszülőanya ugyanazt a szintet foglalja el a vegetációban, amit a Fa. Így a gondolkodás számára háttérbe szorul hogy eredendően a fa is a földből nőtt ki. Másszóval: a fű esetében az *életerő közvetlenül* a földből hajt ki, a fa esetében pedig a fából. A *mosz* frátriát ennek következtében ott kell keresnünk, ahonnan a fű „ered”, vagyis „a földben”. Földanya neve pedig a finnugor nyelvekben szinte mindenütt: *ma* vagy *mo*. Ma-ankve a manysik nyelvén, Mounjami a naganaszánoknál, Madder akka a lappoknál, Made a líveknél, Moda-ava a mordvinoknál, Meg-em a hantiknál, s még a finneknél is van erre utaló nyom, a Kalevala földalatti világának neve Manala. A *moszok* ezek szerint a *föld fiai* lehetnek, mint minden fű a világon, s ha az Etimológiai Szótár helyesen adja meg a magyar népnév eredetét, és az valóban a *mosz* frátrianévből származik, akkor *fűvek* és *földfiak* a magyarok is. A mi föld szavunk azonban – mint már érintettük – bár magyar fejlemény, különbözik a többi finnugor népétől. A magyar körülírással nevezi meg a földet a tabunyelvek szokása szerint. Könnyen lehet, hogy azért, mert az eredeti *föld* szó valami miatt szent névvé vált, amit így nem volt szabad (legalábbis a mindennapokon és mindenkinek) kiejteni. A legkézenfekvőbb magyarázat az volna, hogy Földanya neve a nemzetség nevébe került. Vagyis a mag-eri (meg-eri) összetétel első felében az osztják Meg-em (Föld-anya) első (‘föld’ jelentésű) tagja szerepel. (Az *eri* utótag férfit, embert jelent).

Kérdés, van-e ilyen típusú névadásra példa a finnugor népek között? A válasz az, hogy van. Az észtekről ugyanis tudjuk, hogy csak a 19. század óta hívják magukat észteknek, korábbi nevük: *maamees* volt, amelyben a *maa* földet, a *mees* pedig férfit jelent. (Hasonlóképpen idetartozhat a *mari* népnév is, amellyel a cseremiszek jelölik magukat, és amelynek utótagjában feltételezésünk szerint ugyancsak az *eri* (férfi) szó lapang. Bár a szótár a mari népnév etimológiáját nem adja meg, azt azonban közli, hogy az *eri* szó megvan a cseremiszen (rajta kívül még a finnben), s hogy a magyarhoz hasonlóan összetétel utótagjaként is szerepel. [lásd: a szótár *férj* szócikkét])

A történetben ezután egy oda nem illő következtetés következik. A leereszkedő Dia így szól a győztes fiúhoz: „Te elégted Pornekut, és az egész világon lesznek szunyogok.” Majd váratlanul más témára tér: „Én is mindent megtudtam. Nézz csak fel! A csillagokat nem tudod az ujjaidon összeszámolni? Én nemrég egyik éjszaka tudtam csak meg, hány csillag van. Össze tudnád őket számolni?”

– Nem, *bátyám*. Hogy számolnám őket össze? Kitől tudtad meg a számukat?

– A Hold férjétől tudtam meg.

– Akkor az úgy is van. A Hold férjének tudnia kell, hiszen az az ő népe. Hány csillagot tudtál meg tőle?

– Hétezer-hetet.

– Aha, ott van a hét külön: az a Göncöl. Látni őket. De a Hold férje tévedett. Miért hétezer-hetet számol? Még hetet hozzá kell adni, hétezer-tizennégyet kell számolni.

– Hol látsz még hét csillagot?

– Ott ni! Számold csak! *Ott van még hét csillagcsomó, a Fiastyúk.*

– Valóban. Azt a hét csillagot nem számolta. Most mi hetet hozzászünk, és lesz hétezer-tizennégy.

– Amikor a Hold férjéhez mész, mondd meg neki, hogy Földlánya fia *adott neki még hét embert*, ismeri-e őket?” (Kiemelések: tőlem)

Hogy értsük ezt? Ha a Hold férje úgy tudja, hogy hétezer-hét csillag van az égen, arra mérget vehetünk hogy úgy is van. Hacsak nem állt be időközben valami változás

az égen. A mesében egyetlen jelentős változás történt csak: szikrázva elégett és elenyésztett Porneku. Az újdonsült csillagok csakis Porneku szikráiból keletkezhetnek. Annál is inkább, mert – mint már tudjuk – a Fiastyúk *hét* egykori *por nő*, vagy ami ezzel egyet jelent, *mosz ember házába való asszonyok*. Fű-fiú pedig a Fiastyúkra mutat, amikor a többletre hivatkozik. Hogy van ez? A regét egy enyec (szamojéd) mesélő mondja el. A szamojéd mítoszokban az elégetett óriásokból szúnyogok lesznek. Az obi-ugoroknál azonban – könnyen lehet, hogy a mese tőlük származik – Porneku szellem voltára esik a hangsúly. A manysi és hanti lélekhitben is létezik hasonló előírás, eszerint az elejtett ellenséget vagy gonosz lényt gondosan el kell égetni, hogy szikra se távozzék belőle,⁹ de itt nem szúnyog lesz a „melléktermék” ha rosszul csinálnak valamit; a hiba következménye az, hogy a gonosz feltámad, vagy visszajár kísértetni. Tehát míg az előző hiedelem a mitológiához, utóbbi a lélekhithoz tartozik, előbbi esetében az elégetett óriás részecskéi metamorfózison mennek át, utóbbi esetben egyetlen darabkából képes újjászületni az egész lény a maga teljes fizikai valóságában, vagy újjászületik a léleke, amely kísértetként fog visszajárni. Az elhunytak lelkeit pedig csillagnak hiszik a szélben-hosszában az egész világon. Fűecske maga is ezt mondja Dianak: „Amikor a Hold férjéhez mész, mondd meg neki, hogy Földlánya fia *adott neki hét embert*”. A legfontosabb érv azonban az, hogy a történetben eredetileg a csillaggá válás motívumának kellett szerepelnie, másként nincs értelme Dia és Fű-fi párbeszédének. Nem beszélve arról, hogy a történet megkoronázása csak az lehet, hogy a két fratriát, fennállásának örök-szent bizonyítékául fölhelyezi az égre, egyúttal magyarázatot ad arra is, miért tartják a Fiastyúkot hét *por nő*nek vagy *mosz ember házába való asszonyoknak*. A mesélő azonban nem érezhette elég hitelesnek így a szavakat, ezért inkább a saját ismereteihez volt hűséges, amely szerint az elégetett szörnyetegekből szúnyogok keletkeznek. Ez csak úgy lehetséges, hogy az elbeszélő már nem volt tisztában a rege mélyebb tartalmaival.

Az obi-ugoroknál a csillagok neve többnyire beszélő név, amely mögött egy történet húzódik. A Fiastyúknak több neve is van, hol hatlábú jávorként tartják számon, hol mint csibe ismeretes, kacska, búvárkacska csibéi, akik közül a hetedik, a legifjabb a leghaloványabb. A legenda szerint valamikor egy mitikus vadász, a szárnyas pászter vette űzőbe a hatlábú jávort, erről beszél a Tejút neve: a „Férfi futásának sínyoma” (az enyec mitológiában a Tejút *Dia sítalpainak nyoma*). Hasonlóképpen van ez más mítoszokban is, az égi vadász ősi idők óta az Orion, amely kifeszített íját az idők kezdete óta a Plejádok (Fiastyúk) felé fordítja. (Ők hét leánytestvér a görög mitológiában. A vadász üldözi, de mielőtt elérné őket, galambbá változnak és Zeusz csillagkép formájában mind a hetüket fölhelyezi az égre.)

Magyarul azonban a „Hatlábú jávor” (vagy „Csibés kacska”) csillagkép neve Fias-tyúk. Mivel a kacska semmiképpen sem lehet tyúk, felmerül a kérdés: vajon nem a fajtát űzte a túlvilág havas erdeiben eleink vadásza? A csillagos ég színterén túlvilági események játszódnak le a mítoszokban. Ebből következően csakis olyan tyúk jöhetne szóba, amelynek valamikor kitüntetett szerepe volt a túlvilági kultuszban.

Az obi-ugoroknál, ha meghal valaki, és a halott éjszakára a házban marad, virrasztanak mellette. Ehhez hozzá tartozik a halott megvendéglése is. A vogulok három állat húsát nem találják föl ilyenkor, ez a három állat: a medve, a jávor és a fajt. A medve tisztelete általános, de a jávorszarvas isteni eredetében sem kételkednek (nem utolsó

⁹ Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. 116.

sorban azért nem, mert a „szárnyas pásztor” története ezt bizonyítja számukra), a fajd feltalálásának tilalma összefüggésben állhat azzal, hogy bölcsőikön ábrázolják. A halott már a lelkek birodalmában jár, a fajd pedig lélekközvetítő. A jávor és a fajd azért marad el a halott asztaláról, mert mindkettejüket a túlvilághoz tartozónak tekintik. Mivel a *hatlábú jávor* egyik neve a mi Fiastyúkunknak, talán megengedhető az a feltételezés, hogy egy valamikori regeváltozatban a vadász a Fiastyúkra feszítette az íját. Annál is inkább, mivel a Tejút az obi-ugoroknál a szárnyas pásztor sínyoma, az enyecéknél viszont Dia-é. Dia pedig alakváltozata Ljuba Nga-nak, más néven Füvecskének, aki – ahogyan azt a Csillagmítoszban is látjuk – fajdra vadászik. Ha fajdot ejt a mítoszban a földön, miért ne kísérhetné meg ezt az égen is?

Ha már az égen járunk, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy nyelvi őseink a Tejutat az égi világfa ágának tekintették. A fa törzse a sarkcsillag, amely – mint azt sarok neve is mutatja – forog (lásd: ajtó sarka, sarkon perdül; más finnugor mítoszok is így festik le: sarok, égi ajtó sarokpántja). Forog, méghozzá önmaga körül, és tengelye a hét vagy kilenc ágú világnak. Ezen az ágon ül a Fiastyúk. A fajd pedig olyan madár, amely a baromfiudvarbeli tyúkok szokása szerint, akik tyúklétrára másznak éjszakára, nagy előszeretettel szokta a fa ágán álomra hajtani a fejét. Nem egyszerűen strázsál az ágon, hanem valósággal elfekszik rajta, szinte egygé válik a fával. Ha a fű közül nézne rá valaki, úgy látná, mint a földről a Fiastyúkot a világfaágon.

Vajon milyen régi a rege? Nyelvészeink az uráli együttélés korát (tehát amikor a magyarok ősei együtt éltek az enyecékkel) körülbelül 6000 évvel ezelőttre teszik. Korántsem biztos azonban, hogy a Csillagmítosz kezdettől az enyecéké volt, lehet, hogy másoktól vették át. Azonkívül, ha egy 6000 évvel ezelőtti közös alapmítosz rejtőzne a Csillagmítoszban, négy kulcsszavának uráli eredetűnek kellene lenni. De sem *fiú* szavunk, sem a *faj*, sem a *fajd*, sem a *fű* nem az uráli együttélés korára mutat. (A *fiú*-t és a *fajdot* finnugor, a *fűvet* az ezt követő ugor nyelvközösség időszakába helyezik a nyelvészek.) Ettől még származhatnának a legősibb időkből. Lehet, hogy kikoptak a szamójéd nyelvekből, vagy a finnugorok elődei kerestek új szavakat. Ez még akkor is elképzelhető, ha a *fiú* meg a *fű* a legalapvetőbb szavak közé tartozik. Tengernyi ok vezethet változtatáshoz évezredek alatt. Talán épp a kultusz bevezetésekor történt, elég nagy a valószínűsége ugyanis annak, hogy a rítus kialakulásával párhuzamos mitikus azonosítás hozta létre ezt a szócsoportot. Kérdés, hogy az enyecben is felfedezhető-e (a finnugortól független etimológiával) a *négy egyszó* strukturális egysége, vagy csak a történetet alkotó négy szerep kapcsolatában mutatkozik koherens azonosság? A rege csak akkor lehet az enyecéké, ha a négy szó fedi (vagy valamikor fedte) egymást.

A *fiú*, a *faj* és a *fajd* tehát finnugor, a *fű* viszont ugor eredetű. (Lehetséges persze, hogy a *fű* is finnugor kori szó, csak nem maradt nyoma a finn és permi nyelvekben.) Szembetűnő ugyanakkor, hogy a mai magyar *fű* mennyire hasonlít a mai vogul *fiú*hoz (pi) – és a legtöbb finnugor *fiú* alakváltozathoz (pi, pü). A *fű* első két ómagyar kori megjelenése *fyumestelek* és egy füves jelentésű *fius* alak. Mintha a *fiú* fölcserélhető lenne a *fű*vel. A szótár *poika* finnugor alapalakot ad meg a *fiú* szó feltehető előzményéül. Ha a *poika*-ból kicsinyítő képzőnek tekintve hagyjuk a *ka* végződést, *poi*-t kapunk, amely a természetes magyar *p-f* hangfejlődést figyelembe véve a legszabályosabban *foi*-vá válik a szemünk előtt, vagyis *faj*-já. A *faj* korábbi változatnak tűnik tehát a *fiú*-nál. Ugyanakkor a magyar nyelvben a *fiú*val párhuzamosan létezik egy régi *fi* alak is (amelyből éppen a *fiók*, *fióka* szavaink származnak). Az sem elképzelhetetlen, hogy az ugor *fű* (feltételezett alapalakja *pim3*) egy korábbi *pi* (*fi*) alakra vezethető vissza, amelyhez az

ugor korban tapasztottak toldalékot. Ha fölvonultatjuk az esélyeket, a „legnagyobb tömegű” valószínűség (amely egyben a leglogikusabb változat is), amellel áll, ha a *fiú-fiú* mitikus azonosítást az ugor nyelvi kapcsolatok idejére tesszük, amelyet a finnugor nyelvtudomány mintegy 4000–2500 évvel ezelőltre, az i. e. III. évezred vége és az i. e. I. évezred közepe közötti időszakra helyez.

Ha a mítosz útját kívánjuk feltérképezni, abból kell kiindulnunk, hogy az enyecektől a magyarokig az obi-ugorokon keresztül vezet az út. A kezdő pont az lehet, hogy a magyarok Földszülőanya gyermekei és a *magyar* népnév kapcsolatban áll a *mosz* fráterianévvvel. Nos, az obi-ugor földanyát, Kaltes-Ekva-t a *mosz frátria szülőanyjának* tekintik... Kaltes-Ekva is felnevel egy árva istent, Ekva-Pirist vagy Ekva-Pit (a név „asszony fia”-t jelent, amelyben a Pi fiú). A viszony hasonlít Földszülőanya és Fűvecske kapcsolatához (Kaltes-Ekva a fiú nagynénje). Ekva-Piről azt kell tudni, hogy miután felcseperedik, az obi-ugorok egyik legjelentősebb istenévé válik, ő lesz a Világügyelő férfi, aki mindent látó lován, a Tovling-luvon éjszakánként bejárja a földet, s ellenőrzi, hogy rendben van-e minden a világon. A *mosz frátria* szent állatai (a lúd, a béka és a ló) megegyeznek Ekva-Piris szent állataival. Ekva-Pirist tehát eredendően *mosz istennek* tekinthetjük, akárcsak Fűvecskét. A kutatók feltételezik róla, hogy déli jövevény lehet. Részben hanti (osztják) neve miatt (Mir-szuszne-hum), amelyről lehetségesnek tartják, hogy közép-iráni Mitra-változat, részben mindent látó lova, a Tovling-luv miatt. A ló attributum, és a mindent látás egyaránt a sokszemű Mitra kultusza felé mutat. A szamojéd és az obi-ugor mitológiák kapcsolatai azonban, mint a kiváló orosz Mitológiai Enciklopédia megállapítja, még nincsenek kellőképpen tisztázva. Hadd tegyünk erre egy halvány és részleges kísérletet a Csillagmítoszon keresztül. Vetítsük előre, hogy Fűvecske és Dia a regében ugyanazon alak megjelenése két különböző szerepben. *Dia* fő jellemzője Mir-Szuszne-humhoz hasonlóan az, hogy *mindent lát*, ami csak történik a világon. Azonkívül Mir-szuszne-Hum (Ekva-Pi) megítélésében zavart okoz, hogy bizonyos jegyei alapján a naphoz kellene társítanunk (arany-, aranyos jelzők, a ló négy patája alá helyezett napszimbólumos talak a szertartásban). A Világügyelő Férfi azonban a nappal ellentétben éjszaka jár Tovling-luván az égen – akárcsak Dia. Ha vizsgálat tárgyává tesszük az őt funkcióit – mert a Világügyelő Férfi a világ őre – az árnyéklélek fogalmához juthatunk. Hiszen az árnyéklélek végső soron egy, a tudattalanunk éjszakájában lévő másik személyiség lehetősége, amely módosult tudatállapotban felszínre kerülhet és működni tud. Ez a második, mély én nemcsak minden tudásunk tartománya (ebből a régióból kerül felszínre, ami tudatosul), hanem vigyázó őrünk is. Megfigyelték már, hogy valaki ránk szól vezetés közben, amikor közeledik az út széle, ha elkalandozik a fegyelmünk? Dia tehát fénykorában, az igazi mitikus időkben, mielőtt még kicsinyes trickster lett volna belőle, a közösség közös árnyéklelkét jelenítette meg, ennek megszemélyesített, és kivetített figurája volt, akárcsak Ekva-Piris, akit fel-foghatunk úgy, mint a manysi nép kollektív tudattalanjában vigyázó és figyelő ört. Egy szó mint száz, a Világügyelő Férfi vélhetően átalakuláson ment keresztül, miután feldúsult déli elemekkel, de a mindent látás képességével már azt megelőzőleg is rendelkezett, úgy, ahogyan a ló nélkül, sítalpon közlekedő Dia. A *mosz frátriához* kötődése, árva isten volta, Földanyával való kapcsolata pedig erősen rokonítja Fűvecskével, Dia másik alakjával. *Megállapíthatjuk hát, hogy a Csillagmítosz hőse az alapvonásokat illetően Ekva-Pi mesei megfelelőjének tekinthető.*

Kétségtelen, hogy a magyaroknál is létezett egy mítosz Földanya fiáról, amelynek közelebb kellett állnia az enyecsek Fű-fiújához, mint Ekva-Pihez vagy Mir-szuszne-

hum-hoz. A Csillagmítosz a „Világügyelő Férfi” mítoszánál korábbi állapotokat tükröz. Olyan időszakba visz, amikor eleinknek még nem volt lovuk, de már szelídített állatokat (feltehetőleg réneket) tartottak. *A fiú, fajd, faj szavakat egy „tisztán” vadász rítus kulcsszavaiként is elképzelhetjük, a fiú belépése a rítusba azonban már a legeltetés domináns megjelenésére utal.* Mivel a lóval mai tudásunk szerint az ugor korban ismerkedtek meg nyelvi őseink, a rege mélyén kitapintható és meglehetősen világossággal körvonalazódó ősrítus és a hozzá tartozó alapmítosz kialakulását és fénykorát – eddigi szempontjainkat figyelembe véve – mintegy 4–5000 évvel ezelőttre helyezhetjük.

Porneku a mítosz-kutatók szerint az obi-ugoroktól került a szamojédokhoz. Ezt húzza alá, hogy a Porneku nevében bujkáló *por* frátrianév obi-ugor nemzetségközösséget jelöl. Érdekes, hogy Porneku – nevéhez méltóan, hiszen a szó *ne* tagja nőt jelent – az obi-ugor mítoszokban női alak, a szamojédoknál viszont férfi. Kivéve az enyec Csillagmítoszt, és a nyenecek egy csoportját, akiknél a *Porne* ugyanúgy nő, mint az obi-ugor hiedelemvilágban. Ebből az következne, hogy a mítoszt az enyecnek teljes egészében másoktól, feltehetőleg az obi-ugoroktól vették át. Földanya kultusza azonban olyan alapvető az uráli népeknél, s a frátriák léte a primitív kultúrákban szintén olyan általános, hogy ez az átvétel inkább bizonyos elemek beépülése lehetett, egy az átadóhoz alapvetően közelálló mítoszba. Talán a cserék különös összjátékának köszönhető, hogy Porneku belekerült a regébe, amely a rénszarvastenyésztők ősi mítoszáat őrzi, és a Vad leány révén hírt ad arról a mitikus alapelvről, amely a magyarok elődeinek létezését, fennmaradását szabályozta. Hogyan kerülhetett a sokarcú *Porne* a szamojédokhoz? Említettük már, hogy a frátriák vagy a másik frátriából hoztak maguknak asszonyt, vagy idegenből szereztek házasfelet maguknak. Ezek az idegenek pedig igen gyakran szamojédok voltak. Az asszonyszerzés nem mindig megegyezés, hanem sokszor nőrablás formájában történt. Ezért is tűnhetnek fel a *Parnek* ijesztő szörnyetegként, emberevőként a szamojédok hiedelemvilágában. (Hogy a *Parne* egy töről fakad a *por* frátriával, azt az is mutatja, hogy kígyót és békát eszik – a kígyó férfi, a béka női nemi szimbólum.)

A Csillagmítosz valójában rege. Előadója már nem a mítosz szabályozta világban él, és végképp nem a „mítosz alatti mítosz” fémjelezte korban. Ha sajátjaként élné meg a mítoszt, nem mondana szűnyogokat a hét csillag (Fiastyúk) helyett, nemcsak véletlenszerűen hasonlítaná madárfészekhez a fiú születésének helyét. Ahhoz képest viszont, hogy már ő maga sem érti a mítoszt, meglehetősen sok eredeti nyomot hagy a regében. Nemcsak nyelvi nyomokat, és az avatási hősmítosz teljes arzenálját, de még a fajd „privát” szokásai is meglehetősen pontossággal megfeleltethetők a szülők tulajdonságaival, és a történet felszínén áthatolva meglehetősen könnyen illeszthetők be a haddani alapmítoszba. A legfeltűnőbbek azonban azok a félmondatok és mondatok, amelyek olyan egyértelműséggel utalnak a mese mögötti mítoszból, hogy már-már szándékolt talányosságoknak véljük őket; egy átalakult beszély visszamaradt emlékfoszlányainak, amelyeket valaki hagyománytiszteletből átvett egy érthetlenné vált rítus történetbe foglaló mítoszból. Azt gondolnánk, ha valaki nem érti a saját maga által előadott elbeszélés jelentésrendszerét, akkor azokat az elemeket őrzi meg legtovább, amelyekhez kapcsolódni tud, és a történet menete szempontjából lényegtelen részleteket hagyja el először. A mesélő azonban olyan mondatokat őrzött meg, amelyeknek csak akkor van értelmük a regében, ha a hallgatóság tisztában van azzal, hogy *a fiú szülei fajdok*. A monda lejegyzésének idején (már nem is enyec nyelven, hanem oroszul mesélték el a gyűjtőnek) azonban az obi-ugoroknál a fajd már nem tölt be mitikus sze-

repet (és úgy tűnik az enyecéknél sem), csak a hiedelemvilágban él, mint árnyéklélek és lélekmadár. A fajok ellenben rendkívül következetesen térnek vissza a regében, kivétel nélkül mindig megjelennek amikor a második (átvitt) értelmezés lehetősége miatt szükség van rájuk. De nemcsak a szerkezet gyámoszlopain „ülnek”, hanem a semmitmondó részletekben is „ott felejtődtek”. Az elbeszélő nem elégszik meg annyival, hogy elmondja: a fiú fűben született, fontosnak véli jelezni azt is (igaz, hogy csak egyszerű), hogy a hely gödörszerű, de nem egyszerű gödörről van szó, hanem olyan gödörről, amely fészekhez hasonlít. Nem tartja elegendőnek hogy megossa velünk: a dombon két alak ül a sötétségben. A közlésbe belevegyül az is, hogy az alakok árnyak és fehérek. Ezekre az információkra nem épül semmi a későbbiekben, nincs előzményük és következményük, az „egész” szempontjából fölösleges véletlenszerűségek.

Oda akarunk kilyukadni tehát, hogy a rege feltűnően sok információt tartalmaz a mítosz alatti mítoszlól. Más szóval, túl közelinek tűnik az élő mítosz kora ahhoz, hogy egy másik nép évszázadok-, esetleg évezredekkel ezelőtt megszűnt szertartását magába foglaló mítoszának közvetlen átvétele legyen. Ezért a legvalószínűbbnek az látszik, hogy a legkésőbb az ugor kor első felében keletkezett rítus és mítosz – a földanya kultuszán alapuló rénszarvastyenyésztők szertartása – hosszú ideig életben volt közös őseink életmódjának lassú változása miatt, és még a rituális vonatkozások megszűnte után is sokáig énekelték (a regét eredetileg valószínűleg versben adták elő), mesélték még azután is. A magyarok, az obi-ugoroktól történt elválás után vitték magukkal, erre utalnak a történet struktúráját meghatározó nevek. Hogy milyen hatások érték őseinknél a történetet, nem tudjuk. Az obi-ugorok körében az alapmítosz módosult, talán azért, mert a közép-iráni Mitra kultusz hatására az ő Fű-fiből Világügyelő Férfi lett. Ekva-Pi *fű* vonásai elhalványultak, de a fratriák szelíd-vad, fű-fa, *medvetalpfű-medve* polarításai a legutóbbi időkig megmaradtak. Az északibb tájakon élő szamojédoakat azonban elkerülte a Mitra-hatás, életmódjuk egyébként is lassabban változott, így náluk az ősi kultusz hosszabb ideig megmaradt. Porneku az északi szamojédochhoz, akiknél akkor még hősének formájában élt az alapmítosz, valószínűleg obi-ugor, feltehetően osztják jövevényként érkezett, ahol a Fű-Fa polarításban betöltött szerepe miatt arra a szerepkörre került, amelyet annak idején még az ugorok mítoszában töltött be, azaz a saját korábbi helyére.

A mindössze néhány száz lelket számláló enyec közösség (amelynek hozzávetőleg fele bírja az enyecet anyanyelvként) megőrzött egy két történetből álló regét (számmunkra). Mindkét rege mögött egy mítosz és egy rítus áll. Az első rege négy karakterre épül. E négy karakter a *fű* a *fiú*, a *faj* és a *fajd*. A *fűből* *fiú* lesz (miután az anyó rituálisan azonosítja vele), a *fiúból* *fajd* (rituálisan azonosul vele ő maga), a *fajd* a *fajta* lélekmadara, ereje, elődje. Másképp elmondva: az embert Földanya magába fogadja, amikor meghal, de lelke hamarosan megjelenik újra fű alakban. A fű fajddá válik (azáltal, hogy a fajd lelegeli a legényt). A fajd lélekmadár (bölcsökön ábrázolják), amely az újszülöttekbe száll.

A rítus kétségkívül igen régi, és az évezredek során a különböző népek körében több változáson mehetett keresztül. (Például a totemösből idők folyamán lélekmadár lett az obi-ugor hiedelemvilágban. A két funkció nem áll távol egymástól, hiszen a totemkultuszban a meghalt ősök lélekké változnak – a totemklán lélekközösség.)

Rituális eredetre mutatnak a történetek szexuális jegyei is, amelyek az első történet számára a *fajd*madár „viselkedéséből” következethetők ki. Ide tartozik a násztánc, és az ősi potenciájának a közösség életerejét kifejező volta. A második történetben ezek a je-

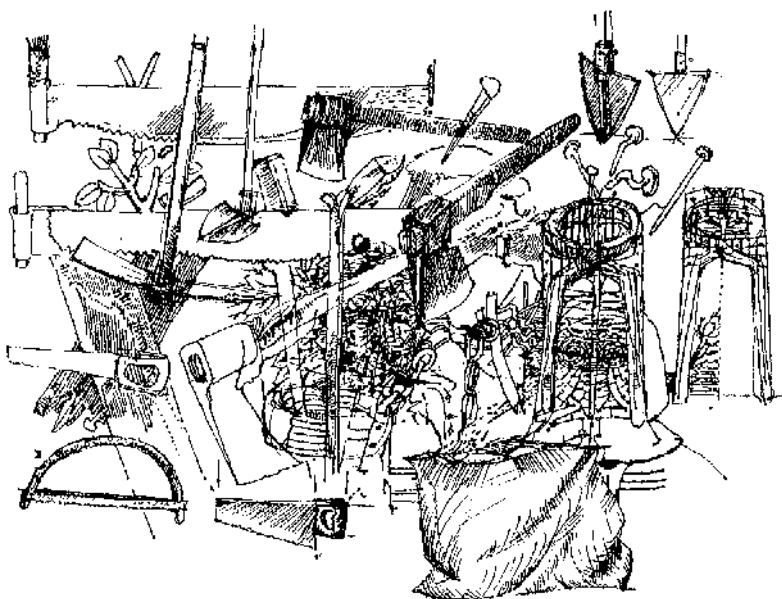
gyek a nemek (frátriák) közötti küzdelemben jelennek meg. (A vadászat és a házasság [szexualitás] között mitikus kapcsolat van. Hogy ez így volt a mi ősi kultúránkban is, azt mutatják *szere*-*szerez*, talán *bír-birkózik*, *öl-ölel* szavaink, és kettős értelmű *ajz* szavunk. Továbbá, hogy a por frátria asszonyait a rege a Fiasztúkkal azonosítja, a Fiasztúúk pedig szemben áll az égi vadással.)

Ebben a világban minden Földszülőanyából származik. A fajd földön fészkel, a fű között, Földszülőanya testében, testének gödrében kelnek ki a tojásai, ahogy a földből kel ki a fű is. (Ugyanakkor kötődik a fához [világfa], és nem utolsó sorban finom pecsenye, akárcsak a medve vagy a jávor, olyan finom, hogy talán meg sem érdemli az ember minden nap.)

Míg az első történet a totemklán eredetét adja elő, és ezzel a közösség összetartozását hitelesíti; a második – Fű-fiú és Porneku története – a frátriák meghatározása (a moszok szemszögéből), ellentétük és összetartozásuk törvényének foglalata.

A mítosz hőse, Füvecske négyszeres azonosuláson megy keresztül: növény, állat, isten és a közösség része, „tagja”. Az első rege szerkezetét az ő négy átalakulása alakítja ki. A négy karakter a mese négy pillére, a közöttük feszülő viszony szövi a Föld rámafáján a történetet.

A nevek közötti mágikus összefüggés, és a szerepek közötti névazonosság szentté teszi a történetet. Itt minden mindennel egy: a történet struktúrája megegyezik a nevek struktúrájával. A nevek pedig behelyettesíthetők *magyarul* a történetbe. Ez csak úgy lehetséges, ha a rítust és a mítoszt a magyarok ősei is ismerték.

FRIED ISTVÁN

Sziklay László pályájának emlékezete

Tizennégy évig utaztam ide-oda, s az utolsó utazáskor, amikor elbúcsúztam az alsóvárosi templom későgótikus épületétől, az öreg temető kőkerítésétől, és attól az egyemeletes sarokháztól, amely minden héten üdözölt, kiszorult szememből a könny...

(Sziklay László: Egy kassai polgár emlékezete)

Wiedererinnerung ist zugleich Metamorphose (A visszaemlékezés egyúttal átváltozás is)

(Wilhelm Dilthey)

1978 és 1983 között vetette papírra Sziklay László visszaemlékezéseit, amelyek a magyar művelődéstörténet több körét járják be, hogy egyfelől a mainapság egyre többek által művelt mikro-történelem egy változatára szolgáltatassanak példát (beleértve a mentalitástörténetet), másfelől egy jellegzetesen-küzdelmesen közép-európai, kelet-közép-európai értelmiségi-polgári pálya „műhelytitkai”-ba avassanak be. Az *Egy kassai polgár emlékei* címen, Pozsonyban, 2003-ban, a Kalligram Kiadó gondozásában (Tóth László lektori munkájának segítségével) megjelentetett és levélformát imitáló, hangsúlyozottan személyes hangvételű visszaemlékezés címével meg avval, hogy a Városról beszél (amelynek néven nevezése, tulajdonnévi „megszólítása” helyett allegorikus jelentőséget tulajdonít), a mai olvasó előtt Márai Sándor önéletrajzát (*Egy polgár vallo-másai*) és *Kassai őriáratát* (meg még talán *A kassai polgárokat*) idézi föl, háttérben a Cassovia-metszetet megőrkítő verssel. S teszi ezt annak ellenére, hogy Márai Sándor neve, személyisége, önéletrajza még „véletlenül” sem merül föl, mint ahogy hiába keressük a Városban élt, innen a prágai szenátorságra választott Grosschmid Géza (Márai édesapja) említését. Jóllehet – elismerve a lényegi különbségeket, például azt, hogy – Márai lényegében tartósabban csak gyerekként, az Osztrák–Magyar Monarchia „perifériáján” élt Kassán, míg Sziklay László kisgyermekkorai éveit után megtapasztalhatta, apja révén megkülönböztetően átélhette a kisebbségi magyar sorsát: a módosult kapcsolatok a „világ”-hoz, a Trianon után több országba szétszóródott magyarsághoz, a magyar nyelvhez és irodalomhoz, Közép-Európához. Így nem utolsósorban az inkább körülírható, irodalmi és szociográfiai művekből kiolvasható, esettanulmányokban példázódó „polgári” értékrend értelmezését és értékelését a „helyszínen” tanulmányozhatta. Ugyanakkor az a „tér”, amelyben Márai és Sziklay gondolati létrajza közvetítődik, számos ponton lehetne rokonítható. Az a tény, hogy Márai neve még ott sem bukkan föl, ahol logikus lenne (például a Sziklay Ferenc vezette Kazinczy Társaság könyvkiadási, -terjesztési munkáiban, a szlovenszkói magyar lírai antológiát emlegetve), talán magyarázható az emlékezések megszületésének évszámával; ezekben az időkben ugyanis Márairól nemigen lehetett pozitívan nyilatkozni Magyarországon; és még az a Sőtér István is, aki különféle tanulmányköteteiben szívesen közölte újra ko-

rábban közzétett dolgozatait, mintha megfeledezett volna arról, hogy a *Szindbád hazamegy* milyen szerepet játszott Krúdyról szóló írásai létrehozásában. Feltűnő, hogy – és ez már Márai és Sziklay látásmódjának eredendő különbözőségeit illeti – Márai viszonylag keveset beszél apjának kisebbségpolitikai tevékenységéről, ügyvédi és politikusi küzdelmeiről, amelyek részben „belső” pártcsatározások voltak a különféle (cseh-)szlovákiai magyar elképzelések, irányzatok, világnézeti szövetkezések, önmeghatározások között. Ezzel szemben Sziklay apa-képének lényeges összetevője az a heroikus szervezőmunka, amely a talán túl magánosra tételezett Sziklay Ferenc életútjának meghatározója volt. A Sziklay-kötetben egyrésztől plasztikus képet kapunk az apa változatos sorsfordulatairól, e sorsfordulatok viszont minden esetben a polgári demokráciát csupán a személyiségi jogokra korlátozó (cseh)szlovák hatóságoktól függtek, másrésztől a Sziklay Ferenc munkáját valamiképpen gátoló, bíráló, vele szembenálló pártpolitikai, világnézeti irányzatok reprezentánsai olykor – érthető, megmagyarázható – elfogultsággal vázolódniak föl. S míg a személyes forma, a valakihez szólás lehetővé teszi azt, hogy az apai sértettségek örököséként az emlékezés szerzője ne szlovákiai magyar művelődéstörténetet írjon, hanem annak a Sziklay Ferenc nevéhez és tevékenységéhez fűződő eseményeiről számoljon be, amiként az emlékező fiúban megrögződött feltehetőleg jórészt az apai elbeszélés alapján), addig az immár ezt a kötetet is forrásként felhasználó kutatásnak majd nemcsak Sziklay László értékítéleteit kell mérlegelni és szembevetni az Országos Széchényi Könyvtárban archivált Sziklay Ferenc-hagyatékkal, egyes akciók, személyes viszonylatok „hátterét” „reálpolitikai” esélyeit az eddiginél jobban megvilágítandó. S csak mellékesen jegyzem meg, hogy Máraihoz hasonlóan Fábry Zoltán se szereplője ennek a memoárnak, jóllehet a Sziklay Ferenc–Fábry Zoltán levelezés darabjai már megjelentek, ha nem is példaszerű és filológiailag hibátlan kiadásban, és egyáltalában, a hivatalosnak mondható szlovákiai magyar intézményrendszer (amelynek létrehozódásában bizonyos szektorokban aligha elhanyagolható tényezőnek számított Sziklay Ferenc munkássága) és ez intézményrendszeren kívüli irányzatok lehetséges kapcsolataira csupán célzások olvashatók (mint amilyen Sziklay Ferenc és a Sarló fiataljai közötti viszony, illetőleg Dobossy László változó magatartása Sziklay Ferencsel szemben). Elismerem, hogy erre talán a teljes anyag kiadása során lehetne választ kapni, hiszen a terjedelmes emlékezés „meghúzza” jelent meg. Ezért jó lett volna függelékben a kutatás meg az érdeklődők számára közölni, mi maradt ki. Mivel a szlovákiai magyar művelődéstörténet kutatása igényli azt, hogy különféle nézőpontú emlékezéseket lehessen összevetni, így mindenképpen jogos az olyan megközelítés is, amely súlyosan elmarasztalja azokat, akik egy más emlékezésben vagy kutatásban pozitívabb szereplőkként jellemeztetnek. Meg az is teljesen indokoltnak vélhető, hogy nagy szükség volna ezután Sziklay Ferenc pályaképének markánsabb megrajzolására, nem utolsósorban a kéziratári-levéltári adatok alapján, áttekintve számottévként publicisztikai munkásságát is. Hiszen kissé leegyszerűsített, mondhatnám úgy is: „voluntarista” megfogalmazások élnek még a kérdés kutatóinak körében is, konzervatívizmusból, a dilettánsok kezdeti pártfogolásában megbélyegezve Sziklay Ferencet. A magam emléke alapján állíthatom, hogy egy kétosztatú, Sarló- és Fábry-központú szlovákiai művelődéstörténet hajlamos a rövidre zárásra, a pozitív-negatív meghatározásra. Amikor a Magvető Kiadó kérésére részt vettem a *Mártír írók antológiája* új, bővített kiadása személyiségrajzainak elkészítésében (S két szó között a hallgatás... Budapest, 1970.), Sebesi Ernő, Neubauer Pál és Antal Sándor mellett Sziklay Ferenc rövid arcképét is megrajzoltam, mint aki ugyan nem a vészidőszak áldozata volt, de áldozata

tos munkája és nem utolsósorban a visszacsatolás után ért mellőzések hozzájárultak fájdalmasan korai halálához. Az elkészült rövid pályarajz végül nem kerülhetett be a kötetbe, mert valaki („eredménnyel”) tiltakozott az ellen, hogy egy „szélsőjobboldali személyiség” helyet kaphasson a könyvben. Hogy Sziklay Ferenc még jobboldalinak sem nevezhető, nemhogy szélsőségesnek, az nemcsak ebből a kötetből, mármint Sziklay László emlékezéseiből tudható, hanem műveiből, kiadott (és kiadatlan) leveleiből, főleg húszesztendősi kisebbségpolitikai szerepléseiből is. Éppen az ellenkezője igaz: mindenféle szélsőséggel szemben állt, mindig kereste a megköthető, a „vállalható” kompromisszum lehetőségét, a szlovákiai magyar „autonóm” művelődésügy érdekében kötött szövetségeket, ám a Csehszlovákia alkotmányában (is) biztosított, a békeszerződésben vállalt (ám a csehszlovák vezetéstől be nem tartott) kisebbségi-kulturális jogok fenntartásához ragaszkodott. Iskoláztatása, irodalom- és kultúraszemlélete valóban a XX. század első évtizedeiben formálódott, de azok közé tartozott, akik viszonylag gyorsan reagáltak a magyarság megváltozott helyzetére, és rádöbbenek arra, hogy sem a passzivitás, sem a dezertálás nem vezet célhoz, hanem a kultúrában határozottan és akciókkal kell biztosítani a magára maradt magyarság képviselését. Ennek lett aztán az eredménye, hogy Sziklay Ferenc sem íróként, sem fordítóként nem alkotott Márai Sándor mércéjével kiemelkedőt, de átvéve a cseh pragmatizmus „aprómunka” gondolatát, ezt megszerelve azzal a felismeréssel, hogy egy multikulturalitásra kényszerült társadalomnak a multikulturalitásra nézve kényelmetlen és olykor ellenséges környezetben kell munkálkodnia, még regényeivel is, ám mindenekelőtt szervezőmunkájával, előadásaiival, újságcikkeivel a „megmaradás”, a kulturális önszerveződés ügyét szolgálta. Még hozzá a végső mérleget tekintve: tiszteletre méltó módon, eredményesen.

És most itt, ezen a ponton, még mindig fenntartva az *Egy polgár vallomásaival* való egybevetetőséget, térek rá a polgártudat megjelenítése kísérletének bemutatására a Sziklay-memoárban. Annál is inkább szükségesnek mutatkozik ez, mivel Márai „önéletrajza” ugyan hasznosul például a mai szociológiai, olykor a várostörténeti oktatásban (és kutatásban), azaz kevésbé számolva ama műfaji besorolásával, miszerint önéletrajzi regény volna, módszeres eljárásai azonban a szépirodalom körébe sorolják, még akkor is, ha igazat adok Mekis D. János megállapításának: „Márai Sándor könyve nemcsak a megszólalás lehetőségeit kereső másodmodern önéletrajzi-irodalom számára kínált fel szuggesztív műformát, hanem áthagyományozódó *Kulturgut*ként hatott a narratív élettörténet-értelmezés azon megnyilvánulásai számára is, amelyek nem tartoznak a professzionális irodalom körébe”. Sziklay Lászlónál (az általa vagy más által adott címbe emelt) „kassai polgár” kijelölni látszik a tájékozódás/tájékoztató irányát, a mű közvetlen címzettje szintén (jóval fiatalabb) kassai lakos, az apa küzdelmei is jórészt Kassán játszódnak le, míg az emlékező lapszerkesztői és felső-iskolai munkálkodásának, valamint a női főszereplőknek sorstörténete szintén Kassán bonyolódik, valahol a családi idill és a történelem okozta hányattatások terében. A Város allegorizálása a hagyományértelmezésnek irodalomközpontú változatát erősíti, részint a Sziklay Ferenc működtette Kazinczy Társaság és Kiadó névadói emlékezetét hangsúlyozva, részint a Sziklay László alapította *Új Magyar Museum (1942–1944)* révén Kazinczy és Batsányi XVIII. század végi szépirodalmi-szerkesztői vállalkozását a látókörbe vonva. Ez a fajta kulturális emlékezet az újraírások/újraírók labirintusába irányít, hiszen előbb a kisebbségi helyzetbe taszítás, utóbb a visszacsatoláshoz fűzött remények szétfoslása éppen annak a polgártudatnak ellentettje, amelynek létezését mind Márai, mind Sziklay László Kassával és a Kassán-léttel, nem utolsósorban a kassai történettel

hozza kapcsolatba, és amely legalább oly mértékben „virtuális” téridős viszonyokat teremt, mint amilyen mértékben a sorsfordulatok minduntalan ennek a polgárlétnek általános, szélesebb körű szellemi létformává válni képtelen voltát hangsúlyozzák. Kiváltképpen oly módon, hogy Sziklay Lászlót apja küzdelmei, majd saját, részben budapesti, részben szegedi tapasztalatai a (magyar) polgári szellemiség hiányára döbbsentik rá. Nyíregyházán az a dzsentri-mentalitás rémíti meg az ifjú tanár Sziklay Lászlót, amely – teszem hozzá – pervertált változata Krúdy Gyula nyírségi dzsentri-történeti figuráinak. Budapesten elsősorban a Pedagógiai Főiskola puccsszerű megszüntetése arra emlékezteti Sziklay Lászlót, hogy a polgári alapértékek, a személyiség, a minőség, a színvonalas munka, a kötelességtudás, az intézmény tisztességes szervezése-szolgálatára már nem látszanak érvényesnek lenni a totalitárius állam dogmatikus-alságos (kulturálisnak csúfolt) politikájában. Szegeden az úgynevezett konszolidáció éveiről kapunk plasztikus képet, a kisszerű intrikák űzik el az akkor már nemzetközi hírű tudóst arról a tanszékről, melyet ő alapított, és amelynek révén a szlovák-magyar irodalmi kiegyenlítődést és a magyarországi szlovák nemzetiség kulturális fölemelését szolgálhatta. Hiszen a tanszékvezetést megkaparintani akaró „kollégák” személyi ambícióikat élik ki, Sziklay László viszont – és erre magam is tanú volnék – sosem egy *ügyből* akart élni, mindig egy *ügyért* (elmondása szerint ezt Horváth Jánostól, egyetemi professzorától tanulta, de nem utolsósorban apja példájából is). Rövidebbre fogva: a Kassán megélt vagy a Kassának tulajdonított szellemiség kettős forrása az apa emlékezete és Márai önéletrajza, amelyben a „Garrenek művé”-nek ama nehezen megnevezhető, még nehezebben meghatározások közé fogható „léggör”-nek szintén az apa a reprezentánsa, az önéletrajz mellett a *Féltékenyek* című regény tanúsága szerint (amelynek viszont Fischer-Colbrie Ágost püspök, persze, nem néven nevezve, ugyanúgy szereplője, mint Sziklay Ferenc élettörténetének, szerkesztői „karrierje” megindulásának). Hogy ezen a helyen menyire volna helyénvaló a protestáns etika örökségéről és XX. század eleji változatáról szólni, további töprenkedés tárgya lehetne, és nem elsősorban Sziklay Ferenc konvertálása miatt (és itt megint csak arra lennének figyelmesek, hogy a klerikalizmussal átszótt és a feudális maradványaitól nem teljesen megszabadult XX. század eleji Magyarország miként torolta meg Sziklay Ferencen liberális világnézetről árulkodó cselekedetét, s ez miként jelezte a polgártudat eleve „kisebbségi” státusát). Nevezetesen az a fajta „léggör”, amely az *Egy polgár vallomásaiból* kiolvasható, és amelyet – ismételtelen nem árt hangsúlyozni mind Sziklaynál, mind Márainál – az apa léte, magatartása, pályája tesz szemléletessé, részint a kultúrában-léttel, részint egy nyugat-európai színezetű városiassággal jellemezhető, lett legyen annak életmódbeli vetülete, világnézeti/szemléleti vonatkozása, illetőleg „szereptudata”, a szónak korántsem a látzat-valóság századfordulós dichotómiája értelmében. (Márainál: „Művelni magam, hogy másokat művelhessek. Minőséget akartam.”) Szereptudat ez, ám sokkal inkább a személyes felelősség tekintetében, mind a családi élet szervezettsége, mind egy élhető élet megvalósíthatósága viszonyrendszerében, mind a család szűkebb köréből kilépve a városi kulturális ügyek, majd a kisebbségivé kényszerült magyarság kulturális/politikai képviselőjének (már többször így írva, de a vállalat jellegének hangsúlyozása miatt feltehetőleg indokolva a szóhasználatot) *szolgálatában*. Ez a szolgálat-tudat „pedagógiai” éthoszból éppen úgy nyilvánvalóvá válik, mint a magánélet és a közélet kultúrára orientáltságában. Mind Sziklay Ferenc Szlovákiát bejáró előadásorozatában (amelynek tárgyát Sziklay László közli, s ez éppen nem egy megmerevedett konzervatívról árulkodik), mind Sziklay László nyíregyházi, budapesti és szegedi tanárságában éré-

kelhető az a magatartás, amely az előadás hallgatóságában, a középiskolai és főiskolai/egyetemi hallgatókban nem a tanítás „tárgyát” látja, hanem interperszonális viszony kialakítására törekszik, és ezen keresztül a „másik” felet igyekszik érdekeltté tenni a közös munkában. Ezzel párhuzamosan az interperszonális viszonyban az előadó, a tanár személye is alakul, folyamatosan létrehozván azokat a feltételeket, amelyek nemcsak a kölcsönös be-, hanem a kölcsönös elfogadást eredményezhetik. S ha a polgártudatról, a „léggör”-ről, illetőleg a Garrenek művéről esik szó, az értelmiségi pálya legföljebb a kényszerítő és mind jobban nehezülő külső körülmények között válik „képviselési”-vé, az individuális szubjektumok létrehozhatóságát a nyelv- és szubjektumfelfogásban körvonalazódó külső és belső „ellenállások” gátolják.

Ez utóbbi, tézisszerűen hangzó megállapításhoz újólaj (Márai és Sziklay László kötetibe belelapozva) néhány magyarázatot fűzök. Miközben Kassa „szellemi életforma”-ként konstituálódik az irodalmi művekben, a kassai létről, az apai küzdelmekről szóló beszámolók, az „idegenek”, mondhatnám úgy is: „kolonizálók” értetlen viselkedéséről és múlttagadásáról szóló beszámolók éppen a polgártudat foszlékonyaságára, a mind szűkebb, családi térre korlátozódó lehetőségére mutatnak rá. A polgártudat, amely a személyiség létesíthetőségét egy Bildungsbürgertum típusú polgárság keretében vélte megvalósíthatónak, egyfelől a mind nehezebben őrizhető illúziók birodalmába kerül, másfelől irodalmi művek révén artikulálható. Ezek az irodalmi művek kénytelenek számolni azzal, hogy a vékony, valóban polgári réteg nyelv- és személyiségfelfogását egy jobb esetben is csupán utóvédharcban képes fönntartani, ám ezek az utóvédharcok messze nem kizárólag a hazai vitákban torzulnak, hanem az európai politikai és kulturális környezet sem érzi továbbtarthatónak ezt a XIX. századnak minősített nézetrendszert. S annyiban valóban XIX. századi, hogy a realista, romantikus, naturalista, szimbolista „esztétikák” nyelviségében fokozatosan bizonytalanodik el, nem egyszer hitelét veszti a személyiség kommunikatív tevékenysége, s válik mind inkább kérdésessé a világ nyelvi megragadhatósága. Am Kelet-Közép-Európában egyfelől jónéhány helyen még a XIX. század közepén sem válik teljessé a „hivatalosan” elfogadott, „megteremtett” irodalmi nyelv, a jelentős, nyelvet meghatározó szótárak története szintén elhúzóódik, másfelől a személyiség meg a nemzet-személyiség egymásra vetíthetősége és vetülése azt a fajta historizmust élteti (nem egyszer még a XX. század elején is), amely a képviselési szólás kollektív érvényét sokáig fönntartja. Márpedig sem a kisebbségi társadalmak megosztottsága, sem az ezt jól érzékeltető esztétikai-művészeti diszcrepanciák (a kisebbségi magyarok között felbukkanó 1918/19-es emigránsok, az önképzőköri színvonalú, hajdan alapított helyi kulturális társulatok aktivizálódása, az avantgárd felé tájékozódók, a kisebbségi helyzetüket átértékelők stb.) nemigen engedik meg annak a – ki tudja, mennyire megvalósítható – szélesebb körű összefogásnak megteremtését, amely nemcsak a többségi nacionalizmussal, anti-demokratizmussal szemben tudja ellátni az érdekképviselést, hanem a kisebbségi társadalmon belül a sokféle egységben hajlandó gondolkodni. Azaz nem törekszik az egyszínűség létrehozására, hanem a kölcsönös elismerés gesztusaival veszi tudomásul érdekek, értékek, felfogások, magatartások különbözőségét. Ha jól olvasom Sziklay László emlékiratát: apját efféle integratív, közvetítő, a megértésre törekvő személyiségnek mutatja be, akinek próbálkozásai a dialógus tárgyában rajta kívül eső okok miatt nem bizonyultak sok esetben sikereseknek. Ugyanakkor nem vetődik föl az a probléma (és fölvetődését egy szubjektívra hangolt visszaemlékezéstől aligha lenne jogos követelni), hogy a modernitás régi típusú közösségeket eleve bomlasztó irányai

miként zárják be a merő hagyományörzésbe a kisebbségi személyiségek egy részét (akiknek – s ez sem egészen mellékes tényező – a többségi politika alig hagy más teret, mint a sérelmi politikát), illetőleg az avantgárd és a hagyományértelmezés dichotómiái milyen változatokat hívtak elő (és előhívtak-e integrálható beszédmódokat) a szlovákiai magyar társadalomban és művészetben. Itt figyelmeztetnék arra, hogy Márai Sándor az, aki „nyugati”, majd az 1930-as évektől kezdve budapesti tapasztalatai alapján tudatosította, miszerint hanyatlak, szétfoszlik, provincializálódik az a kultúra, amely csupán őrzi és nem teremti szüntelen újjá a hagyományt. Ez az állandóan újjá-alakított, újjá-teremtődött hagyomány a maga sokféleségében, különféle szociolektusaiban, egyfelől rálátást enged az értékek szétesésének folyamatára (amelyet a történelmi események: az első és a második világháború, a forradalmak, a békediktátumok stb.) siettetnek, másfelől éppen a másodmodernségnek kronológiailag többé-kevésbé a Sziklay Ferenc- és részben a Márai-pályával egyidejű szerzői kísérlik meg az értékek széthullása és értékek tételezése folyamata dialektikájának feltárását és megjelenítését. A késő-modern irodalom fontos törekvései közé tartozik, hogy a szubjektum válságára és a vele együtt felvetődő bölcséleti-irodalmi kritikára innovatív írásmóddal és formai kísérletekkel reagáljon, véli Peter V. Zima. Az 1880-as esztendőkből Nietzsche modern világunk kettős karakterén töprengett, ugyanazokból a szimptomákból lehetne a hanyatlásra és erősségére következtetnünk. A szűkebb cselekvési és gondolkodási térre szorított kisebbségi szerző a sokkot okozó helyzet utáni első eszmélésében az erők naiv módon tételezett összefogásában gondolkodott, az értékmentés módozatain próbált meg munkálkodni. Sziklay Ferencnek ezt a magatartását minősítette egy (valamivel és sokkal) későbbi reakció korszerűtlenné; míg Márai Sándor a szlovákiai magyar fiatalok mozgalmairól nyilatkozva több ízben hangsúlyozta azok „európaiságát”, mentességüket a konzervatív hagyományörzés elavult alakzataitól. Egyben (e téren) a polgártudat értelmezésében mutatkozó eltérések jelentkeznek. Márai előbb Német-, majd Franciaországból résztvevője a szlovákiai magyar irodalmi életnek (mindenekelőtt a *Kassai Napló*-ban publikált írásaival), Sziklay Ferenc belülről látja, mozdítja elő a kulturális (ön)szerveződéseket, és kénytelen szemlélője a pártosodásnak a kultúrában. Így álláspontjuk természetesen külön utakat előlegez, viszont (ideszámítva Sziklay László emlékezéseit) a Város allegóriáját valamennyien továbbgondolhatónak hiszik. Márainál a Város olyan utópikus (inkább feltételezett, mint valós) terv része, amely a modernségben is éltethető polgártudat művészetét (ismétlek) szellemi életformává avathatja, és így részint a „nyugati”, művészetrel azonosuló városképzetek ekvivalensévé válhat (a kassai és a nyugati „dóмок” jelképiségeinek összegondolása révén), részint a polgári magatartásforma lehetőségein gondolkodik el, annak ugyan – regényeiben – inkább önfelszámoló folyamatát érzékeltetve, nem egyszer önironikus gesztusokba játszattva át a polgártudat makacs igyekezetét önmaga őrzésére. Sziklay Ferenc és Sziklay László közéleti és műfordítói, Sziklay László tudósi munkásságában a multikulturalitásba véli(k) kicsengetni ezt a polgártudatot, nem pusztán a tolerancia-gondolat hangoztatásával, sokkal hatásosabban a kultúrák és nyelvek, irodalmak és magatartásformák közvetítésének igyekezetében. Ennek mindkét Sziklay életművében számos példáját lehetne felsorolni, Sziklay Ferenc opera-szöveggönyv fordításaitól a *Mai szlovák novellák* közös fordításkötetéig, illetőleg egészen addig, hogy a magyar szlavisztika történetében Sziklay László szerepe a magyar szlovakisztika „nagykorúsítása”-ban, emancipálásában egészen kiemelkedő jelentőségű. Az emlékiratból tudjuk meg, hogy az apai példa és intellemt fordította úgy Sziklay Lászlónak, a magyar-francia-szlovák

szakos egyetemi hallgatónak érdeklődését, hogy (miután a Városra is emlékezve Kazinczy Ferencről írta doktori értekezését) a szlovák irodalom és a szlovák-magyar kapcsolatok kutatásának szentelte életét. Igaz, hogy – mint az emlékirat a szükségesnél talán valamivel kurtábban említi – más tényezők is ebbe az irányba térítették Sziklay Lászlót, így a Gál István szerkesztette *Apollo* megjelenése 1934-től, a Csuka Zoltántól 1933-tól kiadott *Láthatár*. Az első, bár szlovák–magyar érintkezésekre alapozó közép-európai programtanulmányt viszont a debreceni Hankiss János kérte Sziklay Lászlótól a *Helicon* című, nemzetközi szerkesztőségű, összehasonlító irodalomtudományi folyóirat részére, ez az írás olasz nyelven(!) jelent meg. Ám mindez előrevetítette, hogy Sziklay László azok közé fog tartozni (Klaniczay Tiborral, Sőtér Istvánnal, Vajda György Mihállyal, Horváth Károllyal együtt), akik a második világháborús kelet-nyugati megosztottság ellenében, a szellemi „vasfüggöny”-ön rést ütve, éppen az összehasonlító irodalomtudományi munkákkal emelték ki a magyar irodalomtudományi/kulturális életet elszigeteltségéből, és 1962-től kezdve bekapcsolták a magyar szellemtudományokat (ismét!) a nemzetközi munkamegosztásba. Tevékenységük szegedi vonatkozásáról szólva: Sőtér István az 1940-es évtized második felében tanított a szegedi egyetemen, Horváth Károly szintén itt volt vezetője a magyar irodalmi tanszéknek, Vajda György Mihály ugyancsak itt 1974-ben megalapította az Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékét, Sziklay László pedig a szegedi Tanárképző Főiskola tanszékvezetőjeként, majd a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara címzetes egyetemi tanáraként vett részt Szeged szellemi-tudományos életében, jelentette meg írásait a szegedi főiskola Évkönyveiben, Tudományos Közleményeiben, illetőleg a *Tiszatáj* című folyóiratban.

Míg egyfelől előbb a kisebbségi lét zártsága és „bebörtönözöttség”-élménye téteti kétségessé a személyiség létesülését (hiszen a lét kényszerpályákon, az „ahogy lehet” személyiségtorzító „alternatívái” mentén telik el), másfelől utóbb a totalitárius rendszer úgyszintén zsákutcába torkollatja az előző korszakból származó kezdeményezéseket, és előírt, kötelezővé lett terminológiájának egyneműségébe erőlteti a sokféleképpen gondolkodókat. Márai Sándor ugyan az emigráció „iszonyú” szabadságát választotta, hogy legalább szabadon hallgathasson, de a „kizártság” sem biztosítja a személyiség folyamatos jelenlétét (a világban, az anyanyelvi tudatokban, a „világ”-irodalomban); és így mindhárom életpályát a megszakítottságokkal, be nem fejezettségekkel, a történelemben vetettséggel együtt kell/lehet látnunk. Mindebből nem következik, hogy egy különféleképpen értett polgártudat megvalósíthatatlannak, „élhetetlennek” bizonyult volna a XX. században, de nem következik az ellenkezője sem akkor, ha olyan élet-tervnek fogjuk föl a polgárlétet a XX. század Magyarországon, amely az Osztrák–Magyar Monarchia végső évtizedeitől, az országvesztés, a „szétszóródás” keserves tapasztalatait át az újra-létesíthetőség kétségeiig, majd a nagyhatalmak által elfogadott totalitárius rendig tartó folyamatban mindig újrafogalmazódik, újra-körvonalazódik, és elsősorban az irodalomban, a legérzékletesebben Márai Sándor műveiben az „ábrázolhatatlan ábrázolásakor” kap alakot.

Az a régebbi történetiszemlélet diktálta tézis, miszerint a történeti Magyarországon nem jött létre „nyugati” értelemben vett polgárság, éppen úgy újra-gondolandó, mint az, hogy a városi lakosság „nem magyar” (főleg német és zsidó) elemeknek elmagyarosodásával jött létre. Márai Sándor Kassára és Kolozsvárra hivatkozik, mint ahol meglehetősen az a társadalmi réteg, amely a magáénak tudta-élte a polgári értékeket, a műveltséget és létmódot, és az 1928 utáni Budapesten élve is több ízben állítja egymással

szembe Kassa és Kolozsvár történelmi polgárságát a felszínesebbnek elgondolt budapestivel. Írói szemlélettel nem célszerű a történelmi kutatás adatait szembeállítani, annyi bizonyos, hogy 1867 után megindult a nagyvárosiasodás folyamata, a technikai-ipari fejlődés felgyorsult, Budapesten koncentrált a szellemi élet jórésze (bár a XX. század elején például Nagyvárad is kulturális központként könyvelhető el), és megerősödött a nyugati értelemben vehető, európai kitekintésű és érdekű polgárság lehetősége. Amely azonban nem volt, később sem lett a politikai hatalom birtokosa. Ugyanakkor a polgári értékek hangsúlyos vállalása, a polgártudat szembeállítása a hivatalosan hagyományosnak hirdetett „értékekkel” konfliktusforrás lett, nemcsak a magyarországi, hanem a kisebbségi magyar társadalmakban is. Nemcsak Márai idevonatkoztatható írásait célszerű ideidézni, hanem Jócsik Lajosnak mainapság érdemtelenül keveset emlegetett *Iskola a magyarságra* című emlékezését az 1918–1938 között eltelt csehszlovákiai magyar évtizedekre, és általában mindazoknak megnyilatkozásait, akik a polgári-kispolgári-paraszt létből „kiemelkedve” léptek be a régi rendhez ragaszkodó társadalmakba. Sziklay László nyíregyházi élményei a reklamáló katonatiszt-szülővel, a söröző igazgatóhelyetessel, általában a bemutatkozó vizitre igényt tartó városi társadalommal fontos „mikro”-adatok mentalitások összebékíthetlenségéhez, olyan társadalmi megosztottsághoz, amely egymással nem vagy alig érintkező nyelvek révén artikulálódik, amelyek között nem vagy alig van átjárás. De éppen úgy más diszkurzus a totalitárius államé, amely a polgárt legföljebb szitokszóként emlegeti, s így a „hagyományos” (mondjuk, a Márai és Sziklay Ferenc által elfogadott) polgári értékeket száműzi.

Az idősebb, nyugdíjas tanár, kutató Sziklay László számvetése nem mentes a nosztalgától, amelyről az *Egy polgár vallomásai* meg a *Naplók* Márai megtagadja magát. Az a fajta *sértődöttség*, amellyel Márai már 1943 körül leszámolt, („Nem meglepődni és nem megsértődni”), szintén ott munkál Sziklay László emlékezéseiben. Félreértés ne essék: itt nem személyes ügyek miatt érzett jogos megbántottságot értek sértődöttségen, hanem Márai terminusát alkalmazom. Az 1945 előtti Márai sokszor érezte magát sértettnek, mivel – ahogy egyhelyütt írta – a kor áhítat nélküli volt. Mivel a magyar uralkodó körök huszonöt éven keresztül elárulták a műveltséget. („Arról van szó, hogy huszonöt éven át egy társadalom megtagadta a műveltséget.”) Mivel nem tudásra, ismeretre vágytak, pusztán jólétesültségre. Egyszóval a sértődöttség oka az volt, hogy a magyar világot – Márai szerint –, illetőleg annak jelentékeny hányadát, ugyanazzal az érték-vákuummal lehet jellemezni, mint Hermann Broch szerint a Monarchiát lehetett. Az elmulasztott lehetőségek sorozata volna felróható annak a bizonyos magyar világnak. Sziklay Ferencet az „sértette”, hogy lényegében ugyanez volt elmondható a sokkal nehezebb körülmények között létezni kényszerülő szlovákiai magyar társadalomról is, az értékek kölcsönös cseréje, a sokféleség jogának elismerése helyett kizárólagosságok, monologizálások kifejeződésének, agressziójának volt tanúja, s így békéltető törekvései számára kevés tér nyílt. Sziklay László pályája sem volt mentes a félreértésektől, a gáncsoskodásoktól; ám lényegében jól körvonalazható életterv szerint alakult. Már másutt szóltam arról, hogy első, 1934-ben, az *Apollo*-ban kiadott szlovakológiai értekezését kisebb, hangsúlyozom: nem lényegi módosításokkal átvette 1962-es monográfiájába, *A szlovák irodalom történetébe*, amelyben „elméleti” igényteléssel érvényesül a szlovák nemzeti narratívával szemben az Apollo-„nemzedék” megalapozta közép-európai humanizmus szempontja, különös nyomatékkal pedig a hungarus-tudat megannyi változata, kiváltképpen az úgynevezett nemzeti ébredést

megelőző periódusokban. Itt Sziklay László például az egyoldalú „barokk szlávizmus”-sal szemben emeli ki a szlovák–magyar közös hozzájárulást Magyarország irodalom-, sőt művelődéstörténetéhez; s ez a mindkét részről sokszor felejtésre ítélt, jelentéktelennek minősített magatartás, gondolat, nemzeteszme azért elég erőteljesnek és virulensnek bizonyult, hiszen még a XX. században is akadtak olyan szerzők és művek (Sziklay László meggyőzően fejtegeti Hviezdoslav *Véres szonettjeinek* egyik vezérgondolatát, a szláv eszme és a hungarus patriotizmus együttes vállalását), hogy emlékeztessen arra a multikulturalitásra és közös nyelvre, amely Pozsonytól Kassáig egy régiónyi területet jellemezett. Az apai örökség e téren akként volt továbbgondolható, hogy a polgári világ formáinak őrzése a világra nyitottság alakzataival lett együvé szervezhető. Ennek ugyan a totalitárius állam – eufemisztikusan szólva – nem kedvezett, de éppen a többek által a feudális magyarországgal szembeállított „felvidéki ember” nem ideáltípusként rajzolódott ki, hanem a kisebbségi lét-gyakorlat során teremtődött, megvalósult polgár személyiségében jött létre. Jócsik Lajos 1940-es *Idegen igában* című visszaemlékezése nem a kultúrfölény korábban meghirdetett eszméjét vélte ön-megtartó erőnek, hanem a minőség ellenállását vázolta föl az alacsonyabb, a más, de semmi esetre sem „európaibb” értéket képviselő, a szó általános értelmében vett „kultúrformákkal” szemben. Kassát Jócsik emígy jellemzi: „A város nem vesztette el döntő magyar mivoltát a megszállás ideje alatt. A magyar kultúra gazdag hagyományai voltak a városban és a magyar urbanitás sokáig ható erő, mérték és forma maradt. A csehek és szlovákok nem hoztak a városba magasabb rendű kultúrformát” (Jócsik diagnózisa egybeesik a *Féltékenyeket* író Máraiéval, de nem utolsósorban a két világháború közötti kassai magyar kulturális életet jellemző Sziklay Lászlóéval). Egy másik idézet Jócsiktól: „A kisebbségi helyzet legnagyobb eredményének tartom, hogy a polgáriság értelmét visszavezette eredeti jelentéséhez, amikor még a polgári kultúrlét és nemzeti lét teljesen egybeestek” (Ez a gondolat sem idegen Máraitól, elsősorban színművét, *A kassai polgárokat* lehetne idézni). S a könyvnek *A felvidéki ember* című fejezete már egészen közel visz a kutató és emlékiratot szerző Sziklay Lászlóhoz: „Ő a középeurópai élet sokkal nagyobb szeletét ismeri, mint az anyaországi ember, s a kritikai józansága és szemléleti biztonsága ezzel arányosan nagyobb. Jó és nagyon hasznos dolog lenne, ha a hazatért északi magyar éppen most sokat beszélne középeurópai tapasztalatairól”.

Sziklay László oly módon önéletrajz-író, hogy közben a kisebbségi lét lehetőségein éppen úgy eltöpreng, mint egy rendhagyó pálya emlékezetén: mivelhogy a szlovák-magyar irodalmi/kulturális kapcsolatoknak szentelni egy életet meglehetősen kockázatos, sőt: veszélyes vállalkozás; Sziklay feltehetőleg több ízben ismételtette Petőfi Sándor fölismerését, talán az élet munkáinkért nem fog fizetni semmivel. Magam is tanúja voltam nemcsak túlzottan önkritikus megnyilatkozásainak, hanem a visszhangtalanság vagy a rosszindulatú félreértelmezés okozta elkeseredésének is, amelyet el kellett nyomnia (a fegyelmezettség és a tapintat Márai szerint polgári erények), hiszen várta a maga által célul kitűzött újabb feladat-megoldás. A polgári örökség szerves része a következetesen, szinte tántoríthatatlanul végzett munka. Camus ugyan sziszifosz-szinak írta le, ám éppen a munkavégzőnek juthat osztályrészül, ha más nem, munkája, léte „abszurdításának” átlátása. Nem a 'credo, quia absurdum' vágyakozásával, hanem avval az elszántsággal, amely mindig képes rácsodálkozni a létre. Sziszifoszt tudja, olvashatjuk Camus-nél, hogy a kő, az ő kőve megvárja. Sziszifoszt boldognak kell elképzelniünk, zárja a francia író esszéjét. Kosztolányi Dezső pedig Lev Tolsztoj paradoxo-

nokban gazdag élete tanulságaiból vonja le a következtetést: „Az ember legyen tudatában annak, hogy a földön él, és hogy valami még hátravan, ami beteljesíti és megkoronázza ember voltát, az élet végső konzekvenciáinak levonása”. Lehetséges, hogy ezt üzeni Sziklay László emlékezése szegedi tanítványainak, a szlovákság-tudomány mai művelőinek és a ma sem sokkal vidámabb sorsú kárpát-medencei magyaroknak?

A FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Lőrincz* Csongor: A líra medialitása. Hang, szöveg és intertextualitás 20. századi lírai művekben. Budapest 2002.
- Mekis* D. János: Az önéletrajz mintázatai – a magyar irodalmi modernség hagyományában –. Budapest 2002.
- Zima*, Peter V.: Das literarische Subjekt. Zwischen Spätmoderne und Postmoderne. Tübingen und Basel 2001.
- Márai* Sándor: Napló 1943–1944. (1945) Budapest 1990.
- Sziklay Ferenc* (kiadta): A Csehszlovák Köztársaság népművelési törvényei és rendeletei. Košice–Kassa 1935 –
- UGYANŐ: A Rákóczi-emlékmű leleplezése a szlovenszkói országos kiállítás idejében, Kassán, 1938. július 24-én. [Košice 1938.]
- UGYANŐ: Kassa. [Budapest 1938]
- Sziklay* Ferenc, *Oláh* József, *Sziklay* László (ford.): Mai szlovák novellák. Kassa 1943.
- Jócsik* Lajos: Iskola a magyarságra. [Budapest 1939]
- UGYANŐ: Idegen igában [Húsz év cseh uralom alatt]. [Budapest 1940.]
- Korábbi írásaim Sziklay Lászlóról:*
- Kelet-európai századok. Szerk. és bev. – . Budapest 1984.
- Szlovakisztikánk 25 éve. Filológiai Közöny 1970. 282–285.
- Sziklay László 60 éves. Irodalmi Szemle 1972. 78–80.
- A Szabolcsi Szemle szlavisztikai anyaga. Szabolcs-Szatmári Szemle 1972. 110–114.
- Sziklay László 60 ans. Studia Slavica 1972. 179–181.
- Utószó Sziklay László: Együttélés és többnyelvűség az irodalomban című könyvéhez. Budapest 1987.
- Sziklay László 1912-1987. Studia Slavica 1987. 409–412.
- Az összehasonlító irodalomtudomány problémái. Tiszatáj 1995. 2: 49–63.
- Sziklay László szlovák irodalomtörténete. Irodalmi Szemle 2000. 3-4: 128–134.

DOBOS ISTVÁN

Példázat és emlékezés*

A CSALÁDTÖRTÉNET ÚJRAÍRÁSA MÓRICZ ZSIGMOND ÉLETEM REGÉNYÉBEN

Az önéletrajzi én létezésének színtere. Retorika és reprezentáció

A könyv első fejezetének címe *Csécse, Boldog sziget* szokványos azonosítást tartalmaz a szülőfalu, s a gyermekkorral elsüllyedő boldogság szigete között. Az *Életem regénye* nyitányában azonban fel kell figyelnie az olvasónak arra, hogy tropológikus át-helyeződések rendszere jeleníti meg a születési helyet. A település nevét a mozgalmasságot is magában foglaló természeti létezővel, a vízzel körbevett szigettel azonosítja az a megnevezetlen elbeszélő, akinek a hangjához az elbeszélésnek ezen a pontján még nem rendelhető arc. A személytelen nézőpontból elvégzett leírás minden elemében naturalizál¹, s így magában foglalja az antropomorfizmus megfordítását, mely a toposzhoz társuló szimbolikus jelentéseket is mozgásba hozza. Egymásból kifejlő hasonlatok, képek, metaforikus alakzatok rendszere *alkotja meg az elbeszéltek színterét* a nyitó képben. A tropológiai mozgás a település téralakzatai és a természeti létezők között létesít kölcsönös cserét. A fútca átváltozik folyóvá, amellyel párhuzamosan rohan a Tisza. Az összepréselt házhelyeket összebújt lovakhoz hasonlítanak, kifejezve a benne élők egymásrautaltságát. A földet ostromló víz pusztító erejének semmi sem tud ellenállni. A korai feltámadás groteszk látomása, a temetőt elárasztó folyó színén sodródó koporsók látványa azt sugalmazza, hogy a természet vak erőivel szemben a holtak éppoly tehetetlenek, mint az élők, akiknek a házhelye ravatalhoz hasonlít: „Elöl van a feje alja, az út felől, a lakóház, evvel egy fedél alatt a lóistálló és marha ól. De szemben van a nyári konyha s az apróbb állatok hajléka, sertés, baromfi. Az udvart hátul kettévágja a csűr, melyen szekérrrel át lehet hajtani s hátul a konyha és gyümölcskert. Így van az egész országban, az egész parasztvilág ilyen gondosan be van rendezve, hogy a legkisebb helyen elférjen: igen soká kell neki, ivadékról ivadékra ugyanazon a szűk fészken költeni: különös, hogy semmi sem mutat arra, hogy itt vidám embertermelésre kell berendezkedni. Mintha evvel a mai nemzedékkel le volna zárva az élet, nincs tovább hely újak számára.” (Móricz 1953, 23)

A fenyegetettség és a pusztulás képzetei összegződnek ebben a nyitó képben, holott itt az önéletrajzi elbeszélés jellegzetes szerkezeti megoldása valósul meg, vagyis az eredeti kezdetekig, a születésig történő visszahátrálás. A birtokos személyraggal ellátott élet regénye az elkerülhetetlen halál, pontosabban az idő megfordíthatatlanságának a kinyilvánításával indul. A szülőhely megidézése készíti elő az *Életem regénye* nyitányában az elbeszélő önéletrajzi személy születését, miközben az elbeszélő történelmi távlatot érvényesítve előrevetíti az egymást váltó nemzedékek folytonosságának a megsza-

* A tanulmány részlet a szerző *Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban* címmel készülő monográfiájából

kadását: „Mintha evvel a mai nemzedékkel le volna zárva az élet, nincs tovább hely újak számára.” (Móricz 1953, 23)

A regényes önéletrajz három részből áll, az alcímekben az élet színtereihez természeti metaforák kapcsolódnak, amelyek a példázatszerű emlékezés jelentésének az összegzésére hivatottak, de a közbejövő életrajzi diskurzusok következtében a retorikus szinten létrejövő kapcsolatok aláássák a reprezentáció mimetikus trópusainak jelentését.

A családtörténet helyreállítása és újraalkotása.

Közbejövő diskurzusok és önértelmező alakzatok

Az önéletrajzi elbeszélő személyes visszaemlékezéseit nem pusztán kiegészítik, s időben elmélyítik levéltári, településtörténeti kutatásai, de a forrásszövegek elemzése és a családtörténet elbeszélése egyenrangú, s egymást átható tevékenységnek számít az *Életem regényében*. Mindkettőről elmondható, hogy az időbeli távolság áthidalása a jelen és a múlt közötti párbeszédet igényli, mivel a saját hagyomány nem adottságként mutatkozik meg, hanem elsajátításra vár az értelemkeresés jegyében. Az önéletrajzi elbeszélő az értekező szerepkörében a rá hagyományozott történelmi emlékek felszabadítására vállalkozik. A forrásszövegek jelentése ugyanis korántsem magától értetődő, a hagyomány elsajátítása értelmezést igényel. Saját családregegyének történéseként az önéletrajzi elbeszélő a jelen és a múlt távlatának szembesítésével próbálja hozzáférhetővé tenni a „talált” történelmi hagyatékot: „Hogy kell azt érteni, hogy a 16. századi adóösszeírásban Csécse másfél adózó telekből áll, a szomszéd Milota négyből és a másik szomszéd, Kóród hat és félből? Mikor ma, az 1930-as statisztikai népszámlálásban Csécse lakossága 371 lélek, Milotáé 1030 s Tiszakóródé 1195.” (Móricz 1953, 23) Az önéletíró szemléletére jellemző, hogy történelmi magyarázatai eleven élettapasztalatokból, s a környező világ szemléletéből indulnak ki. „Milyen titokzatos erők működnek a parasztleletben, hogy harminc nemzedéken át annyira egy arányban, stílusban és törvénnyel élnek?” (Móricz 1953, 23) – teszi fel a kérdést a visszaemlékező. Úgy látszik, hogy az áthagyományozott szokásrendszernek tulajdonít meghatározó szerepet az életforma továbbélésében.

Az önéletírás kitérőkkel előre haladó szövegalakítására jellemző, ahogy a történelmi értekezés visszahajlik a családtörténeti elbeszéléshez, amennyiben a szaporodás szigorú rendjével magyarázza a falusi élet változatlanágát. Fel kell ismerni e szöveg-helyen a megjelölt ok lehetséges metafiktív szerepkörét. E nézetből ugyanis a születés-szabályozás magára a kibontakozó elbeszélésre is vonatkoztatható, melyben az önéletrajzi én megszületésének az elhalasztása tapasztalható meg több szinten: először is szó szerinti értelemben, az elbeszélő történet szereplőjére vonatkoztatva, másodsor a személyes önértelmezésre vállalkozó önéletrajzi én nyelvi megjelenítését illetően, hisz az eddigiekben személytelen látószög birtokosaként, s értekezőként lépett csak fel, harmadrészt az elmaradt én-formájú regénykezdet értelmében, amelynek feltétele elbeszélő és elbeszélő én azonossága. A tulajdonnév a nyelv rámutató, megnevező, identifikáló szerepét valósítja meg, amennyiben a jelölőhöz egyetlen jeltárgy rendelhető, mely egyértelműen azonosítható. A falusi létet keretező idő és tér, s a benne élők változatlanágának történeti értelmezéseivel bizonytalanná válik a tulajdonnév nyelvi modelljének működése az *Életem regényében*: „itt nem születnek messze szárnyaló álmok; innen nem távozott el, ezekből a párhuzamos szűk telkekből egy família sem

szerencsét próbálni. Ugyanazok a nevek járnak iskolába, s vannak beírva a telekkönyvbe ma, akik harminc éve és hatvan éve, minden nemzedék ezeket a neveket újítja.” (Móricz 1953, 24) A nyelv utaló, azonosító szerepének korlátozottsága általában véve is maga után vonja a referencialitás gyengülését a műben, amely már a címével is az önéletírás és a regény kétféle fikcionalitásának az együttműködését jelzi előre.

A jelölőnek a jelrendszeren kívüli valóságra történő vonatkozathatósága, különösen annak társadalomtörténeti, szociológiai nézőpontból végrehajtott értelmezése korántsem magától értetődő az *Életem regénye* nyitányában. Sem a tropológiai helyettesítések rendszerét működésbe hozó leírás, sem pedig a véletlenszerűen felszínre került, ám elhomályosult értelmű történelmi források felől nézve. Ebben a szövegtérben az önéletrajzi elbeszélő közvetlen megnyilatkozása, színrelépése éppenséggel tovább gyengíti a leképezés-elvű olvasói elvárásokat. Az önéletíró emlékezet és képzelet elválaszthatatlanságát sugalmazza, amiből nemcsak a felidéző és a felidézett gyermeki tudat megszüntethetetlen különbségére lehet következtetni, de az önéletrajzi hitelesség fogalmának az átértékelésére is: „Ez a két ház már kisdíák koromban feltűnt nekem, különös fekvésével, s a debreceni kollégiumban megindított diákfantáziával és szépen fejlődő egocentrikus világrend-építéssel kivételes szerepet szántam nekik.” (Móricz 1953, 24) A szövegvilág történeteszerű narratív elemeinek a valóságára elvileg sem az elbeszélés előtt megtörtént események felől igazolható. Beszédes tény, hogy Janka, az önéletíró felesége, aki polgári háttérrel rendelkezik, s teljesen ismeretlen számára a paraszti életmód, először életében férje családjánál jár parasztházban, s „nagyon meglepte és valósággal megdöbbenette, hogy ezek valósággal rokonaim. En nagyon szerettem a múltról beszélni, de azt úgy hallgatta, mint valami mesét, s többet tulajdonított a fantáziámnak, mint az emlékeimnek.” (Móricz 1953, 256) Az önéletírás és a regény kétféle valószerűsége érvényesül az *Életem regényében*. Jellemző az önéletrajzi elbeszélő szemléletének kettősségére a látható és a nem látható, a kimondott és a ki nem mondott, a megmagyarázható és a titokzatos együttléte. A település térbeli alakzataiban számára láthatóvá válik, külsővé lesz „valami titokzatos, soha ki nem mondott, fel nem fedezett ősi rend” (Móricz 1953, 24).

Az önéletíró adatokat gyűjt hiányos családtörténetének a helyreállításához. Mások elbeszélésének hallgatójaként és lejegyzőjeként a szájhagyomány útján továbbadott emlék-töredékek összeillesztésére tesz kísérletet. Két ellentétes természeti alkat rejtélyes találkozásából született személyiségének az eredetét kutatja az oknyomozó regényekből ismert elszántsággal. A régész aprólékos munkájával próbálja kiegészíteni hároméves korában árvaságra jutott apja családtörténetének a hiányzó elemeit. Minden fennmaradt apró részletet egyforma figyelemben részesít, mert nem tudhatja, hogy az emlékezet helyreállításában melyik darabnak lehet jelentősége. A családi genealógiát amennyire csak lehetséges nevekkal, helyszínekkel, személyi adatokkal mutatja be. Az eredet nyomainak összegyűjtése, s lehető legrészletesebb közzététele a várhatóval szemben ellentétes hatást vált ki az olvasóban. Az ősökre vonatkozó adatok katalógus-szerű lejegyzése idővel szinte áttekinthetlenné válik, mivel az önéletíró mások beszédét pusztán közvetíti, nem rendelkezvén az értesülések halmazán belül a különböző adatok közötti összefüggésekkel. Az önéletíró bizonytalanságára vethetnek fényt az adatközlők függő beszédben visszaadott szavait bevezető megjegyzései, amelyek kivétel nélkül viszonylagossá teszik az idézőjelekkel ellátott közleményt: „Edesapám testvérnénje, Borca néném – a Boldog Ember anyja – tudomása szerint apámnak a nagyapja, Móricz Ferenc jött Kőmöröből házasodni Csécsére. Elvette Pap Máriát, Pap

Están lányát, s a házuk az volt, ahol apám született s nőtt, a mai iskola telkén. Ez a Móricz Ferenc, vagy inkább Mórutz, vagy Mórutz Lukács Ferenc a jánki gróf dézsmása volt ... Ennek a Ferenc dédapámnak a fia, Mihály, a nagyapám, még a jobbágyidőkben, 1843-ban házasodott. Március elsején. Ez meg Kóródra ment feleségért s elvette Farkas Zsuzsannát, akinek Lengyel Pál volt a »nemzőapja«, ahogy Borca néniem kidagolta: »a nagyanyámnak szeretője volt Lengyel Pál hajósmester.« (Móricz 1953, 25) A »tudomása szerint» fordulattal bevezetett visszaemlékezésben elbeszéltek megtörténtének igazolására nem létezik referenciális, csakis verbális mód, s ezt a döntést elsőként a szereplő megnyilatkozását mérlegelő elbeszélő hozza meg. A fenti idézetben regény és önéletrajz határainak az átjárhatóságára hívhatja fel a figyelmet a mesélő személyét azonosító kiegészítő megjegyzés: „Edesapám testvérnénje, Borca *néniem* – a Boldog Ember *anyja* – tudomása szerint.” (Az én kiemelésem, Móricz 1953, 25) Fel kell figyelni arra, hogy az értelmező közbeékelés következtében a rokonsági fokozat kétértékűvé válik, holott a származástörténet rekonstrukciójában ez korántsem lehet tetzőleges. A hosszadalmas névsorolvasás végső soron az önéletrajz azonosságátudatának a megerősítését szolgálja, aki büszke apjára, mert árvaként képes volt függetlenné válni, s felemelkedni: „Igy a »jöttment« dézsmás fia, meg a »jártas-köttes« hajósmester lánya valami frissebb és pezsgőbb vért hoztak, mintha a falu megüledett, megáporodott vére keveredett volna.” (Móricz 1953, 25) Az efféle élettani magyarázat már a tizenkilencedik század végén is közhelyszámba ment. Az *Életem regényében* viszont mintha megkettőződne a hang, s ez a nyelvhasználat a népi tudatvilág hiedelmeit megszólaltató elbeszélő önéletrajzi énhez tartozna, akitől különbözik a visszatekintő elbeszélés szerveződéséért felelős önéletrajzi én. Elmondható, hogy valójában sok nyelv szólal meg az emlékezésben, s a jelentőfolyamat elemzésében ezt a körülményt különös gonddal érdemes figyelembe venni.

A többnyelvűséget a leírásokban megfigyelt tropológiai működés készíti elő, de döntő részben nyelvi változatok újraalkotásával éri el az önéletrajz, aki megszólaltatja a népi történetmondó hangját, sőt, „odahallgat” a szóbeszédre is. Hasonlóképpen kiaknázza a gondos levéltári kutató, az alkattan szakértője, a néprajzos, a településtörténetész nyelvben rejlő mimetikus lehetőségeket, amelyek a nem fiktívként feltüntetett önéletrajzi adatok referenciális hatásának felkeltését szolgálják. Az önéletrajzi elbeszélőhöz viszont saját, megkülönböztethető hang nem rendelhető – legalábbis a szülők származását, tehát az elbeszélő világrajövetelét megelőző időszak részletező leírásában –, s így az eredet felé utat nyitó nyelvek együtthangzása gyengíti a jelölőnek a jelrendszeren túli valóságra való vonatkozathatóságát, s ily módon az *Életem regénye* leképezés-elvű olvasásának a lehetőségét.

Az *Életem regénye* már a nyitányban hangsúlyozza az elbeszélésben létesülő világ nyelvi-retorikai feltételezettségét, hisz mindjárt az eredethez visszanyúló regénykezésben beszédváltozatokat vonultat föl. Az is megfigyelhető, hogy az önéletrajz a beszéd tárgyhoz nyelvi szerepet választ. Számára a különböző hangnemek, sőt, nyelvi világok az önmegmutatkozás közegeként szolgálnak. Példaként említhetem, hogy az anyai ág bemutatását megszólaltató kezdetleges nyelv megfelel az elhalványult családi emlékezetnek, ugyanakkor kifejezi az odatartozás vágyát, hisz az önéletrajz ragaszkodik e szegényes örökséghez, ezzel magyarázható nyelvhasználatának hasonulása: „Özvegy Pallagi Józsefné, a nagyanyám. A csécei pap lánya. Annak a Nagyvárad Nyilas Józsefnek a lánya, aki éppen akkor halt meg, mikor a lánya özvegyen maradt. Egy év két férfit vitt el: a beregúfalusi papot, a nagyapámat s rákövetkező tavasz a nagyanyám

apját, a csécsi papot. Így lett özvegy papné, fiatalon, harminckét éves korában a nagyanyám; öt árva gyerek maradt rá és hatvan hold Beregújfaluban. Haza vágyott a szülőfalujába, ahol egyetlen testvére, Nyilas István, a papfiból lett gazda élt, gazdagon nőszülve, s a bátyja szerezte meg neki ezt a különös telket és házat, mely oly árva magánosságban, vagy úri zárkózottságban állott, mint szemben, a falu túlsó végén a Móriczporta.” (Móricz 1953, 26)

Nehezen egyeztethető össze a ténylegesen megtörtént események elbeszélésének önéletrajzi elvárásával a fikcióalkotás szabadságának képzetét felszabadító hang megszólaltatása, amely a történetmondás alakítottságára irányítja a figyelmet: „A csécsi papháznak is megvolt a maga regénye, s ez a regény indította el a további életregényeket.” (Móricz 1953, 32) A szépirodalom szabályait követő élet lehetőségének nyitva tartásával az önéletíró azt sugalmazza, hogy a mesélés bizonyos értelemben saját törvényeinek engedelmeskedik, s nem a valóságos életesemények tényleges alakulását követi: „Így szólt a családi kisebb legenda, melynek később bővített kiadása is kiderült.” (Móricz 1953, 33)

Az ismétlések is az önéletírás szövetszerű alakítottságára hívják fel a figyelmet. Az árvaság több változatban íródik a regényes önéletrajzban. Árva az önéletíró anyja és apja, de árva lányt vesz feleségül a nemesi levelet birtokló anyai nagyapa, az öreg csécsi pap, aki: „beleszeretett Isaák Gáspárnak nevelt leányába, a híres regényű Isaák Ferenc árvájába.” (Móricz 1953, 32) Anyai dédanyja főispánkisasszonyként ment hozzá a báróivadék huszártiszthez Isaák Ferenchez, akinek az árvája lett anyai nagyapja felesége. Az az emlék is él, hogy német ajkú anyai dédanyja özvegyen maradt öt lánnyal, s második házasságából születik anyai nagyapja. Ismétlődő elem, hogy a pap ivadékok paraszti származásúakkal házasodnak, tehát nem kivétel Móricz Bálint beházasodása az özvegy papné családjába. Az anyai nagybácsit, „Istvánt, a család kedves Pistabácsiját ...az apja házasította meg, a leggazdagabb parasztlányt vétette el vele, s ezzel megvetette a Nyilasok későbbi vagyonának alapjait.” (Móricz 1953, 34)

A legenda szemléleti elemeinek beszüremkedése az elbeszélésbe nem szünteti meg a genealogikus sémát, de elbeszélés változatok sokaságát hívja létre, s ezáltal a történetek fikatív vonatkozhatóságát hangsúlyozza, amennyiben azok az emléket hordozó közbejövő diskurzusok termékeinek mutatkoznak: „A legendában benne van, hogy Nyilas József feleségét egy szál ruhában vitte el: »csak azt ne tette volna«. De viszont az az emlék is él, hogy megkapta a cserfalvai részbirtokot, húsz holdat, – csak ennyit, mert nagyanyám keserű szavai szerint »Kossuth elvette a birtokot s odaadta a parasztnak« s így utánuk csak a kúria maradt húsz hold földdel összesen s mikor nagyanyám éppen csetfalvai papné lett, ezt a földet sem ő örökölte, hanem az öccse, István ... De még most csak ott tartunk, hogy Nyilas József lakodalmán...” (Móricz 1953, 33) Végső soron irodalomról szóló irodalom képzetét kelti, s az emlékezés nyelvi feltételezettségét hangsúlyozza a többszöri közbeékelés és távlatváltás, a különféle megnyilatkozások eltérő betűtípussal történő idézése, a találkozó nyelveket ellenőrző beszélő megjegyzése a fenti szövegrészletben. Az önéletrajzi elbeszélő önértelmezéseiben hangsúlyozza, hogy jómaga átveszi, továbbadja az áthagyományozott emlékeket. Ebből viszont az következik, hogy nem vállal személyes felelősséget az elmondottak hitelességéért, s ez voltaképpen egyet jelent az önéletrajzi szerződés felfüggesztésével. Anyai dédapját a későbbi debreceni püspök eltávolíttatja a községből, s a császár elé idézteti Bécsbe: „A családi legenda erre vonatkozó capituluma szerint azért, mert valami úrbéres pörben az uraságokkal szemben a nép pártjára állott.” (Móricz 1953, 33) Az önéletíró nyom-

ban többszörösen elbizonytalanítja ezt a feltételezést: az anyai dédapja ugyanis alig értett valamit német nyelven „és az audientiumra semmiféle okirati bizonyság nincs” (Móricz 1953, 33).

Identitás és kulturális idegenség. Az emlékezés példázatszerűsége

A leszármazási rend jelképes értelme már a nyitányban felsejlik. Két ház ténylegesen és jelképesen is kiemelkedik a falu világából: „Anyám háza a keleti: ez a fészek, az eredet, az ex oriente lux. Apámé a nyugati, a jövő, a kultúra iránya ... s mennyire meghatott, hogy mikor később visszakerültem a faluba, ahonnan hatéves még nem voltam, mikor elvittek, mint nagyobbacska diák meglelkesülten vettem tudomásul, hogy az apám elhagyott házából lett a község iskolája.” (Móricz 1953, 24) Az önéletrajzi elbeszélő az oknyomozó regényekhez hasonló várakozást keltve keres magyarázatot eltérő származású, ellentétes alkatú és gondolkodású szülei házasságára, s így saját születésére is, mely számára megfajított talány. A szülői hagyaték tárgyiasult emlékeiben kifejeződő szimbolikus tartalmak megfajított reméli szüleitől örökölt természetének a megértését. Ezzel magyarázható, hogy az önéletrajzi a családregegyekben megszokottnál jóval nagyobb mértékben vállalkozik apja és anyja leszármazási rendjének a tanulmányozására.

A szülők eltérő származásának kifejezésére használt térbeli metonimiák és mozgásképzetek összeillesztése önmagában tökéletesen zárt, mivel a szerkezet minden eleme illik egymáshoz: „A Móriczok a mélységből emelkedtek fel odáig, hogy a napnyugati portán a falu irányadó szintjéig feljuthattak. A Pallaghyak a magasból ereszkedtek egyre jobban le, míg végre odáig süllyedtek, hogy nivójuk már beleolvadni látszott a keleti telken, a falu szürkeségébe.” (Móricz 1953, 25) A felemelkedő apai család keleten helyezkedik el, a felkelő Nap égtáján, az alászálló anyai ősök napnyugaton találnak helyet maguknak.

Az önéletrajzi elbeszélő rendszeresen az elektromosságban kölcsönzött fogalmak segítségével ad magyarázatot ellentétes természetű szülei titokzatos, ugyanakkor a fizika törvényeinek mintegy engedelmeskedő, sorsszerű házasságára: „S akkor jött a két pólus közötti érintkezés, mely az apám energiáját arra használta, hogy felrobbantsa a Pallagi-csoportot s a szélrózsa minden irányába dobja szét őket, hogy aztán az a fertőzés, amit viszont ő kapott a Pallagi-pólustól, az ő falubeli életét is megszüntesse s explodált a Móricz-sors is, hogy kirepüljön a család a világba.” (Móricz 1953, 25)

Az apa nem hajlandó, s voltaképpen nem is képes tovább adni a családjáról őrzött emlékeket, hisz hároméves korában maradt árván, s ősei emlékét nem tisztelte durva beszédű mostohaapja. E gyermekkori megaláztatása is oka lehet annak, hogy meg akarja szakítani a családtörténeti elbeszélést. Másfelől az apa némasága az alacsony származás elhallgatásának szándékát is jelentheti. Az önéletrajzi voltaképpen saját születésének titkát akarja megfejteni, ezért fontos számára, hogy megismerje az apai ág leszármazási rendjét. Arra kényszerül, hogy minden elejtett szót összegyűjtve újraírja a rokonság emlékezetében megőrzött kistörténeteket. A családi emlékezet fölnyitásától reméli a hagyomány megszakadt folytonosságának helyreállítását.

Az *ismétlések* a történetmondás *példázatoságát* is felerősíthetik az *Életem regényében*. Az értekező szerepkörében az önéletrajzi a takarékoságban, a napi szükségletek kényszerű előteremtésében jelöli meg a paraszterkölc és a „fixfizetési papi morál” közötti alapvető különbséget. Az önéletrajzi szemléletére jellemző, hogy az erkölcsöt

azonosítja az életmóddal, s bizonyos értelemben szembeállítja a szellemi tevékenységgel. Rituális felavatási jelenetben képzeletben a paraszti morál felülkerekedését az értelmiségi hivatástudaton. Anyai nagybácsija özvegyen maradt nővére gyerekeiből béreseket nevel, mivel megfogadja apja intelmét, aki miután hazahozatja második sáros-pataki fiát új hivatást jelöl ki számára: „Ne tanulj. Légy buta, mint a hat ökröd.” (Móricz 1953, 34) Az önéletíró felmagasztalja dédapja döntését, s nagyanyja testvére oldalára áll, aki tudatosan szakítja meg a családban a papi hagyomány folytonosságát. A visszatekintő lelkesült szavai nem hagynak kétséget erős érzelmi kötődését illetően, mert kétségkívül *eszményíti* paraszti életformát választó őseit: „Hát ezt a középosztály gyermekei nem értik meg. Nagyanyám a papi ház erkölcsi szemléletét hurcolta magával. Ő Pista öccsét ugyanannak akarta tekinteni, aki ő maga volt. Idealizmust várt tőle. Humanitást és segítő kezet. Pedig mikor az apja, a pap, romantikus lendülettel égre tartotta a fiát s azt mondta: légy paraszt ... akkor el volt döntve, hogy csak úgy lehet paraszttá, ha átveszi a paraszterkölcöket. A paraszterkölcös pedig mást diktál, mint a fixfizetéses papi morál.” (Móricz 1953 34) Az emlékező kérlelhetetlenül továbbadja a papi hivatást gyakorló elődei erkölcsi vétségéről szóló híreszteléseket, s még anyja emlékét sem tartja teljesen tisztán, amikor közreadja apja homályban maradó bűnéről tett vallomását: „Csetfalyán azt mondták még nekem az öregek, hogy »Pallagi pap? Emlékszünk rá, megfizette Ujhelyi, egy bornyas tehénnel, hogy a falu ellen szavazott«. Meg voltam döbbenve s megkérdeztem édesanyámat. Ő elvörösödve és szemérmes igazságérzetében megbántva sikoltott fel: – Ujhelyi volt a földbirtokos, annak a gyerekeit tanította édesapánk, és a végén nagyon meg volt sértve, hogy csak egy rügött bornyút kapott a sok munkájáért.” (Móricz 1953, 35)

Az önéletíró itt az eset hitelességét az emlékezők eltérő értelmezői távlatainak szolgáltatja ki, s eldöntetlenül hagyja, melyik tekinthető számára érvényesnek. Az idegen tapasztalat elsajátítására tesz kísérletet, amikor az anyai ősök értelmiségi ágával szembeni idegenkedését úgy próbálja megérteni, hogy feltételelesen fogadja el az őket terhelő elbeszéléseket, más változatokat is számításba vesz, amikor mérlegeli az erkölcsi tanulságokat: „Tegyük fel, hogy édesanyám mindent pontosan és jól tudott s az ő apja valóban károsodott, ahelyett, hogy nyert volna az úrfiak tanításával. Mindegy a paraszt-fantázia bizony torzít és nagyít abban az irányban, ahogy neki érdeke. De ha még úgy veszi is, ahogy történt, az ő szemében az nem ellenszolgáltatás, hogy a paphoz lejárnak az úrfiak tanulni s ezért ő egy borjút kap. A paraszt jól tudja: milyen munkába kerül egy bornyúnak a nevelése s ez a pap ilyen kényelmesen kapott bornyút?” (Móricz 1953, 35) Itt a másik véleményének meghallása az elbeszélő elfojtott erkölcsi ítéletének a kimondását teszi lehetővé. Az anyai nagyapa erkölcsi vétsége megbocsátást nyer, de bűnként való értelmezése is beíródik az önéletrajzi elbeszélésbe. Ezt a leleplezés vágyának elrejtésével teszi lehetővé az önéletíró, amikor mérlegeli az özvegy papné lányával szembenálló másik „pólushoz” tartozók szempontjait: „A pap nem abból vásárolt, amit az állatai gyarapítottak ... Helyzeti erő állott rendelkezésére, ami a parasztnak soha. Már az maga, hogy a pap tudott kölcsönt kapni s hitelt, lehetővé tette neki a gyarapodást. Ellenben Nyilas Istvánnak, mivel valóságos paraszt volt, semmi más nem állott rendelkezésére, csak a maga két keze munkája.” (Móricz 1953, 35)

Az önéletíró homodiegetikus, egyes szám első személyű szereplői elbeszélését rendre heterodiegetikus elbeszélésmód váltja fel, tehát harmadik személyű, külső nézőpontú, a történeten kívül álló narrátori megnyilatkozás. Az efféle beszédmód és nézőpontváltás felfogható a papi hivatást gyakorló ősök ivadékaival szembeni idegenke-

dés jelzéseként: „az özvegy papné földjeit is ő művelte s ellenszolgáltatásként használhatta fel a fiúk munkaerejét.” (Móricz 1953, 35) Eldöntetlenül hagyja az önéletíró a kérdést, hogy nagyanyja és testvére közül kinek kellene megbocsátani a másiknak. Vajon az özvegy papné tartozik-e hálával gazdálkodóvá lett öccsének, aki anyagi örökséghez akarta hozzásegíteni az árván maradt gyerekeket, vagy éppenséggel az anyai nagyanyja érdemel megértést, amiért kétségbeesetten küzdött azért, hogy gyerekeinek szellemi örökséget adjon, s öccsére kevés felelősséget hárítva nagylelkűen magára vette az önvád terhét.

Az anyai család légkörében leplezetlen idegenséggel időzik a visszaemlékező, a másik pólus megjelenítése viszont a teljes azonosulás lehetőségét kínálja fel számára: „Ebbe a megsavanyodott, megáporodott és mozdulatlan levegőbe lépett be az édesapám. Belépése olyan volt, mintha a fagyoszentek északsarki levegőjébe egy déli, hőséghezó áramlat rohan be és hamarosan átalakítja az egész atmoszférát. Apámnál más volt minden. Mások voltak a jellemek, az életfelfogás, a kötelező múlt, a cselekedetek stílusa.” (Móricz 1953, 37) A magasztalástól a lelkesült dicsőítésig terjedő fokozatokon belül maradvá beszél apjáról, de az emlékezés ellenpontosító szerkezetében éppen a rendszerbe nehezen illeszkedő elemek válnak jelentőssé. Az önéletíró mintha megértené a sejtelem, hogy e két merőben különböző világ összemérhetetlen. Szemléletként választott példájában azonban nem nyelvi világok, gondolkodásmód és szokásrendszer különbözősége szolgál az összehasonlítás alapjául. Az önéletíró az összevetéshez az anyagi javakban talál mértéket, s ennek eltérő nagyságrendjével rögzíti a két pólus áthidalhatatlan távolságát. Apja nővére, Borca néni büszkén meséli, hogy édesanyjától tizenöt forintot kapott hozományként, amin egy malacot vett. Az önéletíró az olvasót közvetlenül megszólítva a két világ átjárhatatlansága mellett érvel, s nem kétséges, hogy megértésével az apai ágat tünteti ki: „Most tessék arra gondolni, hogy Pálalagi József, a beregújfalusi pap, *hatvan hold földet tudott venni*, nagy házzal. Mikor lesz abból a tizenöt bankó – forintos malacból hatvan hold föld? Ezeknek a Móruczoknak még a fantáziája sem emelkedett soha olyan magasra, hogy a beregújfalusi földnek a teljes tizedrészt megszerezzék ... Micsoda vagyon lett volna az nekik ... Hatvan hold! ... Egy malac kielégítette minden vágyukat ...” (Móricz 1953, 36) Az olvasónak ugyanakkor fel kell figyelnie arra, hogy a visszaemlékező szinte átadja a szót apai nagynénjének, s ezzel nemcsak a szöveg alakulását rendeli alá a naiv mesélő kitérőkkel előrehaladó retorikájának, de megnehezíti a történettel szemben kialakított elbeszélői távolságának az érzékelését is. Az önéletíró azonban számos esetben félreérthetetlen jelét adja, hogy azonosul az apai család elsőszámú történetmondójának az erkölcsi felfogásával, amely viszont a felvázolt ellenpólusról nézve aggályosnak mutatkozik: „Borca néném, aki a saját édesanyjáról nagy lelki nyugalommal meséli el, hogy más volt az igazi apja, Farkas György, kóródi volt s »hozott egy rakás juszt az én anyám. Vót nekik hat vékás földjük, de amint kiváltották, tizenöt bankó forint jutott édesanyámnak.«” (Móricz 1953, 36) A sajátként elfogadott másik beszédének szó szerinti visszaadásába beíródik az önéletíró azonosulásának jele, amikor úgy adja át ismételten a szót, hogy az *biztatásként* is felfogható: „Mondja tovább Borca néném:” (Móricz 1953, 36) Az önéletíró az elbeszélés számos pontján átváltozik naiv mesehallgatóvá, s fokozott várakozásában mintha siettetné a családi legendák megőrzőjét, hogy mielőbb térjen rá apja történetére. Közvetlen vallomásra akkor ragadtatja magát először, amikor a történet apjához ér, s ő válik a visszaemlékezés főszereplőjévé: „Ennek az embernek s ennek az asszonynak a fia volt az én apám. Most már honnan hozta ő a nagy-

szerű, frissítő, életadó tavaszi levegőt, a didergő csíradermesztő hideg pusztulásba? ... Ez bizony a legnagyobb csoda s ez az, amit soha nem tudtam eléggé fölbecsülni.” (Móricz 1953, 37) Jellemző, hogy közeli ismételt említésekor Móricz Bálint nevét szinte kivétel nélkül „az apám” egyes szám első személyű birtokos személyragos értelmező kíséri: „Bálint pedig, az édesapám, csak nevetett rajtuk” (Móricz 1953, 37) „Előtte két nappal azt mondja Bálint, az apám.” (Móricz, 1953, 38)

Apja bukása a családi biztonság földrengésszerű összeomlását, az életrend gyökeres átalakulását eredményezi. Az apját mintaképnek tekintő fiúnak el kell viselnie a nevek azonosságából szükségszerűen rá háruló szégyen terhe mellett, hogy idegen környezetbe kerül. A gyermeki tudat számára a védettséget nyújtó otthon után az ismeretlen, kényszerűen választott lakóhely a maga fenyegető térbeli idegenségében őrződik meg az emlékezetben. Legmegalázóbb emléke, egy csúfondáros szó, a *Cic móríc*, bukott apja ragadvány neve, amely egész életére megrendíti önbecsülését, összetöri önértését, s gyógyíthatatlan lelki sérülést okoz. A gyermeki tudat számára felfoghatatlan, hogy ártatlanul megbélyegzi a falu őt és családját. Az elbeszélő saját kirekesztésén át érti meg a visszaemlékezése írásakor, 1939. április 18-án tárgyalt zsidótörvény javaslatot: „»Cic móríc« s el kellett magunkat szánni a halálra, a kiközösíttetésre, a számkivételre: ezért kellett elbujdosni a faluból, ki kellett vándorolni, hogy ne halljuk többet a kórust, öregek és fiatalok, gyermekek és aggastyánok röhögve, vijjogva, ugatva kurjantottak fel, ha egyet megláttak közülünk: »Cic móríc«” (Móricz 1953, 309)

Az elbeszélő önéletrajzi én és az önéletrajzi elbeszélő viszonya.

Az emlékezés példázatszerűsége

Az emlékezésekben megszokott elbeszélő helyzetet általában a fölidéző és a fölidézett tudat közötti váltások határozzák meg, de az *Életem regényében* az önéletrajzi elbeszélő születése előtti időszak megjelenítésében ez a kettősség értelemszerűen nem képződhet meg. A személyes emlékezet csakis az egyén életével kezdődhet, s nem terjedhet ki azt megelőző eseményekre, mint ahogy a meghalás pillanata lehet elvben az életrajz utolsó eseménye.³ Az *Életem regénye* elbeszélője nem saját életeseményei közül válogat visszaemlékezésének az első részében, hanem különböző nyelvi világok részeként létező emlékek, családi legendák közül, s így szerkezetileg a megelőző diskurzusokhoz fűződő viszonya helyettesíti a hiányzó elbeszélő önéletrajzi ént. Ezek a nyelvi játékok a felnőtt emlékezőnek legalább olyan fontosak a családi emlékezet elsajátítása érdekében, mint a gyermeki tudatnak, amely ezeken a közvetítő nyelveken át ismeri meg a környező világot. Valójában erről is szólnak a születés előtti időszak elbeszélései, hisz nyilvánvaló, hogy a fogékony gyermekkor hosszú tanulási folyamatában halmozódtak fel a családi emlékezetben megőrzött történetek, s ez utóbbiak lévén inkább nyelvi, mint empirikus tapasztalatok beszédformaként, nyelvi eseményként őrződtek meg. Ezzel magyarázható, hogy az „adatközlő” nyelvek voltaképpen a beszédcselkvések mentén, a nyelv teremtő működésének figyelemmel tartásával teszik hozzáférhetővé a létesülő emlékezést. Elbeszélő és elbeszélő tudat, emlékezés, közbejövő nyelv és identitás összefüggéseinek belátásához a regénynyelv eredendő többrétűségét állító Bahtyin beszédelméleti fejtegetései hívhatók segítségül: „Eredetileg másokon keresztül ébrednek önmagam tudatára: tőlük kapom a szavakat, a beszédformákat, a hangszínt, s ezekből alakítom ki önmagamról kezdeti elképzeléseimet.”⁴

Az önéletíró úgy veszi át apja testvérének beszédét, hogy abban kifejeződik az elbeszélte gyermeki tudat, amennyiben azon rajta hagyta nyomát a nyelvként elsajátított családi legendárium. A *diszkurzív emlékezet* működése szempontjából már nincs akkora jelentősége annak, hogy az önéletíró tulajdon születése előtti vagy utáni eseményeket idéz-e föl. A nyelvi örökséggel azonosított családi emlékezet fontosságát hangsúlyozza az önéletíró, s ezáltal némi túlzással az *én színrevitelének* azt az értelmezési lehetőségét is felkínálja, mely szerint az önéletrajzi személyiséget őt megelőző diskurzusok jelenítik meg. Ez azt jelenti a maga összetettségében, hogy az önéletrajzi ént mások rendezik meg önmaga számára.

A nyelvre való ráhallgatás igénye az *Életem regényében* kifejezi az emlékező vágyát, amely arra irányul, hogy szembesüljön önmagával. Ebben a szövegtérben viszont a nyelv elsősorban nem történeteket, eseményeket, ténylegesen elhangzott kijelentéseket közvetít, hanem diskurzusba foglalt értelmezési módozatokat, amelyek lehetővé teszik az emlékezethez való hozzáférést.

Milyen nyelvfelfogás értelmében mondható az, hogy az *Életem regényében* a családi legendáriumot közvetítő nyelvektől nem választható el az önéletrajzi szubjektum megalkothatósága? Az elbeszélő nem távolítja el saját beszédétől modális vagy egyéb nyelvi eszközökkel az apai nagynéni történetmondását. Formálisan „szó szerint” idézi az ismétlődő történeteket, s ezek jelentik kísérő magyarázatainak a kiindulópontját, de az általa megszólaltatott hang és a saját nyelvhasználat különbözősége, valamint az értelmezői horizont kitágulása jelzi, hogy a megelőző diskurzusokban a *kifejeződő* igazság fontos számára, s nem a tényszerű hitelesség. Ezzel a szemlélettel magyarázható, hogy a személyes érvényességhez szükséges hatás kiváltása érdekében a mese, s az epikus énekmondás sztereotípiáival jeleníti meg az árva fiú felemelkedésének sorsdöntő eseményeit. A mese s az eposz műfaji értelmezője segítségével állítja színpadra apja első hőstettét: „Áldozócsütörtökre volt kitűzve az esküvő, 1878-ban. Előtte két nappal azt mondja Bálint, az apám:

– No, mamó, hát maguk meg pakoljanak.

– Hova?

– Be van fogva az ökör, viszem magukat a házba.

– Hő, csak a fejére kulcsolja nagyanyám a két kis vaskos barna kezét s nekiereszti a harsonájának jajgató, égszakasztó sikítását. Végig a falun.

A Papó is rákanyarított a káromkodásra amúgy katonásan.

– Agyonütlek – kiabálta ha az én rétyenrittymhoz hozzá mersz fogni.

Fejszét emelt a mostoha fiára s ordított, ahogy csak a falun tudják elordítani magukat a gyilkolásban az emberek.

De az apám fogta a faragó bárdot s nekiállott:

– Ide vágjon kend, az istenit!

S a Papó vitézül dobta el a fejszét és menekült a fia útjából.” (Móricz 1953, 39) Az elbeszélésben voltaképpen minden azért történik, hogy szülei házasságát megértse az emlékező.

A továbbiakban az elbeszélte önéletrajzi én és az önéletrajzi elbeszélő viszonyát az önéletrajzi elbeszélő szerepköreivel együtt érdemes szemügyre venni, e két elbeszélés-poétikai tulajdonság egymást feltételezi az *Életem regényében*. Lejeune önéletrajz meghatározásának a feltételeit csak részben teljesíti Móricz regényes önéletrajza. A szerző, az elbeszélő és a főszereplő nevének azonossága ellenére nem magától értetődő az elbeszélő és a történet viszonya. Első személyű az elbeszélés, de nem az önéletrajzi el-

beszélő a regény főhőse, hanem az apai és az anyai ősök emlékezetéből felidézett családtörténetre. Másfelől az önéletrajzi elbeszélő saját hangján csak ritkán szólal meg, mert jobbára nyelveket kölcsönöz, s a grammatikai formákat is váltogatja, az egyes szám első személyt a harmadik személyű történetmondáshoz közelíti, amikor családtagjainak a személyes visszaemlékezéseit jelölt idézetben adja közre.

A szerző és az elbeszélő nevének azonossága azonban a családi származás lehető legrészletesebb elbeszélése révén folyamatosan megerősíti az önéletrajzi szerződésszerű következő azonosságot szereplő, elbeszélő és szerző között: „1807 óta hol Mórutznak, hol Móricznak, hol Móricznak írják a családnevet a kömörei és csécsi mátrikulák. Kiejtésben Mórutznak is mondták.” (Móricz 1953, 25) Ezek után is nyitva marad azonban a kérdés, hogyan jellemezhető e regényes önéletrajzban az elbeszélő és az elbeszélő önéletrajzi én viszonya, amelyről sem a szöveg világszerű olvasása, sem a mű szerzőjének életrajzi háttere nem adhat választ, csakis a jelölőfolyamat, s az összetett elbeszélői nyelv vizsgálata. A regényes önéletrajz retorikai megalkotottságában megnyilvánuló nyelv- és szubjektumszemléleti összetevőket érdemes alaposabb elemző figyelemben résziesíteni.

A két pólus című fejezet elbizonytalanítja a társadalmi helyzet meghatározására eddig használt irányjelzők a lent és a fent jelentését. Az özvegy papné, tehát az önéletíró édesanyjának családja menthetetlenül csúszott le a paraszti életbe, ugyanakkor anyai dédapja, a csécsi pap felfelé házasodik, bárókisasszony ivadékát veszi feleségül, akinek anyját és nagyanyját „itt felejtették” a faluban. Származási rendjét tekintve az önéletíró anyja végső soron árván marad, akárcsak paraszti származású apja. Emelkedés és süllyedés egymást kiegyenlítő játéka jellemzi az apai és anyai ágon belüli mozgást: az anyai nagypapa emelkedő pályát írt le, anyai nagyanyja ereszkedőt, sőt, hanyatlót. Szembetűnő, hogy az elbeszélő rendszeresen az „özvegy papné” megnevezéssel említi anyját, s ezáltal úgy távolítja el magától, hogy egyszersmind az ősök származásának fontosságát hangsúlyozza, s ezzel mintegy saját elszakadási kísérletének a lehetetlenségét sugalmazza.

Az önéletíróhoz közelebb állnak az emelkedő ősök. Erre a hangnem- és látószög-váltásokból lehet következtetni. A süllyedő anyai ágon belül is felemelkedő dédapjának tehetségéről emlékezik meg csodálattal: „Szép, szokatlanul magas, legalább öles magas férfi volt, sportember s a környék egyik legtekintélyesebb, ezerholdas földbirtokos családjában egy árvalányhajra vetette szemét, akit harcok után feleségül is vett, s aki miatt kellett elmennie nemsokára, Csécsére.” (Móricz 1953, 27)

Az önéletíró az értekező szerepkörében kísérletet tesz a leszármazási rend jelképes értelmének, a családtörténet jelentésének kitágítására. Az apai és az anyai természeti alkat, a két „ellentétes pólus” szembeszegülését fölnagyítja, s nagyléptékű történelmi folyamatokra vetíti rá: „a Móriczok az ismeretlen magyar néptenger mélyéből emelkedtek felfelé, míg a papné ivadékai az ismeretlen magyar feudális magasságokból hullottak egyre lejjebb, mint a meteortörmelék.” (Móricz 1953, 27) Hasonlóképpen elveszti fel apja üzleti vállalkozásának kudarcát, a cséplőgép felrobbanását a magyar sor apokaliptikus látomásává: „Meghasadoztak akkor az ég kárpitjai s a templom boltozata beroppant, mint a homokvár. Villámok cikáztak és dörgött az ég, csak fül nem volt meghallására s szem megértésére. ... Nyugodtan vállalom, hogy abban a pillanatban megtörtént a magyar falu felbomlása egy új s másnemű elemmé.” (Móricz 1953, 131) Az anyagi összeomlás, apja erkölcsi bukása anyját rendkívüli helytállásra készíteti, ezért mondhatja a visszaemlékező, aki ebben az átváltozásban is meglátja a jelképes ér-

telmet, hogy „Ekkor született meg édesanyám ...” (Móricz 1953, 133) Az önéletíró nem kevesebbet állít, mint hogy „ez a két egymástól oly rendkívüli távolságból szembe került különös, parányi és elcsillanó kis lény azt a roppant és megrendítő magyar sorsot képviselte, amely a jövő generációkban az egész magyarság sorsát mutatja.” (Móricz 1953, 27) A családtörténet a példázat felé közelít a regényes önéletrajz ezen pontjain. A nemzetfogalom átértelmezésének igényével magyarázható, hogy az önéletíró tanító célzatnak rendeli alá a történetmondást. Jellemző, hogy a mese alakzatai köré szerveződnek a szemléltetésként bemutatott példák: „Ott a kis legény, aki termetre a legkisebb a faluban s indulatra és ambícióra a legnagyobb. Ott a kislány, aki oly tehetetlen, mint egy pihésgalamb és semmit se akar, semmit se vár. S míg az árvalegény úgy él, nő és cselekszik, mintha ő volna a fajtájának egyetlen képviselője, mit sem tudva múltakról, elődökről, ősökrol, addig a kislánynak a báró Bánhidya, báró Bánffy anyáiról szól minden emlék és várton várja a maga királyfiát.” (Móricz 1953, 27) Nincs mit csodálkozni azon, hogy az önéletíró apja az, aki „megérkezik a falu túlsó végéről a parasztleány képében.” (Móricz 1953, 27) A mesei alaphelyzet, a szereplők és a cselekedetek falusi környezetbe helyezve ironikus színezetet nyernek, de ez a hangnemi öszszettség csak javára válik az elbeszélésnek, amely túlságosan is közel kerül a személytelen példabeszédhez. Ebben az esetben a családtagok egy allegorikus történet szereplőivé válnak, az önéletíró és az elbeszélő önéletrajzi én viszonyát pedig a történelmi példabeszédet mondó tanúságtevő helyzete határozza meg. A személytelenségnek az is oka lehet, hogy a visszatekintő elbeszélést hosszú ideig a családi adatok, nevek, helyszínek, időpontok, tárgyi emlékek összegyűjtése vezérli, mely ugyanakkor tartalmazza a mesei, mitikus értelmezők révén az általánosítás mozzanatát, ez utóbbi viszont személytelenítő, delokalizáló és detemporalizáló hatású. Másfelől a közbejövő adatközlő nyelvek egyszerre működnek teremtő és megismerő módon, ezért is ismétlődnek meg a genealógiai elbeszélések, amelyek képtelenek lezárni az önéletíró születését előkészítő diskurzust, sőt, újabb bővítményekkel egészítik ki, mintegy elfedve az eredet-történetben azt, ami az önéletíró sajátjának mondható. Mintha az elbeszélő késleltetné a maga születését az ellentétes pólusok jelentésének a tanulmányozásával. Az aprólékos adatolás, az előtörténet részletező, lassú elbeszélése felfogható a személyiség feltárulkozásának vágyaként. A végeláthatatlan leszármazási láncolat a személyes szembenézés kerülőútjának jelölésére hivatott, amelyet az önéletrajzi elbeszélő azért jár végig, hogy az eredet felől szembesüljön önmagával.

Amikor az apjáról beszél, valójában saját azonosságtudatának a megerősítése vezérli a visszaemlékezést, mert számára az apai örökség a mértékadó. Apja ugyanis képes volt felülkerekedni a neki rendelt sorson. Az önéletíró értekező kitérőinek voltaképpeni szerepe abban mutatkozik meg, ahogy visszatér az elbeszélés az apa alakjához. A falusi élet mozdulatlanságáról, merev társadalmi szerkezetéről, a közösségi élet szigorú szabályairól szóló fejtegetések kiemelik a törvény hatálya alól kivételt jelentő apai életút rendkívüliségét: „senki sem lehet különb, se gyengébb, mint amilyennek kell lennie annak a névnek, amit visel. Egy ötholdas parasztfiú egyáltalán nem lehet bátrabb, erősebb és virtuosabb, mint az ötvenholdasnak a fia. Ha természetűl az, akkor a hibát korrigálnia kell azzal, hogy eltitkolja, mint valami betegséget, vagy testi hibát. Amit Mórucz Bálint csinált, az fellázította az egész falut.” (Móricz 1953, 29) A kiválás fel-emelő tudata azért oly erős a visszaemlékezésben, mert a fiú, aki apja nevét viseli, osztozik az érdemben.

Az elbeszélő az apa történetére alapozza regényes önéletrajzát. Jellemző, hogy a mű első részének a második fejezetében hangzik el először az elbeszélés jelenében az önéletrajz egyes szám első személyben megfogalmazott megnyilatkozása, amely valójában az apa felemelkedő életútjához szolgál háttérként. A vasúti fülkében, a vásárra menő utasok látványában a falusi élet változatlanosságát ismeri fel: „Ötven év óta nem változott a falu képe. A mai vénasszonyok, az én volt kisiskolás kislány kortársaim, akik mára felvették az akkori öregasszonyok ruháját, erkölceit és babonáit. Ötven év alatt avatatlanok számára semmi sem javult.” (Móricz 1953, 29)

Az *Életem regénye* a kiválás története: az önéletrajz kiemelkedik a szegényparaszti létből, amelynek éppenséggel a születés végzetes meghatározottsága az alaptörvénye: „A falu életének energiakészlete elsősorban arra fordítódik, hogy a bolygók egymás között a távolságot pontosan betartsák. S úgy van eleve elrendelve, hogy senki soha többre ne vihesse s lehetőleg senki le ne szállítsa azt a pályáivet, amit örökölt elődeitől. Többre senki ne vihesse, mint ahol apja hagyta, s mindenki megtartsa az apai pályát.” (Móricz 1953, 28) Az önéletrajzi elbeszélő életútja annyiban feleltethető meg e törvényszerűségnek, amennyiben apja örökségének folytatója, hisz maga is kiválik a falusi létből, s íróvá lesz. Tanúságtévőként regényes önéletrajzának célját vélhetően a megőrzésben, a kultúrahordozó emlékezet fenntartásában látja, s nem utolsó sorban a személyes sors példázataiban, a végzetes meghatározottságot jelentő születés törvényének felülírásában. Az apa történetének elbeszélése szerint a személyiség kialakulásában a tehetség, s a bátorság a meghatározó a neveléssel szemben. Az alacsony származás, s a durva beszédű mostoha apa teremtette környezetben senki sincs, aki az árvagyereket viselkedésre, munkára tanítaná. A visszatekintés távlatából ugyanakkor az árvaság nemcsak hátrány, de előny is, mert apját szabaddá teszi, kivonja a falu törvényének hatálya alól.

Az önéletrajz anyai nagyanyja pap lánya, első férje is pap volt, aki fiatalon meghalt: „Ez volt az a pap, akit többször megírtam.” (Móricz 1953, 30) Miután özvegyen marad, „Ahogy az már törvény, az özvegy papnét az egész falu martaléknak tekintette ... El kellett mennie, ahol férfi van a védelmére. Így ment haza Csécsére.” (Móricz 1953, 31) Apai nagyanyjának az öccse nem taníttatta a gyerekeket, hanem „mezei munkára használta őket.” (Móricz 1953, 31) Az özvegy papné azért adja hozzá Móricz Bálinthoz a lányát, mert „kellett egy férfi a házhoz.” (Móricz 1953, 31) Az önéletrajz apját jóval nagyobb figyelembe részesíti, mint édesanyját, akit leánykori nevén említ: „Szegény Pallagi Erzsébet, aki olyan igénytelen volt, annyira szerény és szépség nélküli, halálosan megrémült.” (Móricz 1953, 31)

Az önéletrajz addig beszél részletesen a születése előtti időszakról, amíg össze nem kapcsolódik a két pólus, s ezzel megindul „két nagyszerű léleknek negyven évig tartó harca. Nagy szerelmi harc volt, kilenc gyereket termelt s ebből hetet neveltek fel örömkre és sok bánatukra.” (Móricz 1953, 31)

A színre vitt önéletrajzi szubjektum megoszlása

Az önéletrajz, aki a maga házasságának véletlenjeit sem egykönnyen képes feldolgozni, az elbeszélés jelenében megfogalmazott vallomásával mintha önéletrajzának a felépítését, belső arányait is jellemezné: „Én egyetlen dologgal sem foglalkoztam annyit, mint szüleim házasságával. ... szüleim élete az én életrajzom szerves részét képezi. Ők már éltek, cselekedtek értem, születésem előtt, s ha ismerni akarom saját magamat,

ismernem kell azokat az összetevőket, amelyek ezt a lényt s életet előidéztek.” (Móricz 1953, 39)

Miután az önéletrajzi elbeszélő a rokonság elbeszélései alapján bemutatta Móricz Bálint és az özvegy papné lánya házasságához vezető folyamatot, az életük alkonyához érkezett két főszereplő távlatából is fölidézi ezt az időszakot. Szülei hangját megszólaltatva apja és anyja visszaemlékezéseinek hallgatója és tolmácsolója egyben. Nem egyesíti az önállósuló szövegeket a saját elbeszélésében, sőt, tulajdon megnyilatkozásait is mintegy idézi a másik kettő mellett, s így egymást váltva eltérő nézőpontokból megfogalmazódó életrajzi visszaemlékezések hangzanak el. Az önéletíró megjelenített beszélgetőtársként az emlékezések alakítója is egyben, akinek a figyelme előtt megnyílnak a vallomást tevő szülők. A beszédhelyzet a lelki felszabadulást hozó gyónás helyzetére emlékeztet, amelyben a fiú azért mondatja újra szüleivel a történeteket, hogy megszabadítsa őket szenvedéseiktől. Másfelől így nem vonja a figyelmet saját önfeltárulkozására, mely éppen a legjobban szeretett lények jóvátételének szenvedésének elmondásában ismerteti fel, hogy önmagunk megértése mindig másokra utalt. A megértés így felfogott kölcsönössége egybecseng azzal az antropológiai megfigyeléssel, hogy az én a másokra történő utalással alakul ki: „Minden énnel szemben ott a másik én ... Az ember úgy ragadja meg a másikat, mint önmagát, mert önmaga a másik is.”⁵

Fel kell figyelni arra, hogy az önéletrajzi elbeszélő miután szülei egy-egy vallomását emlékezetből felidézi, és visszatér az elbeszélés jelenéhez, személytelen művelődéstörténeti fejtegetésekkel hozakodik elő, a legkülönbözőbb tárgyakról értekeznek, jelesül a házasság szentségéről, a falu szelleméről, a társadalmi élet formáságairól, az erkölcsi nevelésről, s mindeközben azt hangsúlyozza, hogy ő maga pusztán szülei többször elmondott visszaemlékezéseinek a lejegyzője. Akkor fordítja a figyelmét magára, ha lejegyzéseit újraolvastva a másik élet tükrében öröklött természetének megvilágító erejű magyarázatára talál. Az olvasás efféle eseményére lehet példaként említeni a házasságtörő apa ölelkezését szeretőjével, amelyet akkor sem szakít félbe, amikor haza parancsolja szemtanúvá lett feleségét a lakodalomból. Az önéletíró gondolkodásmódjára jellemző lehet, hogy e jelenet fölidézése nem elsősorban az emberi méltóságon esett sérelemmel szembesíti, hanem tulajdon természetével, vagyis azzal, hogy apjával ellentétben ő maga teljesen átadja magát a szerelmi szenvedélynek. Apja szenttelensége érteti meg vele, hogy mennyire másképp fogja fel a szerelmet: „Én azt tartottam szent érzésnek, ha a szerelmi dürrögés idején mindent kidobok a hajóból s a végletekig fokozom a szent örületet. Magam is tudtam, hogy tulajdonképpen nem volna szabad azt tenni, amit teszek: anyagi és lelki érdek egyformán ellene van a vak és önmegalázó és túlzott szerelemnek, de belém az volt belém iktatva, hogy ez a legnemesebb emberi kötelesség, ez a szerelmi vakság és örület.” (Móricz 1953, 42) Anyjától a nemes érzelmeket kapja: „A szeretet, becsület, barátság, jóság, önfeláldozás, s mindennek a csúcsa a szerelem volt az ő álma, ideálja és istenülése.” (Móricz 1953, 42) Későbbi visszaemlékezései azonban összetettebbé teszik ezt a képet. Hogy példát is mondjak: az önéletíró nem feszélyezi gyerekkori titkainak a kibeszélése, s ebben apjára hasonlít. Mintegy jelentéktelen adalékként meséli el fesztelenül, hogyan rohanta meg a vad érzéki vágy, amikor megkóstolta a tejet a tehén tőgyéből: „A tehén még ma is valahogy anyai lény nekem. Ez az egy mozdulat örökre hozzáköt az állati léthez, sőt erotikailag érdekelt vagyok.” (Móricz 1953, 130)

A két ellentétes pólus együtt határozza meg az önéletíró örökségét, amelyet jobbra értekezőként közelít meg, miután továbbadja szülei lejegyzett szavait. A szöveg-szerveződést vezérlő beszédhelyzet szemléltetése mellett a középosztállyal szembeni elfogultságának egyik jellemző példájaként is említhető, hogy anyja erkölcsi idealizmusához az alábbi magyarázatot fűzi: „az egész kor ezekkel a terhes, gyakorlatilag oly nehezen keresztülvihető ideákkal volt tele. Ezeket tanították az iskolában, a prédikáló széken; minden öreg minden fiatalt ezzel támadott meg, ez volt az a vallás-erkölcsi nevelés, amelyet a liberális korban talán a legmagasabbra fokozott a középosztály ... ezeket az álmokat és elveket és eszményeket csak egy teljesen eltartott osztály tűzhette ki magának követendő igazságnak.” (Móricz 1953, 42) Nem teljesen megalapozatlan a sejtélem, hogy ezek a látszólag személytelen szavak szülei házasságára is visszahullanak, s bizonyos értelemben elmarasztalóak a házasságba békétlenséget hozó anyai eszméket illetően. Erre lehet következtetni abból, hogy apja gyakorlatias gondolkodását viszont nem először magasztalja fel: „Édesapám ... nem részesült ebben a jellem-műlovarda magas iskolában. A madár, az állat egész nap eszik: így hordott ő, mint egy fecske a fiainak eleséget s minden szem búzát a magáéknak tekintett, amit fel tud kapni.” (Móricz 1953, 43) A házasságot nemcsak az apa fogja fel vállalkozásként, hanem ősei is, a Móriczok emblémája ezért lehet az alfejezet címe: *Vállalkozók*.

A család leszármazási vonalát követve az önéletíró személytelen fejtegetéseinek tetemes része a nemi szerepekről, s a házastársak feladatmegosztásáról szól, s ezeknek az eszményeknek az olvasó emlékezetére szerint édesanyja csak részben felelhet meg: „Az a szabályos és normális, hogy az asszony pontosan az anyja mintájára rendezkedik be s a saját családjába olvasztja be a férjét, akinek az összes családi vonatkozását elnyírja s megszünteti.” (Móricz 1953, 50)

Az apai földműves család emlékezetét nem az egymást váltó nemzedékekben felhalmozódott közös kultúra, hanem a természethez igazodó élet ritmusa alakította: „A tavasz már kimossa az emlékezetből a telet, a tavaszt a nyár. A falu kis házaiban nem marad jel, hír, emlék azokról, akik előbb lakták.” (Móricz 1953, 52) Az önéletíró meg akarja ismerni apai őseit, ezért gyűjti össze s adja közre nagynénje előadásában az összes róluk megőrzött történetet. Elmondásuk során mindvégig apja jelenti önazonossága megteremtéséhez a mintaképet. Emlékezet és képzelet határainak az átjárhatóságára vet fényt, hogy a jegyzeteiből újraírt jelenetek egyikében váratlanul ismeri fel, hogy nagyapjának, akiről egyetlen történet maradt fenn, s az is a haláláról, „pontosan vállalhatom ... minden szavát s mozdulatát, mintha magam cselekedném.” (Móricz 1953, 53)

Az önéletrajzi elbeszélő e fordulatot hozó tapasztalattal nem pusztán azt a kézenfekvő felismerést sugalmazza, hogy a személyiség önmagáról alkotott képe időben változó, de egyszersmind azt is, hogy nem a jövő, hanem éppenséggel a felszínre kerülő múlt idő felől van kitéve a személyiségkép átformálódásának: „Igy mondta el Borca néném, édesapám egyetlen testvére, 1923 májusában, itt Budapesten, az édesanyám lakásán; már akkor édesapám halott volt négy év óta. Borca néném 79 éves volt és nagyon hasonlított édesapámhoz. ... Előadása rám megdöbrentő volt: ebből a néhány szóból kísértetiesen ráismertem saját magamra. Szinte remegtem, hogy most már értem magamat: ez vagyok én.” (Móricz 1953, 53) A személyes emlékezet kiterjedése azonban az *Életem regényében* lényegében az első tíz évre korlátozódik, s erre csak a regényzárlat ad közvetlen magyarázatot: „Újraéltem egész életemet. S nem is kívánok

többé magammal foglalkozni. Tízéves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt. Irhatnám még világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról.” (Móricz 1953, 322)

Kép és képmás helyettesítő játéka

A családtörténeti elbeszélés az eredet, a leszármazás, az öröklés rendjét követi, s helyettesítő képmások felkutatása a célja. Az elbeszélés kiteljesedésével a szereplők egymásban tükröződnek, alakmások rendszerét hozva létre: „Edesapám ... tökéletesen az volt, mint az anyja. Be lehet helyettesíteni észjárás, nyelvjárás és cselekvő akarat szempontjából engem a nagyapám, őt az anyja helyébe.” (Móricz 1953, 53) Az önéletrajz a családi emlékezetből előhívott képmások tanulmányozásával alkotja meg önarcképét. A leszármazás történetéhez kapcsolódva pillanatnyi képzettársítások közbevetésével bontakoztatja ki saját életeseményeinek elbeszélését, amely *másodlagos* szerepet játszik tulajdon életrajzi regényében, amennyiben a családi háttér válik előtérre, a felfedezett képmást láttatva önarckép készítése közben.

A kölcsönös helyettesítések végtelen játékában az önéletrajzi elbeszélő személyisége mintegy megoszlik az alakmások között, miközben az elbeszélés körkörös mozgáspályát ír le a tulajdonságok öröklődésének láncolatát követve. A genealógia folyton újrakezdődik, következésképp az ismétlés lesz az elbeszélés egyik legfőbb formaszervező elve. A múltból előrevetülő jövő, s a jelen távlatából újraértett múlt közötti mozgás határozza meg az önértelmezésre vállalkozó beszédhelyzetét. Anyai nagyapja halálát elbeszélve jut el nagyanyján és apján át saját gyermekéig az alábbi szövegrészletben: „Én ugyanilyen feleséget kerestem, akiben az én passzivitásomnak ellenképe a szinte meg nem gondolt aktív akarat volt meg. S mért mondta azt mingyárt, hogy *ha meghalok, férbe menj*. Azért mert szerelemben éltek ... A felesége úgy felelt, ahogy az apám felelt volna: csak annyival gyöngédebben, hogy asszony volt, ezért kezdte avval, hogy: Ó bolond. De lényeg az volt, hogy: ereggy haza, *csak aggatsz a munkába*. Mintha az apámat hallanám: »mi az, fiam, meghalsz? ereggy haza! Itt csak láb alatt vagy! Nekem még ki kell faragni ezt a talpat ...« Ó is tréfál, bizonyosan inkább volt tréfás nyelvű, mint a saját anyja, aki viszont a nemző apjához, ama bizonyos hajóács Lengyel Pálhoz hasonlíthatott ... (s itt eszembe villan, mért lett edesapám éppen ács? Biztos, hogy tudta, hogy az anyai nagyapja nem egy kóródi paraszt, hanem a hajóács ... Hát ha a nagyapja ács, akkor ő is tud az lenni. Így jött át ennek a régi ácsnak a vállalkozó lélek kulcsa a lányán keresztül az apámba s én talán valamelyik lányomnak adtam ebből valamit.” (Móricz 1953, 54)

Az idézett elbeszélésmintában az íráskép, az idézőjelek, a közbeékelések és a kihagyások is láthatóvá teszik a helyettesítések végtelen játékát, a visszaemlékezés körkörös mozgását. A homodiegézisben elhangzó egyes szám első személyű megnyilatkozás zárójelbe tétele felfogható az én-elbeszélő háttérbe húzódásának jelzéseként. Az önéletrajzot ugyanis a veleszületett lelki tulajdonságok kutatása ahhoz a belátáshoz juttatja, hogy a sajátnak hitt énbén valójában mások folytatódnak, s így a személyiség inkább mondható másolatnak, mint egyedüli példánynak: „Ha az ént ki akarom keresni, minél több hiteleset tudok meg a nemzőkről s azok nemzőiről, annál nehezebb valamit is lelteni, ami én, ami új, egyéni.” (Móricz 1953, 55) Az eredettől függő személyiség önállóságának a viszonylagossága ugyanakkor visszaható érvénnyel a családtörténet szereplőire is kiterjed. Vannak köztük ugyanis olyanok, akik nem saját életüket, ha-

nem a közösség által rájuk ruházott szerepet alakítják: „Nyilas István bátyám viszont nem egyéniség volt, hanem típus. Az volt, akinek a falu valósággal fölemelte maga fölé: tökéletesen tudta képviselni a falu törzsfőnökét.” (Móricz 1953, 57) Kép és képmás egymást helyettesítő játékában Nyilas István mintakép a falu számára, mely megszemélyesítve szinte önálló lényként viselkedik, és saját képére formálja a benne élő teremtményeket. „A paraszt élet nem tűr semmi kiválást a tömegből. A paraszt-törvény lenyírja az idegen származást, akár előkelő volt az, akár alacsonyabb: a falu minden tagja csak a falu egységébe hasonul bele, vagy kicsapódik ebből az egységből, mint a lúg.” (Móricz 1953, 62) A XIX. század második felében időző elbeszélésből kitűnik, hogy az anyai nagybácsi is házassági vállalkozó volt, tehát ebben a tekintetben a hatalmát megtörő Móricz Bálint alakmásának tekinthető.

A szemtanúk emlékezései azért oly fontosak, mert ők még látták a megőrzött emlékkép életbeli mását, s mint médiumok rajtuk át vezet út az ősök megismeréséhez. Visszaemlékezéseik az önéletrajzi elbeszélésbe illeszkedve kicsinyítő tükörként szolgálnak, amennyiben minden ellenkező látszat ellenére nem az eredet leképezése, a mimetikus illúzió felkeltése a céljuk, hanem a teremtő emlékezés példázatszerűségének a felmutatása. E tükörszerkezet reflexiójára jó példa lehet az önéletíró megjegyzése, amely az elbeszélés említett mintázatának az értelmezéseként is felfogható: „Az emberben a pillanatnyi érdek mindig olyan torzítást végez az adatokon, ami kedvez a hipotézisnek.” (Móricz 1953, 61) Hiba volna tehát készpénzként elfogadni az önéletíró magyarázatát, mely szerint különös családtörténete határozza meg a regényformát. Sokkal inkább a visszaemlékezések fent említett tükrös szerkezetei, s a példázatszerű értelmezés iránt fogékony önéletíró látásmódja a mérvadó: „Nem tudok szabadulni az egyszerre s együtt rohanva feltóduló emlékektől s mindenben a végzetes harc egy-egy szimbolikus pillanatát látom.” (Móricz 1953, 83) Az írói szemlélet is felelős tehát azért, hogy kép és képmás helyettesítő játékának az egyik mintázataként látvány és látomás, érzékletes kép és jelképes értelem kettős szerkezetei jönnek létre az elbeszélésben, melyek hordozóivá lesznek az emlékezés példázatszerűségének. Jelképek figurális rendszerei szerveződnek a szülők ellentétes pólusai köré, s a külső és a belső tulajdonságok hasonlósága alapján a származás, a műveltség, a lelki alkat különbségeinek a tárházat kínálja fel értelmezésre a regényes önéletrajz, már-már zavaró bőségben, életkép és jellemkép ismétlődő alakzatainak véget nem érő sorozatait újraalkotva. Jelentőségeltjes emlékképekben mutatkozik meg a két pólus ellentéte, az alakok és a cselekedetek jelképes értelme. Emlékezhetünk a visszatérő mintázatra: a házasság az egyéniségek állandó harca, az apa nomád törzsfőnök, az anya alárendelt szolgáló személy. Az önéletíró számára láthatólag a fölemelkedés teszi jelképpé szülei életét, ez az elbeszélés gondos megalkotottságában is megmutatkozik, s csak másodlagos szerepet kap önértelmezésében a bukás, az elszegényedés, amelynek okait csupán a könyv harmadik fejezetének befejező részében kezdi el firtatni.

Az *Életem regénye* elbeszélője a főszereplőket, apját és anyját egymás ellentétes nézőpontjából is megjeleníti, majd a szembefordított vágyakat fantazmagóriaként leplezi le. A két szülőnek önmagáról és a másiktól alkotott képe, s kettejük viszonylatában ennek megfordítása, majd pillanatnyi nyugvópont gyanánt az önéletrajzi elbeszélő példázatszerű értelmezése képezi az önéletírás rendező elvét. Kép és képmás egymást helyettesítő játékában a visszatekintő fiú, aki „szakadatlanul a miérteket” keresi, minden alkalmat megragad, hogy apját és önmagát az *alter* és az *ego* elválaszthatatlan egységében mutassa fel.

A szülők voltaképpen többször is elvesztik régi énjüket: először, amikor az apa fel-emelkedik, az anya pedig lesüllyed, másodszor az életmódváltással, ahogy az apa kiszakad a paraszti létből, az anya pedig az értelmiségi környezetből. Az átváltozás azonban sohasem lehet teljes, s ez bizonyos értelemben a *kiválás kudarcát* jelenti az *Életem regényében*.

A család történet újrajrása. Az önértelmezés lezárhatatlansága

„Ki lehetett az apa mintaképe?” – teszi fel a kérdést az önéletíró. Az önéletrajzhoz kapcsolódó episztemológiai elvárásokból kiindulva itt kézenfekvő volna arra gondolni, hogy az időben való visszahátrálás vágya a valódi eredet megismerését, az arcmások alatt rejtőző igazi arc megpillantását célozza. E szokványos feltételezésnek ellentmond, hogy az önéletíró a közvetítő nyelvek működésében maga sem tekinti elsődlegesnek az igazolható referenciális megismeréshez vezető szerepet, sőt, azt a saját önéletírásában kifejeződő igazság felől esetenként *hibának* gondolja: „Mindig büszke voltam erre a híres papra és híres halálára s milyen legendagyilkosság, hogy most azt látom az anyakönyvi családi értesítőben, amit a mostani pap kiállított a család minden tagjáról, hogy ez a nagyapám *július 11-én* fűt a Tiszába. Szóval, szegény csak éppen belefűt, de hiányzik az a romantika, édesanyám mindig emlékezett, hogy csikorgó tavasz volt ...” (Móricz 1953, 98) Az önéletrajz és a regény közötti határok átlépésével létrejövő szövegterben kétféle, s nem szükségszerűen konvergens valóságérzés érvényesülésével lehet számolni. Tény és kitalálás tehát nem aszerint különül el az *Életem regényében*, hogy az elmondottak igazolhatók-e empirikus eszközökkel. Amint arról már korábban esett szó, e feltételezésnek nem mond ellent, hogy az önéletíró lejegyzí a családtagok visszaemlékezéseit: „Negyven évvel később, visszaemlékezve ezekre a napokra, összeültem egyszer s kikérdeztem édesanyámat, ceruzával a kezemben jegyeztem, a jegyzetek itt vannak előttem.” (Móricz 1953, 115) A könyvben felhangzó, de megválaszolatlanul hagyott kérdés felvetését, mely így szól „Kinek mesélem én magamat?” a család történet újrajrása teszi lehetővé, mely közegéül szolgál az önéletrajzi én elbeszélésének. A visszaemlékezés szereplői már mind halottak, de nem kétséges, hogy mindvégig magáról beszél az önéletíró miközben róluk szól. Az emlékképek átjutnak a visszatekintő tudat küszöbén, s közvetítőivé válnak az elbeszélő vallomásának, amellyel felelni próbál létezésének alapjait érintő kérdéseire. Ezek így hangzanak az *Életem regényében*: „Mi a szülőföld szeretete?”, „Miképpen tud megmaradni a falu ugyanabban az állapotban, amiben annyi századon át élt?”, „Hogyan él tovább az utódokban az ősök egyénisége?”

Az önéletíró már gyerekkorában megkísérli az én elvesztésének lehetőségét, s erre akkor ébred rá, amikor a balsikerű vállalkozás után szertefoszlik az apja alakját övező legenda, s új eszményi alakot kell választania a környezetében, akivel azonosulhat: „Megkaptam az új ideált. Ahogy Csécsén édesapám volt a hős és mintakép, most Laci bátyám kezdett azzá válni. S itt egy olyan álomkép után futottam, aki nem is törődött velem. Hogy összezavarodott a két életszemlélet. Itt egyszerre a falun kívül lettem magam. Többet paraszttal nem érintkeztem ... Úrigyerek lett belőlem.” (Móricz 1953, 153) Közel ez után, földézi azt az igézetes pillanatot, amikor hat éves korában a nyitott kapun benéz az istvándi kastélyudvarba, ahol az a főrendi lány él, akit gépész nagybácsija vakmerő ábrándozásaiban feleségül akar venni. Ez a képtelen lehetőség a kisfiú képzeletében is egyre nagyobb szerepet játszhatott, mert amikor befutott íróként társas összejövetelekre kap meghívót a kastélyból, hirtelen átváltozik gyermekké.

Az én-határok átjárhatóságára közvetlenül is utal a feleségével lezajló szóváltása: „Ropant láz, amit bennem a levél keltett ...Rögtön mondtam, hogy vasárnap reggel utazom ...”

– És maga elmegy egy asszonyhoz, aki magát a felesége nélkül hívja meg?

Istvándi réműlettel néztem rá.

– Nem engem hív meg, – mondtam mentegetőzve – nem a maga urát hívja meg ... a Sári bíró szerzőjét ... a hirtelen divatba jött fiatal író ...

– S ez nem az én uram?

– Véletlenül összeesik a kettő, – tréfáltam s ezzel végképp felgyújtottam a házat.”

(Móricz 1953, 161)

Hiba volna eltekinteni attól, hogy e szövegrészletben az elbeszélő mentegetőzik, s válasza már csak ezért sem szerző és elbeszélő azonosságára lehet jó példa, sokkal inkább az önéletrajzi én nyelvi alakzatainak megoszlására, szétszóródására. Noha Paul de Man mentegetőzésre vonatkozó ítéletei közvetlenül Rousseau: *Vallomások* című művére vonatkoznak, a párhuzam mindenesetre feltételezhető e kétféle vallomásban elhangzó mentegetőzés retorikai szerkezete között: „a mentegetőzés ... mind kimondását, mind hatását, mind pedig autoritását illetően verbális: nem állítani, hanem meggyőzni akar, ami maga is »belső« folyamat, melyről csakis szavak tanúskodhatnak.”⁶ Az önéletíró „személyazonosságának igazolása” olyan elbeszélésben játszódik le, amely messzemenően kiaknázza a családtörténetet megőrző nyelvek létesítő működését.

Szembetűnő, hogy az önéletíró mennyire különböző nyelveket használ, akár egyetlen bekezdésen belül is. E különbségek föltehetően a nyelv által is teremtődő szubjektum föltételezésével függnek össze, másrészt arra vezethetők vissza, hogy a beszélő önazonossága nem választható el emlékező tevékenységétől. Ez azt jelenti az *Életem regényében*, hogy az emlékezet nemcsak történeteket, de az őket megszólaltatni képes nyelveket is megőrzi. Hogy példát is mondjak: felesége elől eltitkolja a meghívás elfogadásáról szóló táviratát, mert tudja, hogy Janka tárgyilagos stílusa bizalmasnak itélné a fogalmazást, amelyet az önéletíró „dzsentrí nyelvűnek” minősít, teljes joggal: „kegyelmes asszony parancsára örömmel jelentkezik...” (Móricz 1953, 163) A házastárs számára az önéletrajzi elbeszélő személyiségének a határát a társas együttlétük során kölcsönösen kimunkált, s tőle megszokott nyelv jelöli ki, s az önéletíró is igyekszik ebben az életkörben megőrizni a hozzá rendelt polgári méltóságot. Képzeltben, azonban a huszonöt évvel ezelőtti emlékhez társuló nyelven üzen nagybácsijának Istvándiba: „meg vagyok hívva irodalmi teára.” (Móricz 1953, 163) Látogatása egyetlen megörökítésre méltó nyelvi eseménye a grófnő hirtelen váltása szülőföldjének eleven nyelvére, amelyen a frissen hallott ökörtői tűzről tart előadást, amelyről az önéletíró jegyzetet készít, s ez alapján másnapra újraírja a történetet a Nyugat számára. A cikkből hosszan idéz önéletrajzában, s így a két elbeszélés egymásban tükröződik, felkínálva az olvasónak a nyelvi világok összehasonlításának lehetőségét. Az elbeszélő történetben az önéletíró értesíti az írás megjelenéséről a grófnőt, aki társszerző s egyben lehetséges olvasó, de nem nyilvánít véleményt. Először előszóban, közönség előtt, újsághír alapján hangzik el a történet a grófnő előadásában, másodszor feljegyzések alapján – ahogy az önéletíró fölidézi – „én a szemé láttára jegyeztem le szavait”, harmadszor folyóirat közleményként, amelyből az önéletrajzi elbeszélő nemcsak idéz, de bizonyos részeit hosszasan elemzi is. (Móricz 1953, 167)

Kép és képmás másfajta tükörjátékát eredményezi, hogy nem feleltethető meg hiánytalanul a regényes életrajzban megnyilatkozó szemlélet az elbeszélő önértelmező

szavainak. Példaként említhető, hogy az önéletíró áthasonítja a mese és a legenda szemléletét, s kivételesen fogékony a közvetítő nyelv közegétől elválaszthatatlan csodás események, sorsszerű történések iránt, s az értekező szerepkörében sem idegen tőle az eszmények iránti lelkesedés. Akad rá példa ugyanakkor, hogy a visszatekintés jelenében a szociáldarwinizmus, s a milieu-elmélet álláspontjára helyezkedik: „A milió hihetetlen gyorsan okoz öröklési értékeket. Ha az egész öröklést tíz pontban állapítom meg, akkor ebből négy pontot az ellenkező nemű szülő, tehát fiúknál az anya származtat le, hármat az egynemű, tehát az apa. Egy pontot az apai, egyet az anyai ősökre szoktam venni s a miliónek s más külső és ellenőrizhetetlen befolyásnak egy egész pontot nyitva hagyok.” (Móricz 1953, 157) Az önéletírás jelenéhez képest múlt századi filozófiák saját célú felhasználása nem nélkülözi a reflexió rögtönzékenységének bizonyos elemeit. A játék mozzanatát is magában foglalva a kijelentés nemcsak állít valamit, de felkínálja ironikus értelmezésének a lehetőségét. Az elbeszélő matematikai pontossággal értékeli öröklés és környezet tudományos egyértelműséggel, mérhető adatokkal kiszámíthatatlan hatását, más szóval a kifejezni szándékozott eszmétől idegen műveletet hajt végre az állítás megfogalmazásában. Másfelől az olvasó emlékezete szerint sem feleltethető meg a családi származás elbeszélésében formált kép ennek az értelmezésnek.

Kép és képmás helyettesítő játékát eredményezi, hogy az önéletíró megemlékezik a nevéhez kapcsolódó szépirodalmi művek alakjainak, s életbeli másaiknak a viszonyáról. Az önéletíró szülei legjobb vonásait a maga számára mintaképnek tekinti, de nem képes folytatni ezt az örökséget, saját házasságában kudarcot vall, életképtelennek bizonyul az elsajátított szokásrendszer: „Én az apám, s anyám alapérzését és lendületét akartam belevinni a házasságba s legnagyobb megdöbbenésemre egyáltalán nem kaptam harmonikus viszonzást.” (Móricz 1953, 182) Az önéletíró önmagáról formált képe a másik nézőpontjából teljesen különbözik az életbeli modelljétől. E kétféle távlat összeegyeztethetlenségének következtében a társas lét „kölcsonös önkínzásá” torzul.

Az emlékezés jelenében feltámad az önéletíró kíváncsisága milyen volt a napilapok tükrében a politika gyermekkorának tetszőlegesen kiválasztott két évében. Az elbeszélő gyermeki tudat horizontján megjelenő kép találkozik az önéletrajzi elbeszélő mai tudása felől formált képpel, valamint az újságokból merített bőséges idézetekben megjelenő kép az egykorú szépirodalomból nyerhető képpel, s azzal a néma tudással, amellyel *Tisza Kálmán és korát* emlegetni szokás.

Az önéletrajzi elbeszélő a könyv végén jelenti be, hogy „életírása” tizenkét éves koráig fog tartani, s ez az öntükörnek szánt értelmezés abba az elbeszélésbe ágyazódik, amely éppen a befejezése felé közeledik, s az eddigiek során nem követett előrehaladó időrendet, inkább körkörös szerkezetet írt le az eredethez való szüntelen visszatéréssel, a családtörténet folytonos újírásával. (Móricz 1953, 299)

Az emlékek jelképes értelmének felnyitása, az emlékezés példázatszerű jelentésének a keresése nem jut nyugvópontra az *Életem regényében*. Az „életírás” mintha ismételtlen újrakezdődne az eredet felőli önértelmezés lezárhatatlanságát sugalmazva.

JEGYZETEK

1. Paul de Man: *Olvasás és történelem*. Bp., 2002. Osiris, 377.
2. Paul de Man: *Mentegetőzések. (Vallomások)*. in. Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*. Szeged, 1999. 378.
3. Dorrit Cohn: *Áttetsző tudatok*. in. Az irodalom elméletei. II. szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1996. 105. – James Olney: *Autobiography: An Anatomy and a Taxonomy*. Neohelicon, 1996. 78.
4. Mihail Bahtyin: *Beszédelméleti jegyzetek*. In: A beszéd és a valóság. Bp., 1986. 524–525.
5. H. Plessner: *Der Mensch als Lebewesen*. In. Die Frage nach der Conditio humana. Frankfurt, 1976. 116.
6. Paul de Man: *Mentegetőzések. (Vallomások)*. in. Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*. Szeged, 1999. 378.

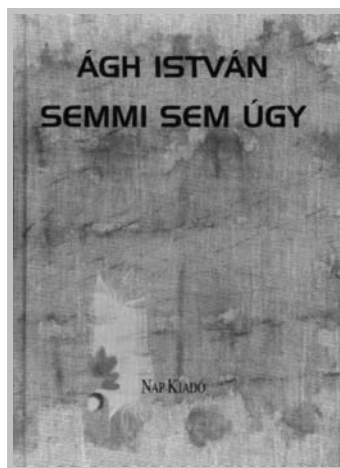
Emlékek jelenidőben

ÁGH ISTVÁN: SEMMI SEM ÚGY

Bizonyos elfogódottsággal fogok hozzá beszámolómhoz Ágh István *Semmi sem úgy* című könyvéről. Nemzedéktársam verseiről, prózáiról és róla magáról nem is tudom, hanyadik alkalommal írok már. Ő a harmadik könyvét előkészítő és beérkezéséhez közeledő költő volt (*A tündér megkötözése* című, remeklő kötete megjelenését várta), én a pálya széléről frissiben az irodalomba csöppent „fiatal kritikus” voltam, amikor a hetvenes évek elején interjút készítettem vele. Nyilatkozatának egyik legmeglepőbb gondolata nem is az eredetét, személyes vonzalmait vagy az irodalmi élet gondjait érintette. Stilisztikai kérdésemre adott válaszára kaptam föl a fejem, amikor ezt mondta: ha Petőfi ma élne, lettrista verseket írna.

A hetvenes évek elején jártunk, s ez akkor merész kijelentés volt. Az írók jókora dorgálásokat kaptak a hivatalos kritikától, ha fittyet hánytak az államilag előírt „realizmusra”, amelyet nemcsak stiláris, hanem ideológiai kategóriaként is értelmeztek. Közben véres és sáros realitásokról sem lehetett beszélni egészen a nyolcvanas évek végéig. Arról például, hogy Ágh István 1956 októberében, a forradalom harmadik napján „a nép nevében” elkövetett Kossuth-téri tömegmészárlás alkalmával megsebesült. (Több írónkról kiderült azóta, hogy jelen volt, amikor eldőrdült a sortűz.) Mélyrehatóan arról sem beszélhetett, ami ellen bátyja, Nagy László *Rokonaink arca* című remekében tiltakozott: a parasztság újbóli meggyötüléséről, melyet az ötvenes és hatvanas évek fordulóján, a közösbe tereléskor hajtottak végre. Emelkedő költőrangja még Nagy Lászlónak sem adott olyan fokú védettséget, hogy ezt a versét változtatás nélkül hozhassa nyilvánosságra. Az „Arcukat gyötrellem / széjjel ne szedje, / mikor a földek / forradnak egybe, / ha a csillag foga között / őrlődik a mesgye!” versszak egy ideig csak cenzúrázva jelenhetett meg: „... ha a dörgő fényességben / őrlődik a mesgye!” A cím is ennek megfelelően alakult a korábbi közlésekben: *Dörgő fényességben*. A kényszerű változtatás nem ártott a költeménynek. A kép egy fokkal rejtjelesebben, de kemény, mennydörgésszerű hangzásokkal érzékelteti, hogy a föld erőszakos kisajátításáról s a vele járó, tömeges sorstragédiákról van szó. Mert valahol megíratott, hogy a történelem mindenkor vesztese az legyen, aki a kenyérnek valót előteremt a földből. (Vajon ma nem így van?) Az igazi költő megtalálja módját, hogy a kárvallottak nevében kimondja ezt.

Ágh István is megkereste azt a csapást, amelyen át elérte a kilátót, ahonnan szabadon széttekinthetett. Eleinte a stílus szabadságával és a személyes hang vállal-

Nap Kiadó
Budapest, 2003
100 oldal, 1950 Ft

lásával sikerült neki elérnie azt a kamaramuzsikára jellemző bensőségességet, ami – a szimfonikus erejű Nagy László magához emelő és ugyanakkor szorongató kötelezettséget éreztető példája nyomán – már első megszólalásai alkalmával újszerűen és eredetien hatott. Ugyanazt a világot, ugyanazt a szülőföldet és családi sorsot merőben máshogy, a maga emberségéből megidézni, mint *A vasárnap gyönyöre*, a *Rege a tűzről és jácintról* és *A zöld angyal* költője tette – ez meglehetősen próba elé állította. Vállalta az avantgárdot is, pedig nem avantgárd költő akart lenni, hanem eredendő hajlamai szerint óhajtotta művelni költészetét, a nyers valóság s a nehezen megragadható álmok sajátságos elegyét. Ahogy idestova negyven éves működését végigtekintem, úgy érzem, mintha nemcsak közös nemzedékünk elé tartana tükröt, egyazon korszak visszfényét adva. A magam külön világot jelentő sorsára is ráismerni vélek. Az életszentségek megélésének párhuzama és egyidejűsége igazolhatja ezt. Az első gyermekkori eszmélkedések, szavak íze, ismerkedés a természettel. A diákkor, az első szerelmek, a házasság. Találkozások a halállal, társakéval, barátokéval; letaglózó családi veszteségek. Történelmi sérelmek; tanúskodás. Közös remények és közös csalódások. Agh István elbeszélése, mely budapesti lakóhelyeinek történetéből áll össze (*Albérleteim*), az egyik legfontosabb vallomás a korosztály által megélt lakásínségről, melyről a maga más-más módján Baranyi Ferencnek, Weöres Sándornak is felejthetetlen szavai voltak. (*Ballada az elkényeztetett ifjúságról*, illetve *Szeretők a nagyvárosban*.) De nem az életút megfelelései fontosak – ahogy a falusi–városi környezet és a vele járó életkörülmények eltérései sem –, hanem a költői ráismertetés ereje. A vers minősége tehát. Az, amitől minden igazi költészet úgy ejt varázslatba, hogy a benne fölidézett életanyagot magunkénak érezzük. Csakis ez keltheti bennünk azt a nélkülözhetetlen illúziót, hogy a versben a mi életünkről van szó, rólam, rólad és rólunk.

*

Olyan önéletrajzi költőnek látom Ágh Istvánt, aki egyszerre igényli a leghétköznapibb földközeli dolgok lírai rögzítését, és érezteti közben a fölötte levő magasságot, a szférákon túli eszmét. „(...) hiába teljes, ha sohase látszik / a menny egésze, / elveszti az ember / jobbik felét” – írja *Holdviszony* című versében, amelynek alaphelyzete rendkívül egyszerű. Szobája ablakából kinézve a költő az égboltnak csak egy szeletét láthatja a szomszédos tűzfalak, házetetők között, amelyen megjelenik, majd rövid idő múlva eltűnik a hold. A szűkös látvány a *teljesség* hiányára és igényére, *létszükséglet* voltára figyelmezteti. Versei sokszor kihívóan „partikuláris” dolgokat örökítenek meg (ahogy a magánemberi dolgokat a művekben illetéktelennek tartó esztéták mondják), de a művek mégsem akadnak fenn a privát ügyek zátonyain. Magánügy például az az „ősemberi” szorongás, amely a földtől elszakadó repülőgépen fogja el az embert, de mégsem marad érdektelen, ha a versben legyőzi a magasság fölemelő élménye: a félelem feloldódik „a másik világ veszett káprázatában” s a „földöntúli szépség” közegében. A nagy ellentétek összeszokrátatása, a nehézkedési erőt legyőző Ikarosz-élmény s a gyarlóságokon való fölülemelkedés az Ágh-versek vonzó tulajdonságai közé tartozik. Minél alantabb határozza meg a kiindulási pontot, annál nagyobb lendületet vesz a gravitáció leküzdéséhez. Az elrugaskodás ereje ad magas röptöt versének. Máskor a lent maradás, az anteuszi földközelség ad neki biztonságot: „Annyi ikaruszi törvénysértés után / végre földszintes békességbe értünk” – sóhajt fel egy vízparti házban. „Mert mi vagyunk a ház, s a tárgyak élő része” – teszi hozzá a belső, a lelki „körülmények” jelentőségére ocsúdva.

Egy nyolcsorosában lelhetjük meg ars poeticáját: „Lírai szenvedély híján üres a vers, / szerelem nélkül hasztalan az élet” (*Magára hagyott*). Hamvukba haltak azok a versek, amelyek pusztán valamilyen divatos szövegmanipuláció kedvéért születtek. A stílus tanulmányok is arra szolgálnak, hogy új eszközök álljanak a költő kezéhez az újszerű gondolat, élmény minél hívebb kifejezéséhez. Az újszerűség pedig az egyszerűség s az örök visszatérés egységében rejlik. Ezért érzünk mindig valamit ismerősnek az eredetiségben. Ezért érezzük úgy, hogy velünk történt meg az az élmény, amely a meglepetés erejével hat ránk a műben. Olvasói ráismerésünk a világra mindig ráismerés magunkra is.

Ágh István élete egyszeri, megismételhetetlen tünemény, de a verseskönyv első huszonhárom költeménye úgy áll össze önéletrajzi ciklussá, mint Szabó Lőrinc *Tücsökzenéje*. Az *Idézetek a megtalált időből* fejezetcím Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényére is utal, éppen az emlékképek finomságával és partikularitásával: „anyámhoz menekülve / kapaszkodnék a bársony bimbócskába / állá alatt, hogy azon elaludjak” – az emlékezet legrejtettebb rétegeiből, még az eszmélkedés előtti idők legaljáról hozta felszínre ezt a képet. A versek rendje azonban Szabó Lőrinc építkezésére emlékeztet. A versek tizennyolc sorból állnak, melyek általában tizenegy szótagos jambikus sorok, s a rímelés itt is majdhogynem mellékes, akárcsak a *Tücsökzenében*. Ágh nemcsak a csengő rímeket kerüli, mint Szabó Lőrinc. A páros és keresztřímet is szabálytalanul váltogatja, ki-kihagy egy-egy rímpárt, s szinte csak az utolsó két sorban összecsendülő rímpár zenei lezárásában következetes. A huszonhárom versből álló ciklus formaművészete főleg a kompozícióban rejlik: a teljes élet káprázatát kelti az olvasóban. Minden vers egy-egy hangulatképet idéz fel, ám ezek a szimbolikus mozzanatok az életút stációi egyúttal. Megkapó, ahogy az élet nemzedékről nemzedékre folytatódó és visszatérő körforgását is érzékelteti azzal, ahogy saját, beszéd előtti eszmélkedésének emlékképeiből kiindulva eljut nagyapokoráig: kis unokájának „világhódító kedves cikázása” fölött ügyel, hogy „semmi baj ne érje / ezen a kétszobányi csatatéren”. Szép, ahogy a tipegő kisgyerekkort s az öregséget összeköti a szeretetben fogant bölcsesség: „s én maradok már minden öregember, / ő meg kisgyermekkorára egy öregnek” (*Gyerekekjáték*).

A lehangadt, de sosem szenvtelen életbölcesség már az előző kötetben is jócskán észrevehető hozadék volt Ágh költészetének. Akkor lányainak házasodása szembesítette őt az életből kirekesztettség, az öregség döbbenetével, és ezt a riadalmat – a magára maradást – küzdötte le a megértés, az utódok örömeivel betelni tudó szeretet. Most már maga a lassulás, az élet ízeinek ráérősebb és kitartóbb élvezése ad értelmet olyan semmiségeknek is, mint egy esti séta a Gellérthegy tövében (*Lassú*). Ha nem telne öröme ebben a lassulásban, akkor „nem is volna / virág, madár, és talán én se lennék / különben más, csak elvakult sebesség” – ismeri föl lélek és valóság kölcsönöségét. Viszonylagos derűlátását súlyos szavakkal ellenpontozza a *Mikor a vénség megkísért* cím alatti vers: „mintha apámat látnám, megijeszt / a szellem szunyókáló pislogása, / oly ébrenlét, mely annál rövidebb, / mennél kevesebb van hátra”. Hozzávetőleges bizonyosságnak csak a vers fanyar vigasza marad, „hátha kihadar / a szó majd néhány pirosszemű percet, / amit csak folytatni lehet, / amiért mégis érdemes...”

A *Tücsökzenét* a természet ezernyi lényének muzsikája foglalja keretbe. Ágh versciklusát egy zongorakonzert élménye zárja le ünnepélyesen, az élet szépségeivel és szomorúságaival eltelt. Megbékélés ez azzal a mementóval, amely végessége tudatával egyre gyakrabban terheli az öregedő embert. „...egyszerre sose látott örvény / ra-

gadt magával, / hogy a halálba szeressek / amíg hallom, s oly éteri világot / tárt föl, amit már nem értek, csak érzem / a lét isteni részét az egészben” (*Zene*). Ez a szorongásoldó pillanat elhitheti, hogy más a zenei harmóniában *megnyugodni*, mint *belenyugodni* végzetünkbe.

A tudatosan szerkesztett önéletrajzi ciklusban az *Egyszer volt* és a *Ketten a hídon* tölti be a tengely szerepét: körülöttük fordul át az ifjúság az öregségbe az egymással szembe fordított életkorok ellentétéivel. Az előbbi egy negyven éve szeretett és szem elől vesztett lányt képzelte el öregén, az utóbbi pedig azt az ifjúkori önmagát idézi föl a múltból, aki valamelyik szerelemben átvirrasztott éjszaka után egy sportszatyros öregemberrel találkozik a Margit hídon. Félelmetes ez a szembesülés. Az egymást megtagadó nemzedékek közvetett öngyilkosságára vetít fényt az ifjú diadalmaskodása: „s mert fölismertem / fiatalságom rémét az öregben, / fölujjongtam, legalább vegye észre, / micsoda mámor izzik iszonyomban, / megöltem volna múltamért cserébe, / de inkább élethosszra megbosszultam / minden bűnét, ahogy szemébe vágtam / diadalmasan buja éjszakámat”. Az igazság, az élet igazsága az ifjú oldalán áll, de csak a sportszatyros öreg önzetlenségével érthető meg ez a könnyörtelenség.

Játszik, számolgat az elme, szétszedi és újból összerakja az eltűnt időt, mágikus számokra bontja. Héttel osztja a megélt éveket Agh a *Kilencszer hétben*: „utoljára azt kívánom / ne siessen az az óra / ám egy vénember fejemben / rám számol mert visszszámol / kilencszer hét hatvanhárom / esztendő fordítok szembe / kijátszom ha elvarázslom”. A tétre menő játék a számokkal mintha Marsall Lászlóval rokonítaná, még inkább *A hetediket* író József Attilával, aki pedig még nem is az évekre gondolt a hetes varázsszám bűvöletében. „Legelsőre unokáim / hangján szólok múlthatatlan / másodikra lányaimmal / hogy jókedvem föl ne adjam / harmadikra rokonságom / ápolom a temetőkkel / negyedikre fölajánlom / aranybetűs életművem / ötödikre kérem isten / áldását az ifjú párra / hatodikra búcsút intek...” – és így tovább, a virágokkal való újjászületésig. Ha jelképes ez az újjászületés, akkor panteisztikus hitjelkép a halhatatlanságról.

*

Egyik legkedvesebb költője Berzsenyi Dániel – *Dani uraság* címmel életregényt írt róla, versben is többször idézte már. Most az ifjúi révbe jutás halhatatlan verséről, az *Osztályrészemről* írt öregkorra szóló parafrázist. Nem túlzás, ha így határozom meg a vers műfaját: óda az öregséghez, óda az elmúló, de vállalható élethez. A mindvégig magasan lebegtetett mű második versszakában érzem azt az erőteljes szárnyacsapást, melynek erejével a további öt szakaszon át lendületéből mit sem veszítve siklik tovább a vers: „Eltűnt kijátszott fiatal koromnak / Kínja s a férfi becsapott magánya. / Biztos talentum mentett s az erős szív / Jussa, szerencse.” Az sem túlzás, hogy Agh Istvánnak boldog versei vannak ebben a kötetében. Voltak az előzőkben is, de aszúborrá itt érlelődtek. Marasztaná a verőfényes őszi napot, választotta oldalán az ifjúságból megőrzött pillanatot, mellyel „ábrándjainkat négyökrös szekér / viszi tovább” (*Szép őszi nap*). Krúdy Gyula, Jékely Zoltán, Simon István és más, szeretett poétalelkek segítik az emlékek megőrzésében, „hogy a Múza véglegesen övé legyen, ne a / parazita léhűtőkhöz meneküljön a / kibírhatalatlan szenvedély elől”. Mélyen igaz sorok! Fölteszi a kérdést egykori sorsosának s nemzedéktársának, Serfőző Simonnak, hogy „miféle baljós égi jel / ismétli magát az időben” ott, ahol „létüket / az inség szikesén vetik meg” még mindig oly sokan. A boldog-szomorú versek hangulatából elemi erővel zökkenti ki az

olvasót ez a közügy-költemény, majd az októberi versek rázzák föl kedélyét s lelkiismeretét: a *Kossuth tér, 1956* alcímet viselő *Ősszegyűjtött vallomások* meg az *Októberi fogadalom*. „Korhű változata éled az utódaiban” a hóhérnak, ahogy láttuk már néhány alakban nyájasan föllebegő kísértetét. „Hiába hegedt be a seb, a gyalázat helye fáj”, mondja sajtó szavakkal Agh István. A vers hőstett, az életet véglegesítő gesztus, ahogy az alkotóereje teljében meghalt Orbán Ottó utolsó pillanatát látja. „...kezdődik a megfordíthatatlan / roham, a semmit cibáló arkangyal / alakjában a telhetetlen múzsa / erőlködése, hadaró kezével / még egy utolsót kicsépelni, hátha / előperreg valami élő ének” (*Képzeltetés Orbán Ottó emlékére*).

A könyvet olyan vers zárja, melyben a költő megtér az őszi házba, s mindaz, amit egy kötetnyi versben boldogan, sóváran, olykor diadallal, máskor meg szomorú nosztalgiával földézett a múltból, fenyegető rémképpé válik a dalban: „van is attól félni való / magától nyílik az ajtó / se nem zsandár se nem rabló / inkább mihozzánk hasonló”.

Szeretjük az életet, szeretjük eleinket –, és mégis, visszasóvárgott pillanataival, boldog óráival együtt is milyen szörnyű volna még egyszer végig élnünk az életet, ismerve azt a sok szörnyűséget eleinkkel, sorstársainkkal együtt, úgy ahogy volt, elejétől mindmostanáig.

Alföldy Jenő

A sűrítés transzparenciája

Heidegger, például, hogy látná, hova vezet – a Földtükröt forgatván – a Földút? „A földgyalu tükörsimává Gyalulta az utat A gyászhuszár háza előtt: Megvakult tükörré.” Így indul az új Acsai-kötetnek egy verse, a gyászhuszár háza előtt, a földdel egyenlővé tett földdel. Sétára, el-járáásra, gyorsléptű gyalogtúrára serkentően, ami nyilván Heideggertől sem volna idegen, talán még a feketemisére „alkalmazható” gyászhuszárral együtt sem. Hiszen itt útra készülnek, útépitésre „együttal”, burkolásra, amivel – Heidegger nyomdokán haladva – a Világ Allványzata bővül ki még egy pallóval. Könnyebb lesz-e vagy nehezebb tőle a gyászhuszár dolga? Hogy ne mondjam: az élete?

Olvasom az új Acsai-könyvet, újraolvasom a régit, az elsőt, s aztán megint ezt, a Természetes ellenséget. Keveset törődve a kötetszerkezettel, keresztbe-kasba bolyongok benne, szintúgy a Milyen évszakban, arról is meg-megfeledkezve, hogy eldöntsem: melyik a külön, az elsőbrendű. Persze, hogy a második! Hiszen a költő, kivált ha annyira fiatal még, mint Acsai Roland, érik, fejlődik – másfelől viszont bennem az újak a régi darabokat elevenítik újra. S mielőtt elfelejteném: a költői érettségben (érettség kérdésében) is mintha volna valami természet-ellenes! Mintha a vers („mint olyan”) nem feltétlenül tartaná magát a természet (ld. Milyen évszak) kronométeréhez; más lépték, keresztlépés, át-lépés (kikockázott ugrás) s megannyi vad vagy észlelhetetlen táncfigura. Acsai első kötete már teli abszolút érett költészettel. S mielőtt magam is félreérthetném állításomat: szóhasználatomban itt az érettség nem technikai minőséget jelent, bár ez utóbbi se nagyon hibázik a versekben; fontosabb azonban az élmény, az ihlet érettsége, ami, kedvenc Holanom szavával élve, a vers akaratát érvényre juttat(hat)ja.

Misztifikálnám a verset? Nem ildomos, tudom, pragmatista igyekvéseink „értelem-szerűen” kriminalizálják (vagy pszichopatologizálják) a titokzatosságot, a vers legfőbb mint hagyomány, mint intézmény „élvezhet” bizonyos mentességet a „leleplezési eljárások” alól, többnyire avval a kimondott vagy kimondatlan feltétellel, hogy a leleplezést (önkritikát) ő maga végzi el, a maga (intézményi, formai) keretei között. És teszi is ezt szorgalmasan, a közbeszéd kiváltságosabb pozícióira törve, s egész eredményesen manapság. A titok „valósággal” elbomlik az érdekes-érdektelen kategóriák viszonylatában. Mert hát ki ne tudná, hogyne, hogy életünk, alapjában véve, ergo felépítményeire nézvést is, merő titkosság, nem általunk titkosítása valaminek, hanem fordítva, bennünket érintően és magával ragadóan az! Tudjuk ezt, persze, s kellőképpen unjuk is általában – miután (köz)beszédünk (beszélgetésünk) tárgyait csak nem és nem sikerül „perdöntően” pontosítanunk vele; mivel; mivel a titok – utánozhatatlan!

Félbeszakítva fejtegetésemet (hiszen nem megfejtés-

József Attila Kör – Kijarat Kiadó
Budapest, 2003
64 oldal, 900 Ft

nek szántam), a vers utáncat-jellegére összpontosítanék „egy verset”; hogy utánozhatja-e a titkot, tehet-e úgy, mintha, vagy azzá kell válnia, azonosulnia a titokkal, ahhoz, hogy „de facto” szólni tudjon róla? Kérdésem úgy hat, mintha szabadságomban vagy a vers szabadságában állna a döntés; holott egyikünkében sem külön-külön. Acsai korábbi kötetéről izgalmas értekezéseket olvastam Harcos Bálinttól, Tandoritól, Korcsog Balázstól, s mindhármójuk írása megerősített abban a képzetemben, hogy az Acsai-vers rendhagyó tünemény a jelenkori magyar költészet horizontján, hogy ez a vers természete és szándéka szerint is elüt a – rövidség kedvéért csak így nevezem – közbeszédű, a közbeszéddel *versengő* lírától. Nem ütközik (meg) vele, oppozíciója inkább passzív (pl. magába forduló, szemlélődő), mondhatni, flegma. És hallatlanul erélyes ugyanakkor! Variálva a holani mondást: elkötelezettje a versnek? Korcsog Balázs írja rövid és szellemes portréjában erről a líráról, hogy olyan irtás, ritkító tisztázás, amely ellentétes a – német eredetű Dichtung (költészet) – sűrítés fogalmával (lichten: ritkít, tisztáz), s javasolja is ezért, hogy az Acsai-vers irtásnak neveztessek inkább, mint (sűrített) írásnak. És igaza van abban is, az új kötet ismeretében kivált, hogy Acsai Roland szüntelenül tematizálja is ezt a „módszert”; legyen szó az írásról magáról vagy még gyakrabban a versek tárgyát, történetét képező – növényt, állatot – irtó műveletekről (hadjáratozókról netalán). E tekintetben a kötet címe már magáért beszél: Természetes ellenség. És a kötetben, a jobbnál jobb s egyre jobban kidolgozott versek között szerepel egy mindenezeket koncentráló, önreflektív darab, A preparátor, amelyben én a költő metapoétikáját látom „körvonalazódní” (még hozzá a leghatározottabb vonalvezetéssel). A preparátor – s innen idézem az öt tercinából álló, dramaturgiaiag is remekmű sűrűsödési szakaszát: – „nem

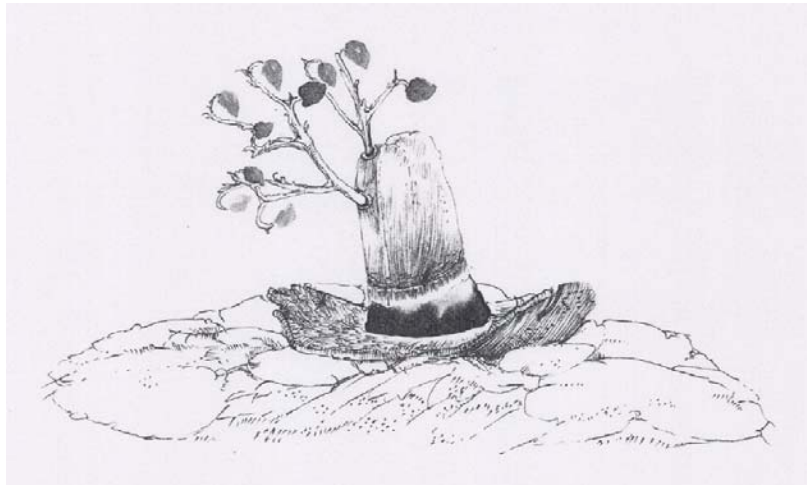
*Gondol közben semmire:
Csak a gégefő és a kloáka
Köziésre, amit vágott a szike.”*

Gordiuszi képlet, az említett gégefő-kloáka hasítékon keresztül bonyolítottatik le a mulandóság kipakolása és az immár zárt időtartam hézagának betömködése, rögzítése egyszóval a látszat, a forma szerkezetének. A vers előzménye és zárlata akár kommentárnak is felfogható – természetesen nem az, de Acsai olyan szűkszavúan, fegyelmetten számol be kvázi-prózaik körülményekről, hogy ezáltal a „szerkezet gyújtópontja” abszolút tömörségében válik egyszerre döbbentő (lélegzetállító) tágassággá, a szemlélet tisztásává. Áttetsző sűrűség. Koncentrált transzparencia. Amit már az első kötetében is nem egy helyen sikerült elérnie, mint akár a címadó Milyen évszak hatsoros versében, vagy egy másik hatsorosban, a Csupa szél-ben. „Bogarak használják a levegőt”, áll a Milyen évszak tengelyében, s mintegy ennek a tengelynek a fordulatával érkezik meg, érik be a (saját bogaraitól űzött, sőt száműzött) elme önfelismerése: „Mint lombtalan fa, vagy mint a szárnyuk (ti. a bogaraké): egyre átlátszóbb tudatlanságunk.” És el ne felejtsek még egy – szerintem nagyon fontos – körülményt. Az Acsai-versek élményanyaga gyakran közvetlenül, néven nevezett motívumként épül be a szövegbe, így például a gyerekkori betegsége, asztmája is többször szóba kerül – és több mint szóba kerül! Ha tudniillik tüzetesen vizsgálom meg az iménti idézetet: „Bogarak használják a levegőt”, eltűnődhetek azon, hogy nem lett volna-e poétikailag szerencsésebb a használják helyett mondjuk szabdadják-ot írni, ami talán érzékibben s jelentésdúsabban idézné meg a bogarak táncát. Igen ám, csak hogy erre eszembe jut egy sereg más szöveghely, ahol a fulladás, a szorongás, a félelem ütteti meg a költővel

a hangot, és hirtelen megvilágosodik a használják ige konkrétan egzisztenciális értelme-jelentősége, az, ami kivételesen-pontosává avatja ebben az esetben a szó „használatát”; vagyis amit első ránézésre poétikailag hozzávetőlegesnek vélhetek, az később, a figyelmes olvasás révén triumfál minden általában-tökéletes-poétikai-megoldás fölött.

Erre az apró visszanezésre (plusz tünődésre) azért kerítettem sort, mert úgy érzem, az új kötet tudatosabban struktúrált, tervszerűbben megmunkált darabjai segítettek hozzá, hogy eredetibb intenzitásukban értsem meg a korábbi versek – általam eleddig sommásan elégikusnak nevezett – hangvitelét. Ez a hang, ismétlem, alig érintkezik (közösködik) a közbeszéd intonációs normáival, extráival; a Természetes ellenség-ben még kevésbé talán, mint a Milyen évszak-ban, ahol az a bizonyos „elégikum” – akarva-nem akarva – mégiscsak, költőileg és „emberileg” egyaránt, perszonalizálta, szerep-azonosította valamelyest a versbeszédet; nyíltabban apellált némely (köz)hangulatokra. Itt azonban már nem. Az új kötet szinte valamennyi verse: mű-hely, ahol (újrészve Heidegger-t, meg az ő Hölderlin-jét) de facto költőien lakozik az ember – hozzáférhetle-nebből és elragadtatottabban ihlettől és belátástól. Az első kötet emléktárgyi bősége, természeti kép-gazdagsága itt egy átfogó archeologikumban (archeológiai metaforában) rendeződik újjá, mégpedig olyan aprólékos mű-gonddal, hogy benne a „természetes el-lenség” is „abszolút szavazati joggal” bírjon. Acsai úgyszólván mindenütt a szenvtelen-ség konstellációját provokálja, a mindenkori szervesség szervetlenbe-ágyazottságát, s a kettő váratlan (meglepő, rémíztő, humoros, abszurd, észhez térítő stb.) egymást-át-hatásait. Mintha semmit nem bízna a véletlenre, egyfelől tudniillik, mert a „végső” ki-jelentést illetően fenntartás nélkül „adja át a szót”; mintha maga a vers „csupán” az „al-kalmi” „megszorításokat” tartalmazná, s éppen addig a pontig, ahol a megszorítások – „egymással szót értvén” – át kell hogy adják a helyüket a keletkezőnek.

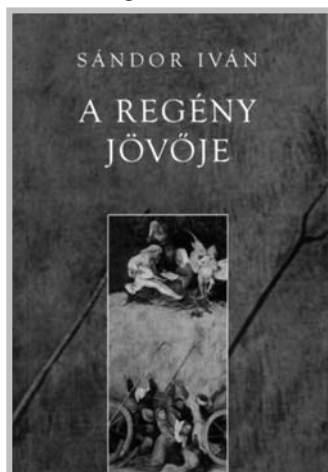
Murno János

A Bermuda-ötszög felett

SÁNDOR IVÁN MEDITÁCIÓI A REGÉNY JÖVŐJÉRŐL

Amikor 2002 elején Esterházy Péter több szempontból radikális fordulatot bejelentő esszét írt *A Bermuda-háromszög* címmel a 21. század nyelvéről, azt fejtegette, hogy ez a nyelv mintha már más volna; új nyelv, új gondolkodás, melyre igencsak nagy szükségünk van. Esterházy arról is nagyon szépen ír, hogy a hamis nyugalom évtizedeit magunk mögött hagytuk: megdőlt az a tévhit, hogy a nagy kérdésekkel nem lehet foglalkozni, eltűnt az elégedettség, mely egyformán legyintett tudásra és nem-tudásra. „Hogy tehát újra föl kell tenni az ember, az emberi gondolkodás alapkérdéseit, mi az ember?, mivégre vagyunk a világon? Mi az, amit komolyan veszünk? [...] Miért adnánk az életünket? És valamelyest megfordítva: Hogyan maradhatunk életben?” Azt is mondja Esterházy, hogy a 21. század nyelve a Leidkultur (leiden = szenvedni) nyelve, a „reményen túli reményé”, a felejtésé is, mert „felejtteni csak azt lehet, amit ismerünk”. Néhány héttel később Sándor Iván *A Bermuda-ötszög – a XXI. század nyelvéről, szeretettel Esterházy Péternek* címmel a figyelem, az odafordulás és kollegialitás szép példájaként folytatja Esterházy gondolamenetét. Elmondja, hogy a Bermuda-mélység számára „eltűnés, pusztulás, talány”, „nem a megmaradás, hanem az elveszés metaforája”. Hiszen a 21. századi nyelvek (már a 20. században is érzékelhető) feltételei kivétel nélkül a veszteséggel függenek össze: „Az európai kultúra évezredek értékeinek megingása (1.), a Személyiség osztódása-felmorzsolódása (2.), a jelenségek és a Másik iránti érzékenység eltompulása (3.), a reflexivitásnak mint a világ és önmagunk sorsával való szembenézésnek halványulása (4.), a történelem valódiságának felemésződése az információs zűhatagban (5.)”. Az új évszázad nyelvei nem kerülhetik meg ezeket a szekvenciákat. Am a mélységbe pillantás, a magány felelőssége, a szembenézés (azzal is, amivel évtizedeken át nem néztek szembe), multireflexivitas megkísérrelheti értelmezni „ama mindent elnyelő mélység némaságát”. Esterházy a Kant–Gödel–Joschka Fischer háromszöget, a filozófia, a tudomány, a diplomácia nyelveit emlegeti. Negyedik és ötödik szöggként Sándor Iván a némaságot megszólító regény nyelveket gondolja: a klasszikus modernitását („amennyiben az Én érzékenysége és önreflexivitása veszteségre is nyelvet teremtenek”), valamint a posztmodernitását („amennyiben nem oldódnak fel a tetszőlegességekben és esetlegességekben annyira, hogy bárminek a nyomába tudjanak szegődni”).

Esterházy esszéjében Sándor Iván a modernitást felülíró posztmodern utániség megerősítését látja. Olvasható az új kötetben (*A regény jövője*) a kilencvenes évek közepén írt *Regényregény*, mely az újkori regény Cervantes-szel kezdődő ívét a Közösség – Személy – Osztó-

Krónika Nova Kiadó
Budapest, 2002
186 oldal

dott Én pilléreire építi. Mindez a transzcendencia, a világmegismerés és megismerhetetlenség, birtokolhatatlanság folyamata is egyben. Ez a koncepció egészül most ki – a regénykorszakok szüntelen változásával összhangban – a kötet legújabb írásaiban. Sándor Iván úgy véli, a huszadik század regénye a külső nyomástól összeroppantott, szétvert, integritását veszített Ent helyezte az epika poétikai centrumába. A regény formaváltásai mögött az Én radikális átértékelése áll. „A vesszőparipám az, hogy a XX. század történetének egyik meghatározó eseménye a személyiség roncsolódása, illetőleg, hogy a XX. századi regény legmaradandóbb művei a veszendő Én történeteibe merülnek alá.” Az ezredforduló magyar regényében is eszerint lát három jellegadó változót. Az egyikben a személyiségnek mint az európai értékek megtestesítőjének az őrzéséről, a másikon az önmagát folyamatosan „újraíró” individuum instabilitásáról beszél a forma. A harmadik már „az Én-nélküliség téridejében” születik meg. Két szöveget hasonlít össze: *A szefforiszi ösvény* negyedik fejezetének és Claude Simon *Flandriai út* c. regényének egy-egy leírását. Claude Simon és Sándor Iván műve között félszázad. Az egyikben egy lódog leírásáról van szó, a másikon is tetemek vére, de mintha ez a vér „a világot jelentő sebből” fröcskölné.

A regény jövője szerzője az európai kultúra hetvenes évektől végbemenő egyensúlyvesztése, omlása láttán joggal látja a műfaj jellegadó 20. századi változatában a búcsú és az ítékezés gesztusát. Vége van valaminek, a művészet nem sorsprobléma, másodlagossá válik (ezért is szól igen gyakran a művészet a művészetről), nincs világkép, a nagyság és a tragikum iránti érzék eltűnésével pedig az érték mibenléte is kérdésessé válik. Következésképpen a regény sem a kultúra egyik tartóoszlopa többé. A kötet írásaiban azonban egyre hangsúlyosabb az anyag számára új nézőpontokat, új regényformát kereső törekvések jellemzése. Olyan felismerések birtokába jutottunk, amelyek (zenei kifejezésekkel élve) az atonalitás mellett és fölött a tonalitás újraértelmezését igénylik. (A gondolat egyébként Mészöly Miklósnál is megfogalmazódik. Annál az írónál, akinek egyéni és magányos útkeresése sem a klasszikus modernitást, sem a posztmodern nem választotta.) De nézzük a tonalitás újraértelmezésére utaló jeleket. A jó mondat szlogenje – mondja Sándor Iván – önmagában már nem elég. „Díszteglákból nem lehet áthidalásokat építeni.” Igaz, a regényt (is) a nyelv teremti, de „illő volna mégis többet foglalkozni azzal, hogy a szöveget generáló nyelv az élet és az alkotó kapcsolatából születő írói anyag termőtalajából hajt ki.” Márpedig – Borgesnek helyeselve – csak a megélt szavak hitelesek. A mai és a jövőbeli regény termékeny paradoxona éppen az, hogy a nyelv hitelvesztése után mégiscsak a hiteltelen szavakból kell hiteles regényszöveget teremteni. A nyelv nem önmagában van, a tudattal közös gyökerű, miként az írói anyag természete sem választható el művet meghatározó lényegiségétől. Ezért is említi Sándor Iván Wolfgang Iser triád-elméletét a valósról, a fiktitívumról és az imagináriusról. A valóst éppoly butaság kirekeszteni, mint a történetet; nem feleslegességükről vagy mindenhatóságukról van szó, hanem változó regényepoetikai szerepükről. S ezen a helyen föltétlenül utalnom kell arra, ami Sándor Iván gondolatmenetét ezen a ponton (is) összeköti Angyalosi Gergelyével vagy Földényi F. Lászlóéval. Földényi *A gömb alakú torony* egyik esszéjében (*A történet titka*) a kimeríthetetlenül gazdag történetekről beszél, az írókat mesélésre készítő igényről, de arról is, hogy a mese végső horizontja mindig a történet elemein kívül húzódik.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy Sándor Iván álláspontját némely irodalomtudományos iskola tanításaival szemben fejt ki, mivel a teória eluralkodását veszélyesnek látja. Ugyanakkor alig van rajta kívül még egy olyan gyakorló prózaíró, aki ennyire

lépést tartana a prózaelmélet eredményeivel. Szembenállása tehát nem az elméletellességből következik, hanem annak belátásából, hogy a nagy művek mindig uralkodó paradigmákat rombolnak le és új kánonokat alakítanak ki. Az elmélet az interpretációban segít, s fölöttébb veszedelmes, ha (egyébként egymás mellett elbeszélő) kritikai irányzatok, egyetemi tanszékek próbálnak diktálni. „...a művészet kaotizálásából a hatalmi pozícióra törekvő teória megél, de közben a nézőpontok, a nyelv standardizálásával az élet és a művészet »közé« hatol...” Sándor Iván úgy látja, az esztétikai maszkokkal palástolt hatalmi küzdelmekre nincs szükség. De szükség van az intuíciót el nem pusztító mérvadó irodalmi elemzésekre, mindarra, ami a kritikai, esztétikai csatározásokból a regényíró és a regényteória, valamint az átstrukturálódó olvasó és a regény közötti kapcsolatba átszivárog. Am tudni kell, hogy „a jelentős teoretikus tételeinek a mélyén mindig meghúzódik annak a beismerése is, hogy a művészi elem mélyebben van, mint ahová az értelem le tud érni”.

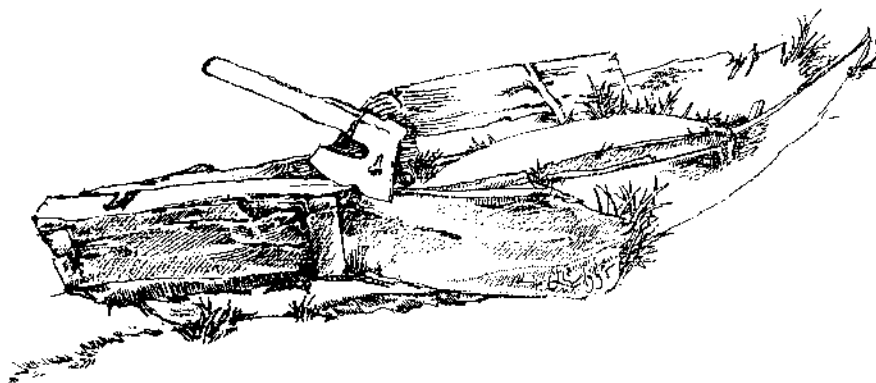
Sándor Iván szüntelenül hangoztatja, hogy nem regényelméleti értekezést ír, ám elméletileg gazdag esszéiben mégis regényelméleti konzekvenciákra jut. Fontos gondolatmenetei közül kettőt emelek ki. Az egyik a regény és történelem mindig változó viszonyával, de a 20. században különösen radikális metamorfózisokon átmenő házasságával kapcsolatos. Van-e értelme a történelemnek? Elbeszélhető-e a történelem? Mi következik a történelmi tudat eltűnéséből és a mindent felörlő információs tudat hódításából? Regény és történelem viszonya érdekli Sándor Ivánt (nincs „történelmi regény” és „mai regény”), a történelmi regény műfaji örökségét is ebből a nézőpontból közelíti meg. *A történelem (regény)beszédese némasága* egyik fontos fölismerése, hogy a regény formaváltozásaiban akkor következett be jelentős fordulat, amikor múlt és jelen egymástól elválaszthatatlanul kezdett megmutatkozni. („Ha a múltba visz, akkor is a jelen csapásain, ha a jelenben játszódik, akkor is a múlt árnyékában lépked.”)

Másik esszéjében (*A [poszt]modern regény újdonságai. Rocinante már kétezerben baktat, de visszanez a hatvanas évekre: miért?*) a mai regény dilemmáinak, szakadásainak hatvanas-hetvenes évekbeli gyökereit idézi föl, mégpedig oly módon, hogy e sorok írójának tanulmányára (*A magyar status praesens felvételei. Szempontok a hatvanas, hetvenes évek regényeinek vizsgálatához*) c. tanulmányára reflektál. Sándor Iván értette, hogy nem a felértékelés szándéka vezetett, amikor a manapság többnyire lenézett regénykorszak műveihez közeledtem. Még akkor is valami jelentős történt abban az időszakban, ha sikerkönyveit jórészt valami redukált realizmus-fogalom jellemezte. Ennek a realizmus felfogásnak a dolog természeténél fogva nem volt érzéke az Idő megváltozott szerepére és a veszendő Én sorsára. De volt igénye és érzéke az ismeretlenek fölterképezésére, s ez még akkor is igaz, ha e művek jelentős részében a vélt igazság teljes kimondásának akadályait tapasztaljuk. Az „igazmondó regények” csak féligazságokat mondtak, mondhattak ki, ez azonban a dogmatikus korszakhoz viszonyítva hallatlan merészségnek tűnt. A hatalmi kritika pedig – miközben folyamatosan a realizmus defenzívájáról beszélt – valójában a szocialista realizmust hiányolta, s az új törekvéseket ideológiai és esztétikai értelemben is blokkolta, s elzárta a kortárs európai irodalomtól és gondolkodástól. Ám ez a redukált, az ontológiai kérdések iránt látszólag érzéketlen, részben elfogadott, féllegális, redukált realizmus éppúgy ellentétes volt a korszak ízlésével, mint az Ottlik, Mészöly, Mándy, Szentkuthy, Déry, Örkény, Lengyel József jelentette beszédmód. Sándor Iván a hatvanas évekből kivezető úton három kitörési változatot lát: 1. Kertész: Sorstalanság, Nádas: Egy családregény vége 2. Konrád: A látogató 3. Spiró: Kerengő, Dobai: Csontmolnárok. Mindezt azzal egészíthetjük ki, hogy

ezek a kitörési változatok már a hatvanas években is jól látszottak. Déry parabolaregényei (*G. A. úr X-ben, A kiközösítő*), autobiografikus-esszéisztikus konfessziója (az *Ítélet nincs*, mely Konrád regényével párhuzamosan, 1969-ben jelent meg), Mészöly első két regénye (*Az atléta halála, Saulus*), Mándy novellaciklusai, regényei, Ottlik regényelméleti esszéi a másféle hatvanas éveket példázzák. Az induló posztmodern aztán nemcsak a redukált realizmussal, hanem a hatvanas évek másféle beszédmódjai közül is szakít jó néhányal. Tegyük hozzá, sok esetben kegyetlenül és igazságtalanul, mintegy a vele szemben sokáig alkalmazott kizárólagosságtudatért cserébe. Ez a skizofréniákkal teli regényhelyzet – ezt már Sándor Iván mondja – a magyar posztmodern indulásának előzménye. Innen eredeztethető a későbbi évtizedek adok-kapok játéka. Az utóbbi években annyi kedvező történet, hogy az igazán fajsúlyos dolgok kezdenek leülepedni, „látható a klasszikus modernitás némely formaelemének felújulása. Látható a posztmodern újítások tisztuló klasszicizálódása” Ez a kölcsönösség a művek számára mindenképpen előnyös. Kár, hogy az irodalmi élet művek megszületését is mérgező bozótharcosai erről alig tudnak valamit.

Balassa Péter Sándor Iván előző regénypoétikai kötetről (*Rocinante nyomában*) lapunkban arról írt, hogy ezeknek az elmélkedő esszéknek, kísérleteknek a tétje „a saját írói tapasztalatokon átszűrt regénybefogadási, olvasási stratégiák és következtetések rendszerezése, ívek megrajzolása és összegzése”. Miközben a regényírói műhelybe is bepillantunk, ahogy Balassa mondja, a regényről való beszéd megújulásának is tanúi lehetünk, s e tekintetben Sándor Iván Hamvas, Ottlik, Mészöly esszéinek, fragmentumainak méltó folytatója. A regénnyel kapcsolatos meditációk hosszú lemaradást betölteni kívánó törekvéssel magyarázhatók. No meg a „belső csend kimunkálásával”, azzal a gesztussal, mely az önmagát felszámoló kultúrában mégis csak kultúrateremtés.

Olasz Sándor

A szenvedélyes Dantéről – szenvedélyesen

Az utóbbi másfél évtizedben örömdetesesen megnövekedett a *Sommo poetáról* írott hazai könyvek száma. Nem önálló monográfiákról beszélünk, mert ilyen 1921 óta magyar szerző tollából nem született, hanem monografikus jellegű feldolgozásokról, tanulmánykötetokről. Ilyen volt Bán Imre (1988), Pál József (1997) és Kelemen János (1999) könyve.

Most pedig a Debreceni Egyetem olasz tanszékének professzora, Madarász Imre jelentkezik egy hasonló jellegű munkával (*Költők legmagasabbja. Dante-tanulmányok*). A szerző nem titkolt célja, hogy megújítsa a „hazai közoktatás” Dante-képét (51.) Könyve tehát elsősorban nem tudósoknak szól, hanem olyan értelmiségieknek, akik szívesen olvasnának modern feldolgozást a „világirodalom legnagyobb költőjéről”. Az előszóban Madarász Imre szándékáról így ír: „Dante a világirodalomnak nemcsak értékben a »legmagasabb« költője, de nehézségben is. Igyekeztem róla olyan világosan, annyira közérthetően írni, amennyire lehetséges volt... Így módon is szerettem volna hozzájárulni ahhoz, hogy Dante hazánkban ne csupán tudósok belügye, az *Isteni Színjáték* az olvasóközönség számára ne csak távoli, fakó iskolai emlék maradjon.” (9.)

Madarász Imre a kötetbe kilenc tanulmányt válogatott be, amelyből hat most jelenik meg először nyomtatásban. Ezekből rekonstruálható a szerző tudományos szándéka: olyan *szenvedélyes Dante-képet* rajzol elénk, amely eltér a XX. században megszokott értelmezésektől. Foscolo és Alfieri szellemében, (akik egyébként is *Az olasz irodalom története* szerzőjének kedvenc viszonyítási pontjai) maga is szenvedélyesen ír a firenzei költő-óriásról. Szerinte Dante mind a szerelemben, mind pedig a politikai életben kifejezetten szenvedélyesen vett részt. Ez tükröződik is *Az új életben* (amit Dante és az egész olasz irodalom „igazi belépőjének” nevez a világirodalomba) és az *Isteni Színjáték*-ban (amit a világirodalom legnagyobb költeményének és „legpolitikusabb remekművének” tart).

Ahogy Dante valójában írja is *Az új élet*-ben, már gyermekkorában a „leghevesebb szerelem szolgájává” szegődött. Ez a heves érzelmi állapot nem csupán Beatrice iránt érzett szerelmében mutatkozik meg, hanem ez indokolja a *Pokol* V. énekében Paolo és Francesca iránt tanúsított szimpátiáját annak ellenére, hogy őket mégis az elkárhozottak, a bűnösök közé sorolta be. Igaza van Madarász Imrének, hogy így Paolo és Francesca története az „európai szerelmi költészet egyik legszebb mítoszává” vált (59.), amely költőket, zeneszerzőket és festőket is megihletett.

A politikai szenvedély a Firenzéből száműzött egykori prior esetében evidens. A már számtalan szerző által megcsodált tökéletes felépítésű *Isteni Színjáték* három „canticá”-jának, a *Pokol*nak, a *Purgatórium*nak és a *Paradicsom*nak a VI. éneke mindig „politikai ének”. Ezekben pedig Dante „egyre magasabb rendű politikai egységekkel foglalkozik” (30.): Firenzével, Itáliával és a Birodalommal (ami nem lenne más, mint Európa). Helyesen jegyzi meg a szerző, hogy Dante, szenvedélyessége ellenére „mint elméleti politikus szigorú elvszerűséggel és ezen alapuló objektivitással ítelt” (31.).

A tanulmánykötetben Madarász Imre maga is szenvedélyesen viszonyul az eddigi Dante-értelmezésekhez. Bírálja vagy kiegészíti Fülep Lajos, Sallay Géza, Kardos Tibor és Bán Imre

Hungarovox Kiadó
Budapest, 2001
110 oldal, 890 Ft

munkáit. Nagyon érdekes, ahogyan az *Isteni Színjáték* Babits-féle fordítását értelmezi és használja. A magyar olvasó számára ezt alapszövegnek tartja, de – jogosan – bírálja „szép hűtlenségeit”, például éppen a Paolo és Francesca részben (56.). A paráznasággal (*lussuria*) kapcsolatban Dante „nem azt mondja, hogy a parázna »kéjt keres, bár abból kára volna« hanem hogy a paráznak azok, akik »az észet alávetik a vágynak« (»la ragion sommettono al talento«).” S ez valóban nagy különbség. Ugyanilyen tévedése a Babits-féle fordításnak, hogy Isten nevét szerepelteti a *Pokol*ban, miközben az eredetiben nem véletlenül és következetesen Isten neve *nem* szerepel.

Bírálja azokat az értelmezéseket, amelyek Dantéből „antológia-szerzőt” csinálnak és néhány ének „kiválogatásával” akarnak teljes Dante-képet adni. Az *Isteni Színjáték* valóban nehéz olvasmány a mai átlagosan művelt ember számára is, ez azonban nem lehet indoka egy „rövidített”, posztmodern szellemiségű Dante-kiadásnak. Sajnos azonban ebbe a hibába bizonyos értelemben maga a szerző is beleesik, mert a tanulmánykötetben éppen az antológiákban is szereplő két éneket, a *Pokol* V. és XXVI. énekét, az Ulysses-ről szólót elemzi. Mindkét *Lectura Dantis* a debreceni professzor kiváló elemző-készségéről tesz tanúbizonyságot, mégis jó lett volna, ha néhány más éneket is analizált volna. A termékeny professzortól ez el is várható a jövőben.

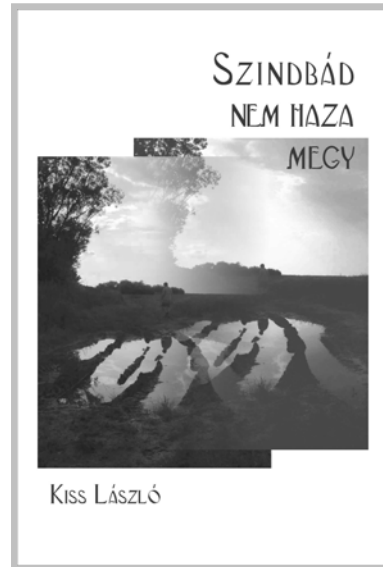
A dantisztika mindig visszatérő kérdésére: „vajon Dante középkori vagy inkább humanista-reneszánsz költő-e”, Madarász Imre sajátos, nem kevésbé szenvedélyes választ ad. Bírálja azokat, akik Dantét reneszánsz költőnek tartják, mert ez nem igazolható szövegszerűen, de azokat is, akik kifejezetten középkori szerzőt látnak a firenzeiben. Szerinte Dante *prehumanista* költő volt, amit legjobban a nagy utazó, a „pogány Dante”, azaz Ulysses példája igazol (67), aki „sorsát, végzetét aktív-tudatosan vállaló »vértanú«”. Érdekes és továbbgondolásra is érdemes gondolat ez, amely azonban fontossága miatt további igazolást és pontosítást igényel.

Összességében véve elmondhatjuk, Madarász Imre kötete újabb, eredeti szempontokkal gazdagítja a hazai dantisztika irodalmát. Széles körű olasz- és világirodalmi tájékozottsága, amelyben elhelyezi „a költők legmagasabbját”, mindenképpen érdekes és értékes olvasmánnyá teszi kötetét.

Szabó Tiber

Szerkesztői asztal

A Tiszatáj Könyvek sorozatban megjelent Kiss László *Szindbád nem haza megy* c. novelláskötete. A fiatal szerző több novelláját, tanulmányát közöltük az utóbbi években. Írásaival az Alföld, a Bárka, az Élet és Irodalom olvasói is gyakran találkozhattak. A könyv az orosházi székhelyű Esélyegyenlőség Tehetséges Fiatalokért Alapítvány támogatásával jelent meg.

Októberi számunk tartalmából:

CSENGERY KRISTÓF, GÖMÖRI GYÖRGY, JUHÁSZ FERENC,
MAURITS FERENC, SZEPESI ATTILA, TOLNAI OTTÓ versei
PODMANICZKY SZILÁRD novellája, BORISLAV ČIČOVAČKI regényrészlete
SZAJBÉLY MIHÁLY tanulmánya *Tolnai Ottóról*
Diákmelléklet: ÁRPÁS KÁROLY *Spiró György Az Imposztor* c. drámájáról